

s. 59: **Organy bezpieczeństwa** – głównym organem bezpieczeństwa w Polskiej Republice Ludowej była Służba Bezpieczeństwa (SB) – działająca w strukturach resortu spraw wewnętrznych, działającego w PRL w l. 1956-1990, powołanego m.in. do zapewniania porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnątrz kraju, zdobywania informacji i kreowania pozytywnych dla interesu państwa zdarzeń na zewnątrz. W porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi liczba funkcjonariuszy przypadająca na 1 obywatela była stosunkowo niewielka.

s. 60: **RKW NSZZ „Solidarność”** – Regionalne Komisje Wykonawcze – powstawały w 1982 podczas stanu wojennego w różnych regionach polski jako podziemne struktury zdelegalizowanego NSZZ „Solidarność”. Niektóre RKW przyczyniły się do powstania Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej (TKK), ogólnopolskiej struktury konspiracyjnej utworzonej 22 IV 1982, skupiająca przywódców najlepiej zorganizowanych Regionów podziemnej „Solidarności”. Zobowiązano się koordynować działania zmierzające do: odwołania stanu wojennego, zwolnienia uwięzionych, przywrócenia praw obywatelskich i wznowienia działalności przez „S”.

rozmowa kontrolowana – w okresie stanu wojennego 1981-1983 dochodziło do jawnego podsłuchiwania rozmów telefonicznych. W pierwszej fazie stanu wojennego wszystkie telefony w Polsce zostały wyłączone, a po kilku tygodniach, po ich włączeniu wszystkie rozmowy były podsłuchiwane, przy czym w niektórych miastach przypominał o tym odtwarzany podczas rozmowy komunikat „rozmowa kontrolowana”.

KOR - Komitet Obrony Robotników – polska organizacja opozycyjna działająca od września 1976 do września 1977, sprzeciwiająca się polityce władz PRL, niosąca pomoc osobom represjonowanym w wyniku wydarzeń Czerwca 1976, przede wszystkim w Radomiu i Ursusie. Po częściowym spełnieniu jej postulatów przez władze PRL przekształciła się w Komitet Samoobrony Społecznej KOR.

s. 62: **represje sowieckie: deportacje, łagry, zsyłki** – abstrahując od represji, które dotknęły Polaków po przewrocie październikowym 1917, ważne były represje l. 30. dot. Polaków, obywateli terenów wcielonych do Ukraińskiej i Białoruskiej SRR. Ze względu na tzw. „forsowną” kolektywizację miały miejsce aresztowania (powiązane z wyrokami śmierci) i deportacje. Pierwsza fala – 1930-1933 – czyli „likwidacja kułaków jako klasy” gł. w Ukraińskiej SRR. 1935 – przesiedlenia jako element akcji „poprawy bezpieczeństwa pasa nadgranicznego”, 1936 – deportacje m.in. do Kazachstanu, 1937-38 – gł. fala deportacji, też byłych członków Polskiej Organizacji Wojskowej. Represje l. 1939-1941 dotyczyły jeńców wojennych, aresztowanych (na podstawie informacji sowieckiego aparatu bezpieczeństwa), deportowanych (przymusowe przesiedlenia były najbardziej masową formą represji). 2 fale aresztowań w l. 1942 i 1943 (tzw. paszportyzacja, czyli przymusowe wręczanie obywatelom polskim sowieckich paszportów). Od 1944 r. – albo pozbawienie albo ograniczenie wolności (poprzez zakaz opuszczania miejsc zesłania), wówczas także na Kresach Wschodnich zajętych przez Armię Czerwoną (m.in. rozbijanie i likwidacja jednostek AK), c.d. kolektywizacji i wywózek w głąb Rosji do k. lat 40. Długofalowym celem polityki ZSRR była depolonizacja Kresów Wschodnich oraz sowietyzacja ludności przyłączonych do ZSRR terenów Rzeczypospolitej. Por. Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich, Warszawa 2002.

łagr, łagier – obóz pracy przymusowej w Związku Radzieckim (lata 1919–1987), w którym więźniów zmuszano do ciężkich prac, powodujących często wyniszczenie i śmierć. Współcześnie, wyłącznie w języku potocznym bądź dziennikarskim – nieformalne określenie na obóz pracy przymusowej (kolonię karną) w Chinach, Korei Północnej, Rosji, Białorusi.

Czesław Miłosz (1911-2004) – polski poeta, prozaik, eseista, historyk literatury, tłumacz, prawnik, dyplomata; w l. 1951–1989 na emigracji, do 1960 we Francji, następnie w Stanach Zjednoczonych; w Polsce do 1980 obłożony cenzurą; laureat Neustadt International Prize for Literature (1978) i Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (1980); w 1993 powrócił do kraju, kawaler Orderu Orła Białego, wyróżniony tytułem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Przed II wojną światową – poeta katastroficzny. Po wojnie jego poezja stała się bardziej intelektualna; wiązała się z ambicjami odbudowania trwałych wartości europejskiej kultury, sumienia i wiary. Literaturę pojmował wówczas jako drogę do ocalenia po klęsce poczucia człowieczeństwa. W latach 70. zaczęła w niej dominować tematyka religijna i kontemplacyjna.

Sołżenicyn, ros. Александр Исаевич Солженицын (1918-2008) – rosyjski pisarz, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w roku 1970 za całokształt twórczości. W jej uzasadnieniu znalazły się m.in. słowa: za moralną siłę, z jaką spełnia obowiązki wobec niezastąpionych tradycji literatury rosyjskiej. Autor trzytomowego Archipelagu Gułag (1968), w którym zawarł ustne relacje 227 świadków i informacje zaczerpnięte z listów byłych więźniów obozów pracy przymusowej w ZSRR, GUŁagów. Po konfiskacie rękopisu przez KGB i publikacji książki w Paryżu w 1973 oraz publikacji na Zachodzie Listu do wodzów Związku Radzieckiego Sołżenicyna władze zorganizowały m.in. akcję „spontanicznych” protestów zbiorowych ludu pracującego wobec publikacji Sołżenicyna. Autora wezwano na przesłuchanie do prokuratury, a następnie krótko aresztowano. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR pozbawiał go obywatelstwa Związku Radzieckiego i nakazywał administracyjne wydalenie pisarza z ZSRR, co nastąpiło natychmiast.

George Orwell, właśc. Eric Arthur Blair (1903-1950) – angielski pisarz i publicysta, uczestnik hiszpańskiej wojny domowej. Jego dzieła odznaczają się inteligencją i dowcipem oraz wrażliwością na nierówności społeczne. Zagorzały krytyk systemów totalitarnych, zwolennik socjalizmu demokratycznego. Często uznawany za najlepszego kronikarza angielskiej kultury XX wieku. Pisał powieści i felietony; zajmował się także krytyką literacką. Za jego najbardziej znane dzieła uznawane są: futurystyczna, antyutopijna powieść *Rok 1984* i satyryczna opowieść będąca alegorią systemu totalitarnego, *Folwark zwierzęcy*. Przymiotnik "orwellowski" określa sytuacje, w których system zagraża wolności jednostki lub całych społeczeństw, głównie w zakresie prywatności.

Katyń, zbrodnia katyńska – zbrodnia komunistyczna polegająca na rozstrzelaniu wiosną 1940 roku co najmniej 21 768 obywateli Polski, w tym ponad 10 tys. oficerów wojska i policji, na mocy decyzji najwyższych władz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich zawartej w tajnej uchwale Biura Politycznego KC WKP(b) z 5 marca 1940 roku (tzw. decyzja katyńska). Egzekucji ofiar, uznanych za „wrogów władzy sowieckiej” i zabijanych strzałami w tył głowy z broni krótkiej, dokonała radziecka policja polityczna NKWD. W latach 1940–1990 władze ZSRR zaprzeczały swojej odpowiedzialności za zbrodnię katyńską, lecz 13 kwietnia 1990 roku oficjalnie przyznały, że była to „jedna z ciężkich zbrodni stalinizmu”. Wiele kwestii związanych ze zbrodnią katyńską nie zostało jak dotąd wyjaśnionych. W języku mniej oficjalnym na określenie zbrodni katyńskiej używane są metonimiczne wyrażenia „Katyń” i „Las Katyński”.

sejm kontraktowy - określenie sejmu X kadencji powołanego 4 i 18 czerwca 1989 roku w wyniku wyborów uzgodnionych podczas obrad okrągłego stołu. Pojęcie „kontraktowości” wynikało z zasad w oparciu o które przeprowadzony został przydział mandatów. W wyniku ustaleń okrągłostołowych podjęto bowiem decyzję, iż przywrócony zostanie Senat (zlikwidowany po wojnie), do którego wybory będą miały w pełni charakter wolny. Sejm natomiast miał być obsadzany z wolnych wyborów tylko w 35 proc., zaś 65 proc. było zagwarantowane stronie rządowej (komunistom).

SZMP – odnosi się do Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej (FSZMP), federacji polskich organizacji młodzieżowych działającej w latach 1973-1981 pod silną kontrolą Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Członkami Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej były od 1976 r.: Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Młodzieży Wiejskiej, Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej, Socjalistyczny Związek Studentów Polskich (od 1981 r. pod nazwą: Zrzeszenie Studentów Polskich), Harcerska Służba Polsce Socjalistycznej (od 1981 r. pod nazwą: Związek Harcerstwa Polskiego). ZHP wystąpiło z FSZMP po VII Zjeździe ZHP w 1981 roku.

SZSP – Socjalistyczny Związek Studentów Polskich - organizacja studencka powstała w 1973 poprzez scalenie działających na uczelniach kół Zrzeszenia Studentów Polskich, Związku Młodzieży Socjalistycznej i Związku Młodzieży Wiejskiej. Prowadziła działalność ideologiczno-propagandową, socjalną, kulturalną oraz sportowo-turystyczną. W ramach działalności wydawniczej publikowała takie tytuły jak "Student", "Itd". Została zawieszona w czasie stanu wojennego i rozwiązana w 1982.

s. 63: **polimorficzność tendencji osobowościowej** – czyli wielokształtność, wielopostaciowość, różnorodność, odnosi się do teorii, że osobowość ludzka nie jest niezmienna. Na kształt osobowości wpływają zarówno czynniki zewnętrzne, jak i sama osoba.

wojna 1920 – inaczej wojna polsko-bolszewicka (wojna polsko-sowiecka, wojna polsko-rosyjska 1919-1921, wojna polsko-radziecka) – wojna pomiędzy odrodzoną Rzeczpospolitą a Rosją Radziecką, dążącą do podboju państw europejskich i przekształcenia ich w republiki radzieckie zgodnie z doktryną i deklarowanymi celami politycznymi („rewolucja z zewnątrz”) rosyjskiej partii bolszewików. We wrześniu 1920 r. Włodzimierz Lenin w czasie przemówienia na IX Konferencji Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików) przedstawił główną według niego przyczynę wojny polsko-bolszewickiej: „[stwierdziliśmy], że gdzieś pod Warszawą znajduje się nie centrum polskiego rządu burżuazyjnego i republiki kapitału, ale centrum całego współczesnego systemu imperialistycznego, oraz że okoliczności pozwalają nam wstrząsnąć tym systemem i prowadzić politykę nie w Polsce, ale w Niemczech i w Anglii. Tym samym stworzyliśmy w Niemczech i Anglii zupełnie nowy odcinek rewolucji proletariackiej, walczącej z ogólnoswiatowym imperializmem...”. Cyt. za Richard Pipes, Rosja bolszewików, Warszawa 2005, s. 192-193.

powstanie śląskie – określenie jednego z trzech konfliktów zbrojnych na Górnym Śląsku, które miały miejsce w latach 1919-1921 między ludnością polską i niemiecką. Odbyły się one w okresie formowania się Państwa Polskiego po zakończeniu I wojny światowej.

- I powstanie śląskie - od 16 sierpnia do 24 sierpnia 1919 r.

- II powstanie śląskie - od 19/20 sierpnia do 25 sierpnia 1920 r.

- III powstanie śląskie - od 2/3 maja (już po plebiscycie) do 5 lipca 1921 r.

PPS, Polska Partia Socjalistyczna – polska partia polityczna o charakterze niepodległościowym, socjalistycznym i pracowniczym (klasyfikowana w grupie partii lewicowych), założona w listopadzie 1892 podczas tzw. *zjazdu paryskiego* jako **Związek Zagraniczny Socjalistów Polskich**, jedna z najważniejszych w Polsce sił politycznych aż do 1948. W czasach PRL jako samodzielna partia działała jedynie na emigracji. W 1987 powstała krajowa PPS, uważająca się za kontynuatorkę tradycji PPS. W 1990 PPS na emigracji oraz dwa główne odłamy PPS w kraju, połączyły się w jedną Polską Partię Socjalistyczną.

AK, Armia Krajowa – zakonspirowana organizacja zbrojna polskiego podziemia w latach II wojny światowej, działająca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, okupowanej przez Niemców, ZSRR i Słowaków. Kryptonimy: „Polski Związek Powstańczy” (PZP), „Siły Zbrojne w Kraju” (SZK). 27 września 1939 – powołanie Służby Zwycięstwu Polski, 13 listopada 1939 – rozkazem Naczelnego Wodza powstaje Związek Walki Zbrojnej, opierający się na strukturach SZP. 14 lutego 1942 – przemianowanie rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, gen. Władysława Sikorskiego na Armię Krajową. 19 stycznia 1945 rozwiązanie AK. Armia Krajowa wywodziła się ze Związku Walki Zbrojnej i Polskiego Związku Powstańczego, ale w skład jej weszło wiele mniejszych organizacji, m.in.: Narodowa Organizacja Wojskowa – od 1942 (częściowo), Konfederacja Narodu – od sierpnia 1943, Narodowe Siły Zbrojne – od 1944 (częściowo), Bataliony Chłopskie (częściowo), Gwardia Ludowa WRN (PPS-WRN) – od 1940 (autonomiczna). Głównym jej zadaniem było prowadzenie oporu zbrojnego przeciwko okupantowi hitlerowskiemu i przygotowanie mającego wybuchnąć w sposobnej chwili ogólnokrajowego powstania, akcja „Burza”.

Bojówka – używająca przemocy grupa, często paramilitarna, wspierana przez jakąś organizację polityczną.

s. 64: **Adam Michnik** (ur. 1946) – polski publicysta, eseista, pisarz, historyk i działacz polityczny. Od 1989 redaktor naczelny „Gazety Wyborczej”. W latach 1968–1989 należał do głównych organizatorów antykomunistycznej opozycji w PRL. Jego relegowanie z uczelni przyczyniło się do zaistnienia wydarzeń marcowych w 1968. Adam Michnik był działaczem Komitetu Obrony Robotników i „Solidarności”, więziony i represjonowany jako więzień polityczny. Od 1989 do 1991 sprawował mandat posła na Sejm kontraktowy. Jest kawalerem najwyższych odznaczeń państwowych: polskiego Orderu Orła Białego i francuskiej Legii Honorowej.

Milicja Obywatelska/MO – mundurowa formacja państwowa o charakterze policyjnym służąca do utrzymania ładu i porządku, walki z przestępczością oraz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, działająca w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1990. Odpowiednik policji w innych krajach. Jej liczebność wynosiła ok. 80 000 funkcjonariuszy. Utworzona dekretem z 7 października 1944, gł. z partyzantów Armii Ludowej pod kierownictwem Franciszka Józwiaka. Następnie podporządkowana Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego,

od 1955 zaś Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Od marca 1946 do końca lat 40. XX wieku terenowe jednostki MO wraz z oddziałami LWP, KBW, WOP, UB i ORMO podporządkowane były wojewódzkim komisjom bezpieczeństwa, podległym Państwowej Komisji Bezpieczeństwa. W 1956 ponownie powiązano milicję ze służbami wewnętrznymi, lecz tym razem to MO miała pozycję „dominującą”. W Komendach MO utworzono stanowiska zastępców komendantów MO ds. Służby Bezpieczeństwa. Służbę Bezpieczeństwa połączono z milicją tymi samymi mundurami, nadawano stopnie MO w praktyce ukrywając napiętnowaną po 1956 roku bezpiekę, będącą zawsze „formacją w formacji” pod płaszczem milicji. Oprócz zadań związanych z bezpieczeństwem i zwalczaniem przestępczości używana była w walce z opozycją i manifestacjami, skutkiem czego, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, była negatywnie postrzegana w społeczeństwie, a jej funkcjonariusze niekiedy poddani społecznemu ostracyzmowi. Pewne próby uzyskania autonomii w ramach związków zawodowych w 1981 zostały przekreślone przez sytuację stanu wojennego. Ze względu na zadania, które przewidziano dla MO, takie jak ewentualne działania przeciwpartyzanckie, formacja ta aż do chwili swojego rozwiązania była silnie uzbrojona, m.in. w transportery opancerzone BTR-60 z ciężkimi karabinami maszynowymi oraz w bardzo duże ilości karabinków AK, mało przydatnych do zwalczania przestępców na terenach zurbanizowanych ze względu na ogromną energię początkową pocisku 7,62 x 39 mm wz. 43 (z łatwością mógł on przebić cienkie ściany budynków i ranić osoby postronne). W 1983 utworzono Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych. Przekształcona w kwietniu 1990 w Policję.

s. 66: **Poznański Czerwiec '56** – pierwszy w PRL strajk generalny i demonstracje uliczne, które miały miejsce w końcu czerwca 1956 w Poznaniu. Protesty zostały krwawo stłumione przez wojsko i milicję a samo wydarzenie było przez propagandę PRL bagatelizowane jako „wypadki czerwcowe” lub przemilczane. Obecnie przez część historyków i uczestników Czerwiec '56 bywa określany także jako poznański bunt, rewolta oraz powstanie poznańskie. Strajk wybuchł rankiem 28 czerwca (w tzw. czarny czwartek) w Zakładach Przemysłu Metalowego H. Cegielski Poznań (w latach 1949-1956 noszących nazwę Zakłady im. Józefa Stalina Poznań – w skrócie ZISPO) i przerodził się w spontaniczny protest Wielkopolan przeciw władzy. Stłumiony przez liczące ponad 10 tys. żołnierzy oddziały LWP i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego pod dowództwem wywodzącego się z Armii Czerwonej generała Stanisława Popławskiego. W 2006 roku dr Łukasz Jastrząb ogłosił zweryfikowaną listę 57 zabitych i zmarłych w wyniku odniesionych ran. Jego badania potwierdził w 2007 roku Instytut Pamięci Narodowej, który ponadto uzupełnił listę Łukasza Jastrzębia o nazwisko Andrzeja Styperka zmarłego w 1964 roku w wyniku postrzału kręgosłupa, do którego doszło w Czerwcu 1956.

wypadki na Wybrzeżu podczas strajku w 1970 r. tzw. Grudzień 1970, wydarzenia grudniowe, rewolta grudniowa, wypadki grudniowe, masakra na Wybrzeżu – bunt robotników w Polsce w dniach 14-22 grudnia 1970 roku (demonstracje, protesty, strajki, wiece, zamieszki) głównie w Gdyni, Gdańsku, Szczecinie i Elblągu, stłumiony przez milicję i wojsko. Bezpośrednią przyczyną strajków i demonstracji była wprowadzona 12 grudnia podwyżka cen detalicznych mięsa, przetworów mięsnych oraz innych artykułów spożywczych. Decyzję w tej sprawie podjęto już 30 listopada 1970 na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR. Od 8 grudnia w Ministerstwie Obrony Narodowej i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych rozpoczęto przygotowania w ramach "ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego" a 11 grudnia jednostki MSW zostały postawione w stan pełnej gotowości. 12 grudnia wieczorem za pośrednictwem radia poinformowano społeczeństwo o podwyżkach cen żywności głównych artykułów, średnio o 23% (mąka o 17%, ryby o 16%, dzemy i powidła o 36%). 13 grudnia komunikaty o podwyżkach cen podała prasa. Społeczeństwo zareagowało protestem. Zbierano się na wiecach domagając się od władz cofnięcia podwyżki, uregulowania systemu płac (w szczególności zasad naliczania premii) i wreszcie odsunięcia od władzy odpowiedzialnych za podwyżkę (m.in. Władysława Gomułki, Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kociołka). W wyniku represji w grudniu 1970 zostało zabitych 41 osób – 1 w Elblągu, 6 w Gdańsku, 16 w Szczecinie i 18 w Gdyni. Ranne zostały 1164 osoby. Zatrzymano przeszło 3 tysiące osób. W wyniku starć oraz wypadków zginęło też kilku funkcjonariuszy MO oraz żołnierzy LWP, a kilkudziesięciu zostało rannych. Zniszczeniu uległo kilkanaście pojazdów wojskowych, w tym transportery BTR i czołgi. Podpalono 17 gmachów (w tym budynki Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku i Szczecinie), rozbito 220 sklepów, podpalono kilkadziesiąt samochodów. Niektórzy historycy twierdzą że ze względu na liczbę ofiar, wewnątrzpartyjne rozgrywki w PZPR posłużyły skompromitowaniu Gomułki i w efekcie odsunięcia go od władzy (na stanowisku pierwszego sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zastąpił go 20 grudnia Edward Gierek).

s. 67: **ZOMO, Zmotoryzowane Oddwoły Milicji Obywatelskiej** – (czasem można spotkać się z mylną nazwą Zmechanizowane Oddwoły Milicji Obywatelskiej lub Zorganizowane Oddwoły Milicji Obywatelskiej) oddwoły Milicji Obywatelskiej powołane w drugiej połowie 1956 (po Poznańskim Czerwcu) do zaprowadzania porządku w sytuacjach wyjątkowych (dśl.: "likwidacji zbiorowych naruszeń porządku publicznego"), a także do udzielania pomocy ludności w czasie klęsk żywiołowych i ochrony imprez masowych. Początkowo liczebność formacji określono na 6600 osób, jednak w późniejszym czasie limit ten wielokrotnie podnoszono. W końcu lat 80. oddwoły ZOMO liczyły blisko 13 tys. funkcjonariuszy. Największą jednostką była brygada ZOMO stacjonująca w Warszawie na tzw. Gołędzinowie, ale koszary ZOMO znajdowały się w każdym większym mieście.

s. 69: **Maria Dąbrowska** (1889-1965) – z domu Szumska, powieściopisarka, eseistka, dramatopisarka, tłumaczka literatury duńskiej, angielskiej i rosyjskiej. Jedna z ważniejszych polskich powieściopisarek XX wieku, autorka tetralogii powieściowej Noce i dnie. Miała poglądy lewicowe, popierała ruch spółdzielczy (oraz idee spółdzielczości jako pośredniej formy własności), oraz była tolerancyjna wobec homoseksualizmu (np. uwagi w Dzienniku o homoseksualizmie: "taka sama miłość jak inne") i różnorodności społeczeństwa. Po roku 1956 przeszła do wewnętrznej opozycji, dając prywatnie na kartach Dziennika świadectwo sympatii dla wybitnych pisarzy osiadłych na emigracji oraz ich dzieł, jak Witold Gombrowicz (i jego Dziennik) i Czesław Miłosz (i tom esejów Rodzinna Europa). Partnerem intelektualnym Dąbrowskiej po wojnie był osiadły na emigracji w Szwajcarii syn Stanisława, pisarz Jerzy Stempowski, z którym korespondowała. W końcowym okresie życia pisarka protestowała przeciw antyinteligentckiej polityce rządu komunistycznego, była jednym z sygnatariuszy Listu 34 (relację o tych działaniach Dąbrowskiej, w tym o jej wystąpieniu na zebraniu Związku Literatów Polskich w czerwcu 1964, dał w Dzienniku Andrzej Kijowski). Odwiedziła też pod Paryżem Jerzego Giedroycia i redakcję "Kultury". W tym czasie zafascynowała się papieżem Janem XXIII, o czym pisała w Dzienniku. W testamencie poprosiła o pogrzeb katolicki. Maria Dąbrowska początkowo poświęcała się publicystyce, od której przeszła do literatury pięknej, dając w niej studia psychologiczne o ludziach, często z nizin, wysnute z własnej obserwacji. Oddzielnie wydała: Wspomnienia dzieciństwa, Celowała zwłaszcza w narracji epickiej i analizie psychiki kobiecej oraz w opisach środowiska średniej inteligencji polskiej. Pozostawiła nadto prace przekładowe, artykuły z zakresu spółdzielczości, książki dla młodzieży, artykuły krytyczne w czasopismach (m.in. w „Wiadomościach Literackich”).

„**Czytelnik**” – nazwa własna Spółdzielni Wydawniczej, wydawnictwa o profilu humanistyczno-literackim założonego z inicjatywy Jerzego Borejszy w 1944 w Lublinie. W 1945 siedziba wydawnictwa została przeniesiona do Warszawy. Wydawnictwo organizowało biblioteki i księgarnie, wydawało nowe tytuły prasowe, dzienniki jak: "Życie Warszawy", "Dziennik Polski", "Rzeczpospolita". Wydawał również periodyki takie jak: "Przekrój", "Przyjaciółka", "Odrodzenie", "Kuźnica", "Twórczość", "Problemy", jak również tanie książki. W okresie 1945-1948 było centrum polskiej kultury, pod kontrolą Borejszy, nazywane "imperium" lub "państwem w państwie". Straciło na znaczeniu po usunięciu Borejszy z kierownictwa wydawnictwa w 1948. Po roku 1951 gazety i periodyki przejęła RSW "Prasa". "Czytelnik" nadal jest obecny na rynku, wydaje literaturę piękną, publicystykę, pamiętniki, reportaże. Do autorów przezeń publikowanych należą m.in. Maria Dąbrowska, Zofia Nałkowska, Gustaw Herling-Grudziński, Ryszard Kapuściński, Tadeusz Konwicki, Julian Tuwim, Aleksander Wat oraz Alessandro Baricco, Jacques Le Goff, Wiktor Jerofiejew, Ernst Jünger, Sándor Márai, Philip Roth. Do najbardziej znanych serii wydawniczych prowadzonych przez SW "Czytelnik" należą: Nike, Nowy Sympozjon, Archiwum "Kultury", Wspomnienia i relacje, Pejzaże Kultury.

s. 70: Filmy „zdjęte z półki” (na plakacie):

WIGILIA '81 – reż. Leszek Wosiewicz, rok prod. 1982. Premierę miała dopiero na XIII Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni w 1988 r., gatunek: film psychologiczny. dane techniczne: czarno-biały, 52 min. Opis: Film, który w chwili realizacji był relacją z bieżących wydarzeń, obecnie jest kronikarskim zapisem z niezbyt odległej, ale także dramatycznej przeszłości. Jego akcja rozgrywa się w wigilijny wieczór 1981 roku, w dziesięć dni po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce. Ten zabieg pozwolił reżyserowi i autorowi scenariusza na analizę zachowań ludzkich w warunkach ekstremalnych, a przy tym autentycznych. "Wigilia" ma cechy dokumentu. Efekt ten został osiągnięty przez opowiedzenie historii, która mogła przydarzyć się prawie każdej rodzinie w Polsce. Spotęgowany zaś został przez użycie czarno-białej taśmy i surowy ton narracji, pozbawiony efektownych zwrotów akcji. Wigilia 1981 roku została odmalowana poprzez przeżycia

trzech kobiet, należących do trzech różnych generacji: babci, matki i młodzianki żony. Tego wieczoru ich myśli skupiają się wokół jednego mężczyzny - wnuka, syna i męża - o którym nie mają wieści od dziesięciu dni i który prawdopodobnie został internowany. Wspomnienia mieszają się z wyczekiwaniem, nadzieją na jego rychły powrót. Każda z kobiet reprezentuje inną epokę i inny rozdział historii. Babcia pamięta II wojnę światową, matka sięga pamięcią do 1956 roku, żona żyje wydarzeniami ostatnich miesięcy - na ścianach jej pokoju wiszą plakaty z napisem "Solidarność". Trzy kobiety i trzy różne charaktery. Babcia Paulina (ostatnia rola Zofii Mrozowskiej) jest stanowcza, wręcz surowa, nie pozwala sobie na chwile słabości. To ona jest "głową rodziny". Cały czas wspomina wnuka, doszukując się w nim podobieństw do zmarłego syna. Matka (Barbara Wrzesińska) jest nerwowa, żyje w ciągłym napięciu, usiłując walczyć o syna miota się w poczuciu własnej bezsilności. Żona (Ewa Błaszczyk) pozornie spokojna, pozwala sobie na okazywanie zdenerwowania tylko w samotności. "Wigilia" jest kameralnym dramatem, rozgrywającym się w ciągu kilku godzin, z zachowaniem jedności miejsca, czasu i akcji, opartym na znakomitym aktorstwie. Jest jednym z nielicznych, niemal dokumentalnych zapisów z dziejów Polski początku lat osiemdziesiątych.

<http://www.film Polski.pl/fp/index.php/122954>

Długa noc – reż. Janusz Nasfeter, rok produkcji: 1967, premiera: 30 października 1989, gatunek: film psychologiczny, film wojenny, dane techniczne: czarno-biały. 78 min. Opis: Miasteczko na wschodzie Polski, rok 1943. Ślusarz Korsak, w tajemnicy przed sąsiadami, przechowuje u siebie Żyda. O fakcie tym mieszkańcy kamienicy Piekarczyków, dowiadują się nieoczekiwanie po ogłoszeniu w miasteczku tzw. "szpery". Nikt nie wie co spowodowało ogłoszenie przez Niemców stanu wyjątkowego. Strach działa ze zwiększoną siłą. Zwłaszcza w domu Piekarczyków, którego mieszkańcy rozumieją, że uciec nie można, a Niemcy - jeżeli znajdą Żyda - rozstrzelają wszystkich. W życie kilku osób: Marty - dziewczyny znajdującej się u progu dojrzałości, Piekarczykowej - matki Marty, Katarzyny - młodej mężatki, której mąż przebywa w niemieckim więzieniu, wreszcie jej szwagra Katjana, wkracza z groźną ostrością problem: jak postąpić w chwili własnego zagrożenia? Wydać Korsaka i Żyda żeby ocalić siebie, czy narażać się na śmierć - milcząc? Pod wpływem strachu dochodzi do brutalnych starć, które ustają wraz z odejściem Korsaka i Żyda. Tragedia Marty, która straciła to co dotychczas było w jej życiu najważniejsze - wiarę w szlachetność bliskich - zamyka dramat długiej nocy.

<http://www.film Polski.pl/fp/index.php/121622>

ROBOTNICZY '80 – reż. Andrzej Chodakowski, film dokumentalny, rok produkcji: 1980, dane techniczne: Czarno-biały, 94 min., opis: film to relacja z przebiegu akcji strajkowej i sierpniowych negocjacji Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego z przedstawicielami Komisji Rządowej. Mikrofon i kamera na sali obrad pozwoliły zarejestrować najbardziej dramatyczne chwile wydarzeń, lecz również pokazać nową jakość, którą reprezentuje w negocjacjach strona robotnicza. [PAT] <http://www.film Polski.pl/fp/index.php/4210461>

Kiedy miłość była zbrodnią – reż. Jan Rybkowski, Tytuł alternatywny: RASSENSCHANDE, film fabularny, produkcja: Polska, RFN, rok produkcji: 1967, premiera: 1 marca 1968, gatunek: film wojenny, język: polski, niemiecki, dane techniczne: czarno-biały. 2639 m. 92 min. Plenery: Legnica, Wrocław (Dworzec Główny). Opis: Dramat wojenny, obrazujący funkcjonowanie ustanowionego przez Hitlera prawa "czystości rasowej", zabraniającego robotnikom cudzoziemskim wszelkich kontaktów z Niemcami. Cudzoziemcy na przymusowych robotach w hitlerowskich Niemczech. Za bliższe kontakty z Niemcami czekała obie strony śmierć, więzienie lub napiętnowanie. Polaka Władysława oraz wdowę i jej córkę Lindę, innego Polaka za romans z niemiecką dziewczyną, dwóch amerykańskich jeńców i Niemkę, która jednemu z nich urodziła dziecko, niemieckiego żołnierza, który w cudzoziemce Marice spotkał podczas urlopu wymarzoną dziewczynę.

<http://www.film Polski.pl/fp/index.php/121620>

Przesłuchanie – reż. Ryszard Bugajski, film fabularny, Rok produkcji: 1982, Premiera: 13 grudnia 1989, Gatunek: Film psychologiczny, Film polityczny, Dane techniczne: Barwny. 3196 m. 111 min. Opis: Film-legenda, określony przez władze jako "najbardziej antykomunistyczny film w historii PRL", i stał się bezpośrednią przyczyną rozwiązania zespołu "X" Andrzeja Wajdy. Rok po jego nakręceniu Ryszard Bugajski wyjechał z Polski. Premiera miała miejsce dopiero w roku 1989 na Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni i wówczas "Przesłuchanie" otrzymało nagrodę dziennikarzy i publiczności. Uhonorowano również aktorów - Nagrodą dla Krystyny Jandy na MFF w Cannes (1990) i Nagrodą Specjalną Jury "Złote Lwy Gdańskie" dla Krystyny Jandy, Janusza Gajosa i Anny Romantowskiej, na FFFF w Gdyni (1990). Scenariusz filmu opublikowany został w roku 1981 w "Dialogu", jednak reżyser realizując go zrezygnował z całego wątku

współczesnego i skoncentrował się na pobycie bohaterki w więzieniu. W jednym z wywiadów Bugajski powiedział: "Przesłuchanie" to był mój manifest. Pokazałem tam mój stosunek do rzeczywistości, która mnie otaczała przez większą część życia, a która tak dalece odbiegała od moich potrzeb, od moich wyobrażeń o tym, jak powinno być. (...) Mój film jest manifestem człowieka, który chce być wolny bez względu na cenę, jaką musi zapłacić. Nie sądzę, żeby był to film możliwy do zrobienia tylko w Polsce. Walka o wolność indywidualną jest wszędzie, tyle że w demokratycznych krajach nie przybiera ona tak drastycznych form." Początek lat pięćdziesiątych. Antonia Dziwisz, jeździ z zespołem po kraju, dając występy przed robotniczą i wiejską publicznością. Podczas jednego z wieczorów, krótko po kłótni z mężem, Konstantym, Tonia zostaje upita w restauracji przez dwóch mężczyzn, a następnie przewieziona do więzienia. Zaczyna się długotrwałe, beznadziejne przesłuchanie Toni. Żądają od niej zeznań obciążających majora Olchę, kolegę z zespołu. Major "Kąpielowy" oznajmia, że Olcha jest oskarżony o zdradę ojczyzny i szpiegostwo, próbuje biciem i torturami zmusić Tonię do podpisania zeznań obciążających majora Olchę. Dziewczyna nie poddaje się. Zostaje zaprowadzona do karceru zapełnionego wodą. W ostatniej chwili przed utopieniem strażnicy wyciągają Tonię z kraty. "Kąpielowy" rozkazuje Toni rozebrać się do naga, szantażuje, że ją zastrzeli. Dochodzi do spotkania z Konstantym. Wcześniej pokazano mu zeznania Toni, w których przyznała się do zdrady męża. Konstanty zapowiada sprawę rozwodową. Tonia próbuje popełnić samobójstwo, przegryzając sobie żyły. Wigilia. Porucznik Morawski, który przesłuchiwał Tonię na zmianę z "Kąpielowym", składa Toni życzenia, dochodzi do zbliżenia. Tonia zachodzi w ciążę. Obiecuje zachować w sekrecie, kto jest ojcem dziecka. Od Morawskiego dowiaduje się, że Olcha został rozstrzelany. Tonia rodzi córeczkę, którą po kilku miesiącach jej odbierają. Po śmierci Stalina Tonia zostaje zwolniona. Morawski popełnił samobójstwo. Tonia po wyjściu z więzienia, odbiera córeczkę z sierocińca i idzie do domu. <http://www.film Polski.pl/fp/index.php/123101>

Jan Józef Lipski (1926-1991) – polski publicysta, krytyk i historyk literatury. Działacz opozycji demokratycznej w okresie PRL. Kawaler Orderu Orła Białego. Współzałożyciel Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej KOR. Członek zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Mazowsze. Działacz socjalistyczny, przewodniczący Polskiej Partii Socjalistycznej. Wieloletni przewodniczący pozostającej w podziemiu wolnomularskiej loży Kopernik. Senator I kadencji z ramienia Komitetu Obywatelskiego. Najpopularniejszy utwór to *Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy. Uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków*, pierwotnie opublikowany w „Kulturze” z 1981 nr 10/409, następnie: NOWA 1981; B.m. (Warszawa), 1981; Niezależne Wydawnictwo Chłopskie, 1981; Resursa, Kraków, 1981; Wydawnictwo Świt, Wrocław 1981; Wydawnictwo CDN, Warszawa 1982; Niezależna Drukarnia Wałkowa im. Konrada Bielińskiego 1982; MKK Warszawa 1983; Kraków 1983 (przedruk z wydawnictwa CDN 1982); „Głos Śląsko-Dąbrowski”, Katowice 1984; Federacja Południowo-Zachodnia Niezależnego Zrzeszenia Studentów, 1984; Resursa, Kraków (właściwie Olsztyn) 1981 (właściwie 1983–1984); Wydawnictwo Stop, Warszawa 1984; B.m. (Poznań) 1984; Berlin 1982 (wyd. niemieckie);

Stanisław Jan Padykuła (1946-2001) – polski polityk, urzędnik państwowy, inżynier, poseł na Sejm X kadencji. Od 1965 pracował w WSK PZL w Mielcu, m.in. jako kierownik sekcji technologicznej. W 1989 został posłem na Sejm X kadencji (tzw. Sejm kontraktowy) z okręgu Mielec z ramienia Komitetu Obywatelskiego. W Sejmie należał do OKP, wstąpił także do Porozumienia Centrum. Od 1991 do 1993 był wiceministrem przemysłu i handlu w kolejnych rządach, później do 1997 pracownikiem tego resortu. W rządzie Jerzego Buzka objął stanowisko wiceprezesa Agencji Rozwoju Przemysłu.

Urząd Cenzury – dot. Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk – instytucja państwowa utworzona w 1946 (pierwotnie, od 19.01.1945, pod nazwą Centralne Biuro KPPiW), która zajmowała się kontrolą i weryfikacją publikacji prasowych, radiowych i telewizyjnych, wydawnictw książkowych, filmów, spektakli teatralnych, widowisk, wystaw itp. Jego centrala mieściła się w Warszawie, przy ulicy Mysiej. Był to organ cenzury (obecny we wszystkich krajach tzw. obozu socjalistycznego), badający wszelkie formy oficjalnego przekazu informacji z punktu widzenia ich zgodności z aktualną polityką państwa. Monopol informacyjny państwa został przełamany przez powstanie niezależnego, podziemnego ruchu wydawniczego, który nie podlegał żadnej formie cenzury, co w Polsce na małą skalę miało miejsce jeszcze na początku lat 50. XX wieku, a na większą stało się faktem w połowie lat 70. W lipcu 1981 GUKPPIW przekształcony został w Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, ale była to tylko zmiana kosmetyczna. Pod koniec istnienia GUKPiW liczba zatrudnionych wynosiła 465 osób (na przełomie lat 1989/1990), a planowany na utrzymanie tej instytucji budżet na rok 1990 wynosił bez mała pięć miliardów ówczesnych

złoty. Ostatecznie GUKPiW został zlikwidowany w kwietniu 1990 roku, ale już od zwycięstwa Komitetów Obywatelskich „Solidarności” w wyborach 4 czerwca 1989 w praktyce nie pełnił swej funkcji. Mimo to zdarzały się pojedyncze przypadki cięć.

Andrzej Wajda (ur. 1926) – polski reżyser filmowy i teatralny, w latach 1989–1991 senator I kadencji. Kawaler Orderu Orła Białego. Popularność zdobył filmami inicjującymi tzw. polską szkołę filmową: *Kanałem* oraz *Popiołem i diamentem*, w których dokonywał rozrachunku z czasami II wojny światowej. Był także autorem takich ekranizacji dzieł literackich, jak *Popioły*, *Brzezina*, *Wesele*, *Ziemia obiecana*, *Panny z Wilka* i *Pan Tadeusz*. Współtworzył kino moralnego niepokoju, w którego ramach powstały osadzone w tematyce społecznej, demaskujące patologie systemu komunistycznego w Polsce obrazy: *Człowiek z marmuru* i jego kontynuacja *Człowiek z żelaza*, nagrodzona Złotą Palmą w Cannes. Do współczesnej twórczości Andrzeja Wajdy należą martyrologiczny film *Katyń* oraz eksperymentalny *Tatarak*. Reżyser zainicjował również powstanie istniejącego w latach 1972–1983 Zespołu Filmowego X, Mistrzowskiej Szkoły Reżyserii Filmowej utworzonej w 2001 roku oraz autorskiego studia filmowego. Jego działalność teatralna obejmowała wystawianie sztuk w teatrach gdańskich, warszawskich, krakowskich oraz za granicą. Twórczość Andrzeja Wajdy charakteryzuje się nawiązywaniem do polskiego symbolizmu i romantyzmu, a także rozrachunkiem z mitami występującymi w świadomości narodowej Polaków. Reżyser za swoje zasługi w rozwoju kinematografii był wielokrotnie nagradzany, między innymi za całokształt twórczości otrzymał w 2000 roku Nagrodę Akademii Filmowej – Oscara.

Film „Człowiek z żelaza” – polski dramat filmowy z roku 1981 w reżyserii Andrzeja Wajdy, na podstawie scenariusza Aleksandra Ścibora-Rylskiego. Jest on kontynuacją wątków z filmu *Człowiek z marmuru* tego samego reżysera. Akcja dzieła Wajdy toczy się w roku 1980 podczas wydarzeń sierpniowych, a jego bohaterem jest dziennikarz Winkel, który dostaje zadanie zrobienia reportażu kompromitującego robotnika i aktywnego działacza komitetu strajkowego, Macieja Tomczyka. Podczas swej pracy Winkel dowiadyuje się o przeszłości Tomczyka oraz o jego ojcu, Mateuszu Birkucie (bohaterze *Człowieka z marmuru*). *Człowiek z żelaza*, w którym wystąpili między innymi Jerzy Radziwiłowicz, Marian Opania i Krystyna Janda, był realizowany przez ekipę filmową Wajdy w pośpiechu. Celem reżysera było uchwycenie świeżych jeszcze wydarzeń sierpniowych i genezy powstania „Solidarności”. Entuzjastyczne przyjęcie filmu przez krytyków na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Cannes, podyktowane zatarciem dystansu czasowego między wydarzeniami historycznymi a produkcją filmową, skutkowało przyznaniem mu pierwszej w historii polskiej kinematografii Złotej Palmy.

NZK – Naczelny Zarząd Kinematografii przy Ministerstwie Kultury i Sztuki

Jan Wiśniewski – pierwowzorem był Zbyszek Godlewski, właśc. Zbigniew Godlewski (ur. 3 sierpnia 1952 w Zielonej Górze, zm. 17 grudnia 1970 w Gdyni) – pracownik Stoczni Gdyńskiej im. Komuny Paryskiej, zastrzelony w czasie wydarzeń grudniowych. Jest uważany za symbol ofiar Grudnia '70. Godlewski został zastrzelony przez żołnierzy LWP, nieopodal przystanku Szybkiej Kolei Miejskiej Gdynia Stocznia, po jego przyjeździe do pracy z Elbląga. W chwili śmierci miał 18 lat. Po tym incydencie protestujący przemaszzerowali z jego ciałem niesionym na drzwiach ulicami Gdyni.

„bandyci ze Słupska” - aluzja do znajdującej się w Słupsku szkoły milicyjnej i do słów z Ballady o Janku Wiśniewskim, opisującej zastrzelenie Zbyszka Godlewskiego 17 grudnia 1970 w Gdyni, a w szerszym kontekście wydarzenia Grudnia 1970. Autorem tekstu jest Krzysztof Dowgiałło, muzykę skomponował w roku 1980 Mieczysław Cholewa, który, jak się później okazało, był tajnym współpracownikiem SB.

„przeciwko glinom, przeciwko tankom” – aluzja do Ballady o Janku Wiśniewskim, opisującej zastrzelenie Zbyszka Godlewskiego 17 grudnia 1970 w Gdyni, a w szerszym kontekście wydarzenia Grudnia 1970. Autorem tekstu jest Krzysztof Dowgiałło, muzykę skomponował w roku 1980 Mieczysław Cholewa, który, jak się później okazało, był tajnym współpracownikiem SB.

KOR - Komitet Obrony Robotników – polska organizacja opozycyjna działająca od września 1976 do września 1977, sprzeciwiająca się polityce władz PRL, niosąca pomoc osobom represjonowanym w wyniku

wydarzeń Czerwca 1976, przede wszystkim w Radomiu i Ursusie. Po częściowym spełnieniu jej postulatów przez władze PRL przekształciła się w Komitet Samoobrony Społecznej KOR.

„rządówka” – organy rządowe, działające w imieniu lub na polecenie rządu

„Matka Boska, co w Ostrej świeci Bramie” – aluzja do Inwokacji (wstępu) z Pana Tadeusza, poematu patriotycznego Adama Mickiewicza, polskiego poety doby romantyzmu, oraz do Wilna, miasta, które do 3. rozbioru Polski 1795 należało Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz w l. 1922-1939 w skutek zajęcia militarnego przez II Rzeczypospolitą Polską w jej obrębie, a od 1944 była stolicą Litewskiej SRR w ramach ZSRR.

s. 78: **Liga Narodów** (ang. League of Nations, fr. Société des Nations) – nieistniejąca już organizacja międzynarodowa powstała z inicjatywy prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona. Statut Ligi został przyjęty przez konferencję pokojową w Wersalu 28 czerwca 1919 r. Stał się on częścią traktatu wersalskiego i wszedł w życie po ratyfikacji 10 stycznia 1920 roku. Celem Ligi Narodów było utrzymanie pokoju i współpracy na świecie, a impulsem do jej utworzenia był rozlew krwi podczas I wojny światowej. Siedzibą organizacji była Genewa. W związku z powstaniem Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1945 r., Liga Narodów została formalnie rozwiązana w 1946 roku, choć faktycznie nie funkcjonowała już podczas II wojny światowej.

Komitet do Spraw Narodowościowych - utworzony w marcu 1934 przez Piłsudskiego, przy Radzie Ministrów. Rozpoczął działalność 19 grudnia 1935. Miał m.in. zajmować się opracowywaniem wytycznych dla polityki narodowościowej. Organem wykonawczym było Biuro Polityki Narodowościowej przy Prezydium Rady Ministrów, a w jego składzie znajdowała się Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodu. Pierwszą kwestią podjętą przez Komitet do Spraw Narodowościowych było określenie statusu Kościoła prawosławnego w Polsce. Opowiedziano się za hamowaniem procesu ukrajinizacji i białorutenizacji Cerkwi, a popieranie wyznawców prawosławia. Zalecano pozostawienie w liturgii języka starosłowiańskiego z wprowadzaniem aktywnym języka polskiego. Do tego rząd zintensyfikował poparcie dla separatystycznych dążeń Łemków i Hucułów i przyjął plan polonizacji obszarów leżących na pograniczu polsko-ukraińskim (szlachta zagrodowa) oraz opowiedział się za potrzebą skolonizowania słabo zaludnionych obszarów wschodnich. Kompromisowo nastawione siły ukraińskie zostały zaskoczone polityką rządu polskiego. Oznaczało to fiasko uzgodnień poczynionych w 1935. Por. Stanisław Helnarski. Nacjonalizm: konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej, 2001, s. 150. ISBN 83-7174-678-4.

ubój rytualny (hebr. שחיטה) – w judaizmie ubój rytualny zwierząt lądowych i ptaków, którego dokonuje specjalnie w tym celu uczony rytualny rzeźnik – szojchet (jidysz; hebr. szohet). Postulaty stowarzyszeń opieki nad zwierzętami doprowadziły na przełomie XIX i XX w. do otwarcia dyskusji nad kwestiami humanitarnego uboju zwierząt rzeźnych. Często jednak dyskusje te podnosiły hasła ekonomiczne i antysemickie. W wyniku wystąpienia ks. Stanisława Trzeciaka na posiedzeniu Komisji Administracji i Gospodarki Sejmu Polskiego 5 marca 1936 r. zadecydowano o wprowadzeniu w II Rzeczypospolitej ograniczeń administracyjnych w zakresie wykonywania uboju rytualnego. Formalnie ustawa ta została uchylona dopiero w dniu 15 grudnia 1997 r. w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 24 kwietnia 1997 r. o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, badaniu zwierząt rzeźnych i mięsa oraz o Państwowej Inspekcji Weterynaryjnej.

numerus clausus – (łac. zamknięta liczba) – zasada ograniczania liczby studentów uniwersytetów, motywowana przyczynami politycznymi lub czysto praktycznymi, stosowana zarówno w okresie międzywojennym, jak i po drugiej wojnie światowej. Stosowano ją w Polsce, Rosji, Stanach Zjednoczonych, Niemczech, na Węgrzech i w Rumunii. W okresie międzywojennym, szczególnie w Europie Wschodniej, zasada numerus clausus była stosowana w oparciu o religię, co w praktyce odnosiło się do kandydatów pochodzenia żydowskiego. Po drugiej wojnie światowej stosowano tę zasadę, preferując jednakże np. kandydatów pochodzenia robotniczo-chłopskiego w krajach komunistycznych czy mniejszości etnicznej w USA. W Polsce próbowano formalnie wprowadzić numerus clausus w 1923 roku, ale spotkało się to z zastrzeżeniami ze strony Ligi Narodów, a także protestami oświeconych warstw społeczeństwa. Stało się to jednak w 1937 roku, gdy niektóre uniwersytety przyjęły limit 10 procent, zgodny z udziałem ludności żydowskiej w kraju. Przedtem udział studentów żydowskich sięgał 20-40 procent. Oficjalnym powodem takiej

polityki była chęć wyrównania szans młodzieży polskiej, która była dyskryminowana jeszcze w czasach carskich, oraz promowania młodzieży z małych ośrodków, która miała mniejsze szanse w porównaniu z miejską młodzieżą żydowską. Pomimo ograniczeń inteligencja pochodzenia żydowskiego stanowiła przed drugą wojną światową niemal połowę całej inteligencji

s. 79: **Niemieckie Dzieło Odbudowy** – propagandowe hasło III Rzeszy, wyrażane szczególnie wobec terenów podbitych, mające na celu podkreślenie, że III Rzesza dąży do odbudowy, poprawy sytuacji (odbudowy) na tych terenach zgodnie z duchem swojej ideologii, ale wyrażana wobec mieszkańców tych terenów w totalitarny sposób, sankcjonując stosowaną i tak przez okupanta zasadę odpowiedzialności zbiorowej oraz sądów doraźnych wobec zamachów na Niemieckie Dzieło Odbudowy. Rozporządzenia odwołujące się do NDO pozostawiały duże pole do interpretacji.

Hans Frank (1900-1946) – niemiecki funkcjonariusz narodowosocjalistyczny, z wykształcenia prawnik, zbrodniarz wojenny. Uczestnik nieudanego puczu monachijskiego w 1923, członek NSDAP od 1927. Jeden z przywódców III Rzeszy i główny twórca jej systemu prawnego opartego na zasadzie wodzostwa (niem. Führerprinzip). W okresie 1939-1945 generalny gubernator okupowanych ziem polskich (Generalne Gubernatorstwo).

Władysław Sikorski (1881-1943) – polski wojskowy i polityk, generał broni Wojska Polskiego, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych i premier Rządu na uchodźstwie podczas II wojny światowej. Przed I wojną światową był jednym ze współzałożycieli i członków kilku nielegalnych polskich organizacji niepodległościowych. Walczył w Legionach Polskich w trakcie I wojny światowej, potem w nowo utworzonej armii polskiej podczas wojny polsko-bolszewickiej (1919–1921). Odegrał w niej pewną rolę, zwłaszcza podczas bitwy warszawskiej w 1920. W pierwszych latach II Rzeczypospolitej Sikorski pełnił ważne funkcje rządowe, włączając w to stanowisko premiera (1922–1923) i ministra spraw wojskowych (1923–1924). Wkrótce potem jednak, po przewrocie majowym Józefa Piłsudskiego w 1926 roku został odsunięty od pełnienia eksponowanych stanowisk. Pozostawał w opozycji do rządów sanacji. W tym czasie napisał kilka książek dotyczących sztuki wojennej i stosunków międzynarodowych państwa polskiego. W trakcie II wojny światowej został premierem rządu RP na uchodźstwie, Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych i adwokatem sprawy polskiej na europejskiej i światowej scenie dyplomatycznej. Był zwolennikiem ponownego nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a ZSRR, które zostały zerwane po wspólnej z Niemcami inwazji Związku Radzieckiego na Polskę w 1939. Jednak w kwietniu 1943 Stalin ponownie zerwał stosunki dyplomatyczne z polskim rządem na uchodźstwie. Zostało to spowodowane przez żądanie Sikorskiego, aby Międzynarodowy Czerwony Krzyż zbadał sprawę zbrodni katyńskiej. Ułatwiło mu to utworzenie marionetkowego rządu w oparciu o tzw. Związek Patriotów Polskich. Władysław Sikorski zginął 4 lipca 1943 w katastrofie samolotu, który rozbił się zaraz po starcie z lotniska na Gibraltarze. Według oficjalnych ustaleń, katastrofa nastąpiła z przyczyn technicznych, co jest przedmiotem kontrowersji i teorii o zamachu.

Czerwony Krzyż – (PCK) – najstarsza (założona 1919) polska organizacja humanitarna będąca członkiem Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy. (ang. International Red Cross and Red Crescent Movement) – międzynarodowy ruch humanitarny, zrzeszający około 97 milionów wolontariuszy na całym świecie, stworzony aby chronić ludzkie zdrowie i życie, zapewniać szacunek dla istoty ludzkiej, oraz by łagodzić i zapobiegać ludzkiemu cierpieniu, odrzucając jednocześnie dyskryminację opartą na pochodzeniu narodowościowym, rasowym, klasowym, przekonaniach religijnych, czy politycznych. Często używany termin Międzynarodowy Czerwony Krzyż jest właściwie terminem nieprawidłowym, gdyż nie istnieje jedna organizacja nosząca tę nazwę. W rzeczywistości ruch tworzy kilkanaście organizacji, które są od siebie niezależne, lecz zjednoczone w ruchu pod wspólnymi zasadami, celami, symbolami, statutami, oraz zarządzającymi organami. PCK zajmuje się udzielaniem pomocy humanitarnej w czasie klęsk i wojen, pomocą socjalną, nauką pierwszej pomocy, prowadzeniem zabezpieczeń medycznych imprez masowych, propagowaniem idei honorowego krwiodawstwa, rozpowszechnianiem znajomości międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych.

Rada Główna Opiekuńcza – polska organizacja charytatywna działająca w czasie obu wojen światowych, obejmująca swoją działalnością Polaków. I wojna światowa: 1916-1918 w Królestwie Polskim (za zgodą

niemieckich władz okupacyjnych) i później, do 1920 na terenie Litwy, Łotwy i Estonii. Prowadziła wówczas bursy, schroniska, żłobki, ochronki, wydawała żywność, odzież, zasiłki pieniężne, ewidencjonowała straty wojenne. Kolejnymi prezesami Rady byli: S. Wierzbiński, Eustachy Sapieha, a prezesami Zarządu Głównego: Adam Ronikier, S. Staniszewski. II wojna światowa – w latach 1940–styczeń 1945, kiedy Adam Ronikier za zgodą gubernatora Hansa Franka wznowił jej działalność. Istotną pomoc w jej działalności okazał kardynał Adam Stefan Sapieha. Z pomocy RGO korzystało wówczas ok. 700-900 tys. osób rocznie. Formy działalności: sierocińce, punkty pomocy medycznej, kuchnie ludowe dla ubogich (w 1942 ponad 1700 dla prawie 300 tys. osób), kursy zawodowe i warsztaty rzemieślnicze, zapomogi pieniężne, rozdawnictwo odzieży, obuwia, żywności (tzw. suchy prowiant, tam gdzie nie było punktów dożywiania), wysyłka paczek dla jeńców wojennych i więźniów, pomoc w rozlokowaniu na terenie Generalnego Gubernatorstwa Polaków wysiedlanych z terenów polskich włączonych do Rzeszy (głównie Wielkopolski i Pomorza), pomoc dla wysiedlonych mieszkańców Zamojszczyzny, uchodźców z Wołynia, improwizowane szpitale dla ludności polskiej w czasie epidemii ospy i w czasie powstania warszawskiego a także po jego upadku, pomoc dla mieszkańców Warszawy podczas powstania i po wypędzeniu z miasta. Źródła finansowania: władze okupacyjne, pomoc zagraniczna, gł. rząd USA, tajne dotacje rządu RP na uchodźstwie, społeczeństwo (tzw. zbiórki, zsyпки, deklaracje stałe), Szwajcarski Czerwony Krzyż. Praca była w niej z reguły bez wynagrodzenia.

Goralenvolk – nazwa niemieckiej akcji germanizacyjnej w czasie II wojny światowej na terenie przedwojennego powiatu nowotarskiego w latach 1939-1944. Po zajęciu przez Niemców we wrześniu 1939 Podhala, przedwojenny działacz OZN-u – dr Henryk Szatkowski zaczął przy wsparciu okupanta propagować ideę, jakoby górale byli pochodzenia niemieckiego – Goralenvolk – naród (lud) góralski. 7 listopada 1939 Wacław Krzeptowski w asyście kilku innych działaczy góralskich złożyli nowo przybyłemu na Wawel gubernatorowi generalnemu Hansowi Frankowi wyrazy uznania. 12 listopada Frank udał się z rewizytą do Zakopanego, gdzie "w imieniu Górali" przywitał go W. Krzeptowski, który złożył podziękowanie za "oswobodzenie Górali od ucisku polskich władz" i wręczył mu pamiątkową odznakę góralską. 29 listopada 1939 przedwojenny prezes Stronnictwa Ludowego powiatu nowotarskiego Wacław Krzeptowski zwołał zebranie przedwojennego Związku Górali, które zaakceptowało idee Goralenvolk i wystosowało memoriał "o potrzebach ludności góralskiej". Należy podkreślić, że nie wszyscy działacze Związku Górali, w tym przedwojenny przewodniczący Henryk Walczak, poparli tę decyzję. Formalnie utworzono Goralenverein pod prezesurą Krzeptowskiego jako kontynuację Związku Górali. Niemcy zaakceptowali ideę Goralenvolku, zaś gubernator Frank stwierdził w kwietniu 1940, że władze niemieckie uczynią zadość woli Górali, którzy chcą stanowić odrębny szczep. Wiosną 1940 powstała góralska szkoła powszechna (Goralische Volksschule), szkoła zawodowa (Goralische Berufsschule für Volkskunst), oraz klub sportowy (Goralische Heimatsdienst).

PRL, Polska Rzeczpospolita Ludowa – oficjalna nazwa państwa polskiego w latach 1952–1989. Uprzednio, w latach 1945–1952 ten sam organizm państwowy funkcjonował jako podmiot prawa międzynarodowego pod nazwą Rzeczpospolita Polska. Państwo to w okresie 1945-1989 propagandowo i kolokwialnie określane było jako Polska Ludowa.

Plenum KC PZPR – posiedzenie członków Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w jego pełnym składzie

Towarzystwa Społeczno-Kulturalne – pierwsze organizacje mniejszościowe w PRL powstawały po 1956 r. czyli w okresie rozluźnienia klimatu politycznego (odwilży postalinowskiej). Powstały wówczas: Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (26.02.1956), Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956/57), Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (czerwiec 1956 r.), Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce (1957, do 1996 wielokrotnie zmieniała nazwę) oraz Niemieckie Towarzystwo Kulturalno-Społeczne (powstało w ówczesnym woj. wrocławskim 4.05.1957). Mimo ujednolicenia nazewnictwa nie było jednego modelu powstawania organizacji mniejszości narodowych w Polsce. Wyjątek stanowią organizacje żydowskie i słowackie - Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce powstało w 1950 r. w wyniku połączenia Centralnego Komitetu Żydów Polskich i Żydowskiego Towarzystwa Kultury. Wyjątkiem były także organizacje dla Słowaków - w 1947 r. Polska i Czechosłowacja podpisały układ o przyjaźni, współpracy kulturalnej i wzajemnej pomocy. Wpłynęło to na organizację szkolnictwa, ale także próbę powołania w 1948 r. w Niedzicy Związku Młodzieży Słowackiej. W 1949 r. zarejestrowano dwa stowarzyszenia: jedno na Spiszu w Łapszach Niżnych a drugie na Orawie w Jabłonce; rok 1957 przyniósł

natomiast rejestrację Towarzystwa Kulturalnego Czechów i Słowaków jako centralnej organizacji reprezentującej obydwie mniejszości. Por.

Akcja „Wisła”, 1947-1950 – (Operacja "Wisła") – akcja militarna o charakterze międzynarodowym, wymierzona w struktury Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, oraz przesiedleńcza, dokonana w celu usunięcia wybranych grup ludnościowych, m.in. Ukraińców, Bojków, Dolinian i Łemków, jak również rodzin mieszanych polsko-ukraińskich, głównie z terenów Polski południowo-wschodniej (obszary na wschód od Rzeszowa i Lublina), głównie na Ziemię Odzyskane, która miała miejsce w dwa lata po zakończeniu II wojny światowej. Przeprowadzona została przez formacje wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej, oddziały Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Milicję Obywatelską, Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej), jak i jej agendy cywilne (Państwowy Urząd Repatriacyjny). Decyzję w sprawie podjęcia Akcji "Wisła" podjęło Biuro Polityczne KC PPR. Przyjmuje się, że trwała od 28 kwietnia do końca lipca 1947, chociaż ostatecznie wysiedlenia miały miejsce w roku 1950. Szacuje się, iż w wyniku akcji wojskowej rozbito siły UPA w liczbie 1500 ludzi (17 sotni), oraz uwięziono 2 900 aktywnych lub domniemych członków OUN, a przesiedlenia objęły ponad 140 tysięcy osób cywilnych. Pierwotnym kryptonimem tej akcji był „Wschód”, zmieniony później na „Wisła”. Akcja „Wisła” nie była tożsama z repatriacją ludności ukraińskiej w latach 1944-1946, w dalszym ciągu budzi liczne kontrowersje i jest różnie interpretowana przez historyków, z których część twierdzi, że jej głównym zadaniem nie było zniszczenie UPA – wskazują oni m.in. na fakt, iż objęła ona również obszary, gdzie UPA w ogóle nie działała. W październiku 1947 władze ZSRR przeprowadziły Akcję „Z” (Zachód), w wyniku której z terenu Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej wysiedlono na wschód ponad 76 tysięcy Ukraińców, oskarżonych o sprzyjanie UPA.

s. 81: **Samuel Hirschhorn** (jidysz *סמואל הירשורן*; 1876-1942) – żydowski dziennikarz i działacz polityczny, fołkista, poseł na Sejm Ustawodawczy w II RP (1919–1922) (reprezentował w nim Warszawę oraz Fołks-Partaj – której był współzałożycielem), pracował m.in. w „Głosie Żydowskim” (1906–1907), a w okresie II Rzeczypospolitej w „Naszym Kurierze”, „Naszym Dzienniku” i „Naszym Przeglądzie”. W wyborach w 1922 bez powodzenia ubiegał się o reelekcję z ramienia Żydowskiego Demokratycznego Bloku Ludowego, próbował też bezskutecznie uzyskać mandat do Senatu. W latach 1916–1927 był członkiem rady miejskiej w Warszawie. Był tłumaczem literatury żydowskiej (hebrajskiej i jidyszowej) na język polski. Opublikował kilka prac historycznych (m.in. *Dzieje Żydów w Polsce – w językach polskim i jidysz*). Tłumaczył poezję francuską na język polski. W czasie II wojny światowej przebywał w getcie warszawskim, prowadząc dziennik (nie zachował się). Popęłił samobójstwo w momencie, gdy Niemcy rozpoczęli akcję likwidacji getta.

s. 82: **wszechnica** – 1. wyższa uczelnia, 2. seria wykładów popularnonaukowych

numerus clausus – numerus clausus – (łac. zamknięta liczba) – zasada ograniczania liczby studentów uniwersytetów, motywowana przyczynami politycznymi lub czysto praktycznymi, stosowana zarówno w okresie międzywojennym, jak i po drugiej wojnie światowej. Stosowano ją w Polsce, Rosji, Stanach Zjednoczonych, Niemczech, na Węgrzech i w Rumunii. W okresie międzywojennym, szczególnie w Europie Wschodniej, zasada numerus clausus była stosowana w oparciu o religię, co w praktyce odnosiło się do kandydatów pochodzenia żydowskiego. Po drugiej wojnie światowej stosowano tę zasadę, preferując jednakże np. kandydatów pochodzenia robotniczo-chłopskiego w krajach komunistycznych czy mniejszości etniczne w USA. W Polsce próbowano formalnie wprowadzić numerus clausus w 1923 roku, ale spotkało się to z zastrzeżeniami ze strony Ligi Narodów, a także protestami oświeconych warstw społeczeństwa. Stało się to jednak w 1937 roku, gdy niektóre uniwersytety przyjęły limit 10 procent, zgodny z udziałem ludności żydowskiej w kraju. Przedtem udział studentów żydowskich sięgał 20-40 procent. Oficjalnym powodem takiej polityki była chęć wyrównania szans młodzieży polskiej, która była dyskryminowana jeszcze w czasach carskich, oraz promowania młodzieży z małych ośrodków, która miała mniejsze szanse w porównaniu z miejską młodzieżą żydowską. Pomimo ograniczeń inteligencja pochodzenia żydowskiego stanowiła przed drugą wojną światową niemal połowę całej inteligencji

s. 84: **Marceli Najder** (1914-1991) – polski farmaceuta i działacz społeczny, poseł na Sejm PRL II kadencji (1957–1961) z rekomendacji Stronnictwa Demokratycznego. W 1945 włączył się w działalność w Stronnictwie

Demokratycznym. W latach 1946–1949 był przewodniczącym Powiatowego Komitetu SD. W Sejmie był członkiem Komisji Handlu Zagranicznego oraz Komisji Zdrowia i Kultury Fizycznej.

Peczeniżyn (ukr. Печенижин) – osiedle typu miejskiego na Ukrainie, w obwodzie iwanofrankińskim, w rejonie kołomyjskim, do 1945 miasto w Polsce, w województwie stanisławowskim, w powiecie kołomyjskim, siedziba gminy Peczeniżyn.

Goj (z hebr. גוי *goj* = 'naród', l.mn גוים *gojim*) - określenie pojawiające się wielokrotnie w Torze, tłumaczone najczęściej jako "narody" czyli zwykle nie-Żydów, kogoś spoza narodu Izraela. Określenie to, w zależności od kontekstu, może mieć wydźwięk pejoratywny, wyrażający lekceważenie wobec innowierców lub innych narodów

wywózki Polaków do Kazachstanu i na Syberię – dotyczy gł. deportacji Polaków w l. 1939-1941. Zajęcie blisko połowy terytorium II RP przez współpracujący z III Rzeszą ZSRR spowodowało zastosowanie wobec wszystkich zamieszkujących te obszary narodów zasady zbiorowej odpowiedzialności. Pierwszych obywateli polskich, blisko 55 000 uchodźców z centralnej i zachodniej Polski, wysiedlono już w październiku 1939 r. Przesiedlono ich do wschodnich obwodów Białoruskiej i Ukraińskiej SRR, w ramach tzw. rozładowywania miast kresowych. Przesunięcia „bieżeńców”, bo tak w terminologii NKWD określano polską ludność uchodźczą, głównie Żydów, która znalazła się w radzieckiej strefie okupacyjnej, odbyły się zanim oficjalnie podjęto uchwałę o przyłączeniu ziem tzw. Zach. Białorusi i Zach. Ukrainy do ZSRR. W grudniu 1939 władze radzieckie podjęły ostateczną decyzję o przystąpieniu do usuwania niepewnego politycznie elementu z zajętych obszarów. 5 grudnia 1939 RKL ZSRR podjęła uchwałę nr 1001-558 ss o wysiedleniu osadników i służby leśnej z zach. obw. Białoruskiej i Ukraińskiej SRR. Kilka dni później dyrektywy Ł. Berii nałożyły na przyszłych szefów operacji Ł. Canawę (Lud. Kom. Spraw Wewn. BSRR) i I. Sierowa (Lud. Kom. Spraw Wewn. USRR) obowiązek przeprowadzenia specjalnych spisów rodzin podlegających deportacji. 29 grudnia 1939 RKL ZSRR zatwierdziła Instrukcję LKSW ZSRR o porządku przesiedlania polskich osadników z zachodnich obwodów USRR i BSRR, oraz Regulamin osad specjalnych i zasady zatrudniania osadników wysiedlanych z zachodnich obwodów USRR i BSRR.

Pierwsza deportacja miała miejsce 10 lutego, kolejne 13-14 kwietnia oraz na przełomie maja-lipca 1940 roku. Ostatnia odbyła się w maju i czerwcu 1941, tuż przed wybuchem wojny. Pierwsze trzy dni przedział dwóch miesięcy niezbędny na dojazd przygotowanych wcześniej składów z zesłańcami do miejsc przymusowego ich osiedlenia i powrót po nową grupę. W tym czasie przygotowywano wszystkie niezbędne rozkazy i plany odnośnie przebiegu akcji i miejsc rozlokowania kolejnych kontyngentów. Przeciętny skład składać się miał z 55 wagonów towarowych do przewozu ludności, 1 osobowego dla konwoju, 4 towarowych do przewozu cięższego bagażu, oraz 1 sanitarnego. W jednym wagonie (dwuosiowym) teoretycznie powinno jechać nie więcej niż 25-30 osób. Tak więc typowy transport obejmować winien ok. 1200-1500 osób. Z każdym transportem winien też jechać poza konwojem felczer i dwie pielęgniarki, zaś podczas drogi codziennie konwój winien wydać deportowanym jeden gorący posiłek i 800 gr. chleba na osobę. Jednak wszystkie te zarządzenia pozostały jedynie na papierze, a warunki jazdy zależały wyłącznie od dobrej woli wojsk konwojujących.

Stanisław Mikołajczyk (ur. 18 lipca 1901 w Dorsten-Holsterhausen, zm. 13 grudnia 1966 w Waszyngtonie) – polski polityk, przywódca Polskiego Stronnictwa Ludowego, poseł na Sejm II RP (III kadencji), premier rządu RP na uchodźstwie, po II wojnie światowej poseł do Krajowej Rady Narodowej i na Sejm Ustawodawczy oraz wicepremier i minister rolnictwa w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej.

Szmul Mordechaj Zygielbojm, ps. Artur (jid. מרדכי זיגלבוים; 1895-1943) – polityk Bundu, sekretarz generalny Sekcji Żydowskiej Centralnej Komisji Związków Zawodowych, redaktor pisma Arbeiter Fragen, radny Warszawy i Łodzi. Od 1942 członek Rady Narodowej RP w Londynie, ciała opiniotwórczego i doradczego, substytutu Sejmu, powołanego w grudniu 1939 dekretem prezydenta RP Władysława Raczkiewicza. Zygielbojm zasiadał w nim wraz z m.in. reprezentantem syjonistów, Ignacym Schwartzbartem. Działając w Radzie, starał się przekazywać informacje o trwającym w Polsce holokauście. Otrzymywał od polskiego podziemia i organizacji żydowskich obszerne raporty, z którymi następnie próbował dotrzeć do najwyższych władz politycznych i wojskowych. M.in. dostawał informacje od kierownictwa Bundu (które nazwało się Centralnym Komitetem Ruchu Żydowskich Mas Pracujących) i Żydowskiego Komitetu Narodowego, które następnie przekazywał Światowemu Kongresowi Żydów i Amerykańskiemu Kongresowi

Żydowskiemu, licząc na wykorzystanie wpływów i środków finansowych obu potężnych organizacji, w celu wywarcia nacisku na rządy alianckie i skłonienie ich do pomocy polskim Żydom. W dążeniach tych wspierał go emigracyjny premier Sikorski. Efektów tych działań nie było widać. Alianci nie chcieli uwierzyć w doniesienia z okupowanej Polski. Zygielbojm wysyłał także listy do prezydenta USA, Roosevelta, przemawiał na antenie radia BBC, a także proponował, aby alianckie samoloty rozrzuciły nad Niemcami ulotki zawierające informacje o zagładzie Żydów. Po upadku powstania w getcie warszawskim, 12 maja 1943 (lub 13 maja) popełnił w Londynie samobójstwo przez otrucie się gazem w proteście przeciw bezczynności aliantów wobec ludobójstwa Żydów.

Szwarcbard, Ignacy Izaak Schwarzbart (także: Schwartzbart, Szwarcbart, imiona w bibliogr. ang. i hebr.: Ignac Itzhak), ur. 13 listopada 1888 w Chrzanowie, zm. 26 kwietnia 1961 w Nowym Jorku – działacz syjonistyczny, adwokat, poseł na Sejm V kadencji, członek Rady Narodowej RP na uchodźstwie.

s. 85: **podziemie** – odnosi się do **Polskiego Państwa Podziemnego** – tajne struktury państwa polskiego, istniejące w czasie II wojny światowej, podlegające Rządowi RP na uchodźstwie. Określenie to pierwszy raz w okupowanym kraju pojawiło się w „Biuletynie Informacyjnym” 13 stycznia 1944 r.

sejm na uchodźstwie – odnosi się do **Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej**, powołanej 9 grudnia 1939 przez prezydenta RP, organ doradczy rządu i prezydenta – substytut parlamentu z nominacji prezydenta RP. W jej skład wchodziło 12-24 członków. Na czele Rady stanął Ignacy Paderewski, a wiceprzewodniczącymi zostali: Tadeusz Bielecki (SN), Stanisław Mikołajczyk (SL) i Herman Lieberman (PPS).

Jan Karski, właściwie Jan Romuald Koziński, pseudonim Witold (ur. 24 czerwca 1914 w Łodzi, zm. 13 lipca 2000 w Waszyngtonie) – obywatel polski i Stanów Zjednoczonych, honorowy obywatel Izraela, prawnik i dyplomata, historyk, od 1939 w konspiracji, kurier i emisariusz władz Polskiego Państwa Podziemnego, świadek Holokaustu. Za swoją działalność został odznaczony najwyższymi odznaczeniami państwowymi – polskim Orderem Orła Białego i amerykańskim Medalem Wolności.

Obóz w Oświęcimiu, właściwa nazwa Auschwitz-Birkenau, Konzentrationslager Auschwitz, KL Auschwitz (Stammlager), w tym KL Birkenau (Auschwitz II) i KL Monowitz (Auschwitz III), nazwy Auschwitz i Birkenau są niemieckimi odpowiednikami polskich nazw Oświęcim i Brzezinka, stosowanymi po agresji Niemiec na Polskę w 1939 r. i aneksji tych ziem przez III Rzeszę.

Zima 1945 – odnosi się do tzw. marszu śmierci z Auschwitz do Wodzisławia Śląskiego w styczniu 1945. Marsz ten był największym jaki odbywał się na ziemiach polskich. Odbywał się na 63 kilometrowej trasie z Oświęcimia do Wodzisławia Śląskiego. 17 stycznia 1945 r. w obozie zarządzono ewakuację około 56 000 więźniów. W tym czasie zima była bardzo śnieżna i mroźna. Z tego powodu oraz niezwyklej brutalności hitlerowców na samej trasie marszu naliczono około 600 ciał nie licząc wielkiej liczby osób zamordowanych przez hitlerowców poza samą trasą przemarszu oraz w miejscach masowych egzekucji. Więźniowie umierali również pod koniec właściwego marszu już w wagonach. Na stację kolejową Loslau (niemiecka nazwa Wodzisławia Śląskiego) więźniowie dotarli pomiędzy 19 a 23 stycznia 1945r. Następnie więźniów ładowano do otwartych wagonów węglowych i w warunkach mrozu na zewnątrz oraz ścisku wewnątrz skierowano transport z Wodzisławia w głąb Rzeszy w kierunku Moraw i Austrii do znajdujących się tam obozów koncentracyjnych m.in. Mauthausen-Gusen. W wyniku mrozu, marszu, transportu oraz egzekucji i brutalności hitlerowców zginęło około 15 000 więźniów. Na terenie województwa śląskiego w ponad 20 miejscowościach znajdują się miejsca pamięci marszu śmierci. Ponad 800 z nich zamordowano w Rybniku.

„**pasiaki**” – ubiór więźnia, składający się ze spodni i kurtki uszytych z materiału w pionowe (najczęściej), szerokie pasy na przemian jasne i ciemne (np. biało-czarne), jak w typowej piżamie. Do tego zestawu czasami dołączana była czapka z identycznego materiału. Ten sposób ubierania więźniów utrudnia im ucieczkę i "wmieszanie się w tłum", ponieważ w kulturze europejskiej i amerykańskiej ubranie takie odróżnia się znacznie od powszechnie noszonego. Więźniowie nazistowskich obozów koncentracyjnych w czasie II wojny światowej ubierani byli właśnie w ten sposób. Obecnie w zakładach karnych w Europie i na świecie odchodzi się na ogół od tego rodzaju odzieży, choć np. w polskich więzieniach wydaje się osadzonym charakterystyczne beżowe kurtki z literami "ZK" (zakład karny) na plecach.

s. 86: **obóz cygański** – potoczna nazwa części Obozu Auschwitz-Birkenau na terenie Birkenau, w sektorze BIIe, była to pierwsza część sektora BII, która powstała w lutym 1943 r., przeznaczona dla rodzin romskich (tzw. Zigeunerlager) i zlikwidowana w sierpniu 1944 r. 16 grudnia 1942 roku Heinrich Himmler nakazał deportację Romów, którzy nie zostali wówczas wymordowani w centrum zagłady Kulmhof (Chełmno nad Nerem) do obozu koncentracyjnego. Rozporządzenie wykonawcze tego rozkazu wydane przez RSHA 29 stycznia 1943 uściśliło, że miejscem deportacji ma być obóz Auschwitz. Osadzeni pochodzili głównie z terenów Niemiec, Austrii, Protektoratu Czech i Moraw i Polski, w mniejszych grupach z Francji, Holandii, Jugosławii/Chorwacji, Belgii, Związku Radzieckiego, Litwy, Węgier. Odnotowano także Romów obywateli Norwegii i Hiszpanii. Szacuje się, że w obozie uwięziono około 23 tys. Romów — mężczyzn, kobiet i dzieci. Około 21 tys. zostało zarejestrowanych w obozie (w tym także dzieci, które przyszły tutaj na świat; ich liczbę szacuje się na ponad 370). Grupa około 1 700 polskich Romów została zamordowana w komorze gazowej zaraz po przywiezieniu do obozu, bez uwzględnienia w ewidencji obozowej. Ze wspomnianej liczby około 23 tys. Romów deportowanych do KL Auschwitz około 20 tys. zmarło lub zostało zamordowanych w komorach gazowych. Jako że traktowano ich jako więźniów asocjalnych otrzymali oznaczenia w formie czarnych trójkątów. Numery z serii wydanej tylko dla tej grupy więźniarskiej z literą Z (Zigeuner) tatuowano im na lewym przedramieniu. Romowie w momencie przybycia do obozu nie byli poddawani selekcji, a rodzin nie rozdzielano, lecz kierowano do baraków wszystkich przybyłych w transporcie. W czasie pobytu w obozie wielu z nich mogło nosić cywilne ubrania. Ponieważ odcinek BIIe był w dalszym ciągu w budowie część mężczyzn zatrudniona była przy dokończeniu prac budowlanych, część w komandach wewnętrznych przy innych pracach obozowych. Znaczna większość nie miała jednak stałego przydziału do pracy.

bitwa pod Stalingradem (Operacja Fall Blau) – jedna z największych bitew II wojny światowej, tocząca się w okresie od 23 sierpnia 1942 do 2 lutego 1943 roku. Celem Niemców było zdobycie miasta Stalingrad (dziś Wołgograd) nad Wołgą, ważnego ze względu na plany zajęcia Kubania i Kaukazu. W rejonie Stalingradu 23 listopada 1942 roku wojska radzieckie zamknęły w kotle 6 Armie generała Friedricha Paulusa, część 4 Armii Pancerniej oraz jednostki rumuńskie (łącznie około 260-270 tysięcy żołnierzy, w tym 9590 Rumunów i 20 300 tzw. Hilfswillige). Próby odblokowania stalingradzkiego kotła nie powiodły się. Dowództwo 6 Armii odrzuciło propozycję kapitulacji. Bitwa zakończyła się klęską Niemców i olbrzymimi stratami po obu stronach. Uznawana jest za przełomową w działaniach na froncie wschodnim. Przez przegraną nad Wołgą Niemcy stracili bezpowrotnie siłę, jaką dysponowali na początku wojny ze Związkiem Radzieckim. Całkowicie inicjatywę stracili jednak dopiero w bitwie pod Kurskiem.

„szpryca” – zastrzyk

Häftling – więzień

s. 87: **Komitet Żydowski**, właściwie Wojewódzki Komitet Żydowski w Kielcach, przy ul. Planty 7. Znajdowali tam też schronienie przypadkowi Żydzi, w tym będący w Kielcach przejazdem. Siedziba Komitetu była też rzekomym miejscem uwięzienia 8-letniego wówczas Henryka Błaszczyka. Od tego podejrzenia rozpoczął się pogrom kielecki. Jedną z hipotez prowadzi też do gromadzenia relacji dotyczących przestępstw popełnianych na Żydach na Kielecczyźnie przez WKŻ, oraz ich przekazywanie do Centralnego Komitetu Żydów Polskich w Warszawie. Pogrom miał być zemstą za te raporty i próbą usunięcia świadectw z archiwów WKŻ. Por. <http://www.tygodnik.com.pl/numer/275214/flak1.html>

s. 88: **WUBP** – Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) – jednostka terenowa organu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, (do 1 stycznia 1945 r. Resortu Bezpieczeństwa Publicznego przy Polskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego), utworzona w sierpniu 1944 roku w Lublinie. Po rozwiązaniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, co nastąpiło w grudniu 1954 roku, w jego miejsce powołano dwie oddzielne struktury: Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Mimo osłabienia znaczenia organów bezpieczeństwa przez powołanie odrębnej struktury MSW, która przejęła zadania bardziej policyjno-porządkowe i więzienne, Komitet ds. BP był czynnikiem dominującym, zatrzymując wszystkie jednostki terenowe dawnego MBP, w tym Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego, które teraz nazywano Wojewódzkimi Urzędami ds. Bezpieczeństwa Publicznego, ze zmniejszonym personelem.

W 1956 roku został zlikwidowany KdsBP, a wszystkie jego dotychczasowe zadania przejęło znacznie rozszerzone MSW, przy którym działały na podobnych zasadach Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych (WUSW).

Kuria - zespół kolegialnych urzędników duchownych; ogół instytucji zarządzających Kościołem na czele z biskupem lub papieżem. Wyróżnia się następujące typy kurii: Kuria rzymska – administracja, za pomocą której papież zarządza całym Kościołem. Składa się z kongregacji, trybunałów i komisji stałych; kurie biskupie, w których skład wchodzi: wikariusz generalny – pełnomocnik biskupa w sprawach administracyjnych, oficjał – pełnomocnik biskupa w sprawach sądowych, kanclerz – kierownik biskupiej kancelarii, promotor sprawiedliwości – odpowiednik prokuratora, obrońca węzła małżeńskiego i święceń kapłańskich, sędziowie i egzaminatorzy, komisje mieszane (w których zasiadają także świeccy).

diecezja (biskupstwo) – jednostka administracyjna w kościołach chrześcijańskich podległa biskupowi.

diecezja kielecka – jedna z 4 diecezji obrządku łacińskiego w metropolii krakowskiej w Polsce.

radę narodowe – terenowy organ władzy państwowej w PRL. Zgodnie z Konstytucją z 1952 roku były wybieralnymi na 3 lata organami w gminach, miastach, dzielnicach większych miast, powiatach i województwach. Rady narodowe poszczególnych szczebli wybierały swoje prezydium i były zależne od rad wyższego szczebla. Stanowiły fasadowy twór mający stwarzać pozory demokracji. W rzeczywistości ich zadaniem było realizowanie polityki rządu, która była całkowicie zależna od PZPR. Do zadań RN należało: 1. uchwalanie terenowych planów i budżetów gospodarczych, 2. kontrola uchwał Rad niższego szczebla, 3. utrzymanie porządku publicznego, 4. współdziałanie w umacnianiu obronności i bezpieczeństwa państwa.

s. 90: **Mieczysław F. Rakowski** (1926-2008) – polski polityk komunistyczny, premier PRL w latach 1988–1989, poseł na Sejm PRL VI, VII, VIII i IX kadencji, ostatni I sekretarz KC PZPR. Z zawodu historyk i dziennikarz. Wykładowca Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Od 1957 był pracownikiem politycznym KC PZPR w Warszawie (z przerwami na naukę). Po likwidacji przez władze pisma „Po Prostu” i wprowadzeniu na rynek mającej być mniej krytyczną wobec władz „Polityki”, od 1958 do 1982 pozostawał związany z tym pismem jako zastępca, a później redaktor naczelny tego pisma (do 1982). Działał w Stowarzyszeniu Dziennikarzy Polskich (od 1951), będąc m.in. prezesem zarządu głównego w okresie 1958–1961. Od 1982 był członkiem Stowarzyszenia Dziennikarzy PRL.

Od 1972 do 1989 nieprzerwanie sprawował mandat posła na Sejm PRL. W 1975 został członkiem Komitetu Centralnego PZPR. W 1981 Sejm PRL VIII kadencji powołał go na urząd wicepremiera w rządzie Wojciecha Jaruzelskiego, który sprawował do 1985.

Gomułka, Władysław (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymstoku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitifrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenie prawicowo - nacjonalistyczne.

10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsyczał Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekollektywizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zajściu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja „aresztowała” wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. Gomułka zaostrzył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na „właściwe stosunki” z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny Dziadów w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemickiej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia. Pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

Gierek, Edward (1913-2001) – polski polityk, działacz komunistyczny, w latach 1970–1980 I sekretarz KC PZPR, poseł na Sejm PRL I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII kadencji. Członek Rady Państwa. Tzw. gierkowska dekada, czyli okres sprawowania przez Edwarda Gierka władzy w latach 1970–1980, charakteryzował się w pierwszej połowie dynamicznym rozwojem gospodarczym PRL, aby w drugiej połowie zakończyć się wieloaspektowym kryzysem gospodarczym, który w efekcie doprowadził do upadku jego rządów oraz w dalszej perspektywie do upadku systemu socjalistycznego w Polsce.

Biuro Polityczne - organ wykonawczy, ideologiczny władz naczelnych niektórych partii (przeważnie komunistycznych), kierujący bieżącą pracą. Zobacz też: Biuro Polityczne KC PZPR oraz Biuro Polityczne KC KPZR

Syjonіści – zwolennicy Syjonizmu (od nazwy wzgórze Syjon w Jerozolimie, na którym stała Świątynia Jerozolimska), ruchu politycznego i społecznego, dążącego do stworzenia żydowskiej siedziby narodowej na terenie Palestyny. Syjonizm doprowadził do powstania państwa Izrael w 1948 r. Współcześnie jego celem jest także utrzymanie jedności narodu żydowskiego żyjącego w rozproszeniu i jego więzi z Izraelem. Ruch zapoczątkowany w końcu XIX wieku miał wiele nurtów i postaci, powszechnie utożsamiany z syjonizmem

politycznym, interpretowanym w różny sposób: jako nacjonalizm żydowski, rasistowski, jako ruch narodowyzwoleńczy, wreszcie jako ruch religijny. Poza syjonizmem politycznym mówiono o syjonizmie duchowym, którego celem była nowa tożsamość żydowska (Ahad ha-Am), odrodzenie języka hebrajskiego (Eliezer ben-Yehuda) i powstanie literatury i kultury w tym języku. Syjonizm od początku był przedmiotem krytyki zarówno ze strony innych ruchów żydowskich, jak i nieżydowskich. Zasadniczy konflikt, nierozstrzygnięty do dziś, trwa między syjonizmem a palestyńskim ruchem narodowym, nacjonalizmem arabskim oraz fundamentalizmem islamskim.

s. 91: **Alfred Jahn** (1915-1999) – polski geograf, geomorfolog i polarnik, autor ponad 350 prac naukowych. Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego w l. 1962-1968. Podczas demonstracji w marcu 1968 stanął po stronie strajkujących studentów, narażając się na represje ze strony komunistycznych władz.

s. 93: **serial „Alternatywy 4”** – polski serial telewizyjny z 1983 w reż. Stanisława Barei, na skutek działań cenzury emitowany po raz pierwszy w 1986. Fabuła: Perypetie mieszkańców bloku (motywny tego bloku ze straszającym mieszkaniem nr 13 wykorzystano także w serialu Zmiennicy) przy ul. Alternatywy 4 na nowym osiedlu w dzielnicy Ursynów w Warszawie (za scenerię posłużył budynek przy ul. Marii Grzegorzewskiej 3) pochodzących z różnych grup społecznych oraz przebiegłego gospodarza domu. Przedstawia warunki życia społecznego i stosunki międzyludzkie w PRL lat 80. XX w.

s. 99: **akcja wysiedleńcza w 1947 r.** odnosi się do Akcji „Wisła”, 1947-1950 (Operacja "Wisła") – akcja militarna o charakterze międzynarodowym, wymierzona w struktury Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, oraz przesiedleńcza, dokonana w celu usunięcia wybranych grup ludnościowych, m.in. Ukraińców, Bojków, Dolinian i Łemków, jak również rodzin mieszanych polsko-ukraińskich, głównie z terenów Polski południowo-wschodniej (obszary na wschód od Rzeszowa i Lublina), głównie na Ziemi Odzyskanej, która miała miejsce w dwa lata po zakończeniu II wojny światowej. Przeprowadzona została przez formacje wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej, oddziały Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Milicję Obywatelską, Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej), jak i jej agendy cywilne (Państwowy Urząd Repatriacyjny). Decyzję w sprawie podjęcia Akcji "Wisła" podjęło Biuro Polityczne KC PPR. Przyjmuje się, że trwała od 28 kwietnia do końca lipca 1947, chociaż ostatnie wysiedlenia miały miejsce w roku 1950. Szacuje się, iż w wyniku akcji wojskowej rozbito siły UPA w liczbie 1500 ludzi (17 sotni), oraz uwięziono 2 900 aktywnych lub domniemych członków OUN, a przesiedlenia objęły ponad 140 tysięcy osób cywilnych. Pierwotnym kryptonimem tej akcji był „Wschód”, zmieniony później na „Wisła”. Akcja „Wisła” nie była tożsama z repatriacją ludności ukraińskiej w latach 1944-1946, w dalszym ciągu budzi liczne kontrowersje i jest różnie interpretowana przez historyków, z których część twierdzi, że jej głównym zadaniem nie było zniszczenie UPA – wskazują oni m.in. na fakt, iż objęła ona również obszary, gdzie UPA w ogóle nie działała. W październiku 1947 władze ZSRR przeprowadziły Akcję „Z” (Zachód), w wyniku której z terenu Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej wysiedlono na wschód ponad 76 tysięcy Ukraińców, oskarżonych o sprzyjanie UPA.

ziemie odzyskane – (początkowo także: Postulowane lub Powracające) – termin używany po II wojnie światowej na określenie ziem zachodnich i północnych współczesnej Polski, które zgodnie z postanowieniami konferencji poczdamskiej poddano polskiej jurysdykcji. Używany często przez propagandę PRL. W czasie trwania II wojny światowej wielka trójka omówiła kilka razy sprawę granic przyszłej Polski. W wyniku uzgodnień uznano m.in. zbrojną aneksję terytorium Polski dokonaną przez ZSRR w 1939, zmiany te zostały zaakceptowane następnie podczas konferencji teherańskiej oraz jałtańskiej. W wyniku tego Polska pod naciskiem mocarstw musiała odstąpić Związkowi Radzieckiemu 48% swojego terytorium, tracąc na wschodzie 175 667 km² i uzyskując w zamian na zachodzie i północy obszar o łącznej powierzchni 98 632 km². Podjęte zmiany granic Polski przez Wielką Brytanię, USA i ZSRR w 1943 i 1945 bez pytania o zdanie rządu polskiego, były wyraźnym pogwałceniem zasad Karty Atlantycznej. Status i przynależność tych ziem unormowano umowami dwustronnymi, układem zgorzeleckim z NRD zawartym w 1950, Układem PRL-RFN z 1970 i ostatecznie 14 listopada 1990 z RFN, gdy Rzeczpospolita Polska i Republika Federalna Niemiec podpisały polsko-niemiecki traktat graniczny uznający granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Gminna Rada Narodowa – terenowy organ władzy państwowej w PRL. Zgodnie z Konstytucją z 1952 roku były wybieralnymi na 3 lata organami w gminach, miastach, dzielnicach większych miast, powiatach i

województwach. Rady narodowe poszczególnych szczebli wybierały swoje prezydium i były zależne od rad wyższego szczebla. Stanowiły fasadowy twór mający stwarzać pozory demokracji. W rzeczywistości ich zadaniem było realizowanie polityki rządu, która była całkowicie zależna od PZPR. Do zadań RN należało: uchwalanie terenowych planów i budżetów gospodarczych, kontrola uchwał Rad niższego szczebla, utrzymanie porządku publicznego, współdziałanie w umacnianiu obronności i bezpieczeństwa państwa.

Gromadzka Rada Narodowa – organ władzy państwowej na terenie gromady, najniższe ogniwo administracji państwowej, łączące po kilka wsi. Do zadań GRN należało: popieranie rozwoju produkcji rolnej, zaspokajanie potrzeb komunalnych, socjalnych i kulturalnych mieszkańców, zapewnienie wykonania przez mieszkańców obowiązków wobec państwa, opracowanie planów gospodarczych i programów rozwoju gromady, utrzymywanie dróg lokalnych, sieci zaopatrzenia, usług oraz urządzeń socjalno-kulturalnych i komunalnych. Gromadzka Rada Narodowa realizowała swoje zadania na sesjach, za pośrednictwem wybieranych przez siebie komisji (stałych i doraźnych) oraz Prezydium. Instytucjami pomocniczymi gromadzkiej rady narodowej były zebrania wiejskie mieszkańców oraz pełnomocnicy rady. Czynności kancelaryjne rady, komisji i prezydium wykonywało biuro gromadzkie. Gromadzkie Rady Narodowe działały od 25 września 1954 do 31 grudnia 1972. Od 1 stycznia 1973 ich zadania przejęły gminy.

s. 101: **Urząd Zatrudnienia** – w PRL udostępniały informacje na temat miejsc pracy, wydawały skierowania na państwowe posady. Znosząc prywatne i społeczne pośrednictwo pracy, Dekretem z 2 sierpnia 1945 r. o urzędach zatrudnienia, prowadzenie pośrednictwa pracy powierzono państwowym urzędom pracy, gwarantując im monopol w tym zakresie. W kolejnym Dekrecie z 8 stycznia 1948 r. o rejestracji i obowiązku pracy, na kierowników zakładów pracy nałożono obowiązek zgłaszania urzędowi zatrudnienia, każdego wolnego miejsca pracy oraz każdego nowo przyjętego pracownika. Państwo gwarantując w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. każdemu obywatelowi prawo do pracy, jednocześnie zobowiązywało się do dostarczenia potrzebnej liczby miejsc pracy oraz zapewnienia zatrudnionym stosownej pracy. System administracji pracy bezpośrednio po II wojnie światowej składał się z 14 urzędów zatrudnienia (odpowiedzialnych terytorialnie za poszczególne województwa) i 41 podlegających im oddziałów. Zakres działania urzędów pracy dostosowywany był do zmieniającej się struktury administracyjnej kraju, polegającej głównie na zmianie podporządkowania urzędów zatrudnienia. Początkowo za ich nadzór odpowiadały rady narodowe, następnie po reformie administracyjnej państwa przeprowadzonej w 1975 roku rady wojewódzkie. W latach 80. odpowiedzialność za politykę zatrudnienia została przekazana bezpośrednio Ministrowi Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych, jako naczelnemu organowi państwa oraz terenowym organom administracji (województwie, prezydenci i naczelnicy miast), a w praktyce wchodzącym w ich skład wydziałom zatrudnienia i spraw socjalnych. Począwszy od lat pięćdziesiątych aż do 1989 roku zadania z zakresu zatrudnienia na szczeblu powiatu i województwa wykonywały Wydziały Zatrudnienia, które były jednostkami organizacyjnymi terenowych organów administracji państwowej o właściwości ogólnej. Por.

http://www.wup.kielce.pl/images/stories/aktualnosci/20_lecie_wup/Biuletyn_wersja_www.pdf

Wydział Kwaterunkowy – por. gospodarka mieszkaniowa w PRL: 21 grudnia 1945 roku wprowadzono dekretem przymusową gospodarkę lokalami. Był to pierwszy od zakończenia II wojny światowej akt prawny regulujący i ograniczający w sposób nieuzasadniony najem lokali mieszkalnych będących własnością osób prywatnych. Wprowadzał pojęcie „publicznej gospodarki lokalami”, tzn. w praktyce nacjonalizował mieszkania. Przydział do lokali mieszkalnych leżał w gestii władz kwaterunkowych, tj. prezydium miejskiej (gminnej) rady narodowej. W świetle przepisów tego dekretu decyzja administracyjna o przydziale lokalu mieszkalnego miała pierwszeństwo i była ważniejsza, niż umowa najmu zawarta z właścicielem tegoż lokalu. Co więcej, przydział ten wydany odgórnie przez władzę kwaterunkową, zastępował umowę cywilnoprawną zawartą pomiędzy lokatorem a właścicielem i nie wymagał on zgody właściciela. Dekret ten obowiązywał początkowo w sześciu największych miastach Polski: Warszawie, Łodzi, Gdańsku, Lublinie, Krakowie, Katowicach i Poznaniu. Dekret ten rozciągnięto w 1951 roku na wszystkie lokale. Zakres ingerencji (np. wielkość mieszkań, do których dokwaterowywano rodziny, lub pożądana liczba osób w mieszkaniu) zależał od decyzji konkretnej rady narodowej. Zazwyczaj dotyczył mieszkań o więcej niż 5 izbach. Najczęściej stosowano regułę, że na 1 osobę może przypadać nie więcej niż 1 pokój. Do większych mieszkań dosiedlano więc dodatkowych lokatorów. Mieli oni jeden lub kilka pokoi dla siebie, wraz z prawem do korzystania z kuchni i łazienki. Często był to sposób na poniżenie ludzi zamożnych lub niepokornych wobec nowej władzy. Przydzielanie odbywało się bez uzgodnienia z właścicielem mieszkania, do którego dokwaterowywano

dotatkowe osoby. Po 1956 roku zrezygnowano z takiego sposobu dokwaterowywania. Innym elementem gospodarki lokalowej była polityka mieszkaniowa w kamienicach prywatnych. Część z nich znacjonalizowano, ale niektóre pozostawiono w rękach prywatnych. Lokatorów dosiedlano jednak na mocy decyzji kwaterunku, bez uzgodnienia z właścicielem posesji. Lokatorzy płacili stawki urzędowe za czynsz, które nie pokrywały rzeczywistych kosztów użytkowania lokali i remontów budynków. Z tego względu prywatne kamienice często popadały w ruinę.

Targowica - miejsce zawiązania konfederacji targowickiej, w obwodzie kirowohradzkim, w rejonie nowoarchanhełskim Ukrainy

konfederacja targowicka – konfederacja generalna koronna zawiązana oficjalnie w nocy z 18 na 19 maja 1792 roku w pogranicznym miasteczku Targowica w porozumieniu z carycą Rosji Katarzyną II (w rzeczywistości 27 kwietnia 1792 w Petersburgu) przez przywódców magnackiego obozu republikańców w celu przywrócenia starego ustroju Rzeczypospolitej, pod hasłami obrony zagrożonej wolności przeciwko reformom Konstytucji 3 maja, wprowadzającym monarchię konstytucyjną. Jej zawiązanie posłużyło Rosji jako pretekst do interwencji zbrojnej w Rzeczypospolitej.

s. 102: **pogorzelec warszawski dot. Powstania Warszawskiego 1944** (1 sierpnia – 3 października 1944) – wystąpienie zbrojne przeciwko okupującym Warszawę wojskom niemieckim, zorganizowane przez Armię Krajową w ramach akcji „Burza”, połączone z ujawnieniem się i oficjalną działalnością najwyższych struktur Polskiego Państwa Podziemnego.

czynniki sprawiedliwe – dotyczy władz, w szczególności Wydziałów Kwaterunkowych, a w ideowym wymiarze odnosi się do sprawiedliwości społecznej, jednej z podstaw ideowych komunizmu, systemu ideologicznego, zmierzającego do stworzenia społeczeństwa pozbawionego wewnętrznych podziałów ekonomicznych (bezklasowego) i etnicznych (bezpaństwowego), w którym wszystkie środki produkcji znajdują się w posiadaniu wspólnoty.

Gomułka, Władysław (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymostku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitifrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenie prawicowo - nacjonalistyczne. 10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsyczał Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową

akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekollektywizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zajściu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja „aresztowała” wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. Gomułka zaostrzył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na „właściwe stosunki” z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny Dziadów w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemitycznej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia. Pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

ziemie zawieprzańskie – odnosi się do rzeki Wieprz obecnie w woj. lubelskim, ziemie wschodnie Polski, bardziej znane jest pojęcie ziem zabużańskich

Krasnystaw – miasto w województwie lubelskim, w powiecie krasnostawskim, przy ujściu rzeki Żółkiewki do Wieprza. Położone na terenie Działów Grabowieckich i Wyniosłości Giełczewskiej. Herb miasta przedstawia dwie ryby (karpie), które znajdują się na niebieskim tle. Umiejscowione one są naprzemianlegle, jedna nad drugą. Miejscowość posiada swój hejnał. Był miastem królewskim Korony Królestwa Polskiego.

„ósme plenum” – dot. VIII plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, odbywającego się od 19 października 1956. Dzień przed plenum do Warszawy przyleciał niespodziewanie Nikita Chruszczow. Realną stała się groźba interwencji Armii Radzieckiej w Polsce, a jej oddziały zaczęły przemieszczać się w kierunku stolicy pod pretekstem ćwiczeń. Do oporu przygotowywały się polskie Wojska Wewnętrzne podlegające Komitetowi ds. Bezpieczeństwa Publicznego, w odróżnieniu od większości armii podległej Rokossowskiemu. 21 października plenum zdecydowało o przywróceniu do władzy Gomułki i wybrano go na stanowisko I sekretarza KC PZPR. Wybór Gomułki oraz zapowiedzi reform zostały entuzjastycznie przyjęte przez wielu obywateli, czego świadectwem był liczny wiec 24 października na placu Defilad. Podczas przemówienia na wiecu, Gomułka potępił wówczas stalinizm i zapowiedział reformy, mające na celu demokratyzację ustroju. Bezpośrednio po tych wydarzeniach, z Polski wyjechał marszałek Konstanty Rokossowski oraz wielu innych oficerów radzieckich, służących w Siłach Zbrojnych PRL.

granatowa policja - Policja Polska Generalnego Gubernatorstwa (niem. Polnische Polizei im Generalgouvernement), znana lepiej jako Granatowa Policja (niem. Blaue Polizei) – policja komunalna, finansowana przez polskie samorządy (szczętkowe struktury samorządowe, pozostające pod nadzorem niemieckiej administracji cywilnej), podporządkowana lokalnym komendantom niemieckiej policji

porządkowej – Ordnungspolizei; najwyższym szczeblem struktury Policji Polskiej było stanowisko komendanta miejskiego lub powiatowego. Nazwa policji pochodzi od granatowego koloru noszonych mundurów. Analogiczne policje istniały we wszystkich okupowanych krajach.

s. 103: **handel uspołeczniiony** – oparty o tzw. jednostki gospodarki uspołecznionej, j.gu. / j.g.u. – w okresie gospodarki centralnie sterowanej w PRL określenie przedsiębiorstwa, firmy czyli według ówczesnej nomenklatury „jednostki gospodarczej”, w której dominującą formą własności była własność państwowa lub własność spółdzielcza.

MHD – Miejski Handel Detaliczny

DRN – Dzielnicowa Rada Narodowa - na mocy ustawy z 20 marca 1950 o jednolitości władzy państwowej, zlikwidowano urząd prezydenta Warszawy oraz warszawskie starostwa miejskie, przekształcając je w 6 dzielnic (Warszawa Śródmieście, Warszawa Północ, Warszawa Południe, Warszawa Zachód, Praga Centralna i Praga Grochów). Dzielnicowe Rady Narodowe, zgodnie z zasadą zwierzchności, zostały podporządkowane Radzie Narodowej m. st. Warszawy, a ta Radzie Państwa

Dz. R. N. - Dzielnicowa Rada Narodowa

„**koza**” - kuchenka o jednym blacie, wolnostojąca, podłączana do pieca lub z samodzielnym wyjściem kominowym

s. 104: **Trakt Lubelski** - najdłuższa ulica dzielnicy Wawer i czwarta pod względem długości ulica Warszawy. Prowadzi w kierunku Lublina.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

eufilina - nazwa firmowa aminofiliny, teofiliny, lek rozluźniający mięśniówkę (błonę mięśniową) gładką i powodujący w ten sposób rozszerzenie oskrzeli i naczyń krwionośnych. Aminofilinę stosuje się w chorobach oskrzeli, głównie w astmie i w przewlekłej obturacyjnej chorobie płuc, doraźnie - w atakach astmy oskrzelowej.

s. 113: **NKWD, Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR** (ros. НКВД – Народный комиссариат внутренних дел – [Narodnyj komissariat wnutriennich dieł]) – centralny organ państwowy (ministerstwo) wchodzący w skład Rady Komisarzy Ludowych – rządu ZSRR, istniejący pod tą nazwą w latach 1917-1946. Zakres jego działalności zmieniał się na przestrzeni lat, początkowo NKWD zajmował się sprawami administracyjno-porządkowymi. Od 1934 rola komisariatu wzrosła po reorganizacji polegającej na wcieleniu do jego struktur OGPU i mianowania jego szefa Gienricha Jagody ludowym komisarzem spraw wewnętrznych (szefem NKWD), co było jednym z elementów przygotowań Stalina do Wielkiej Czystki lat 1936-1939. NKWD skupił więc cały aparat represji policyjnych ZSRR – od milicji kryminalnej poprzez wywiad (INO) i kontrwywiad, wojska ochrony pogranicza, administracyjne sądownictwo doraźne (trójki NKWD) po system obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej Gułagu. Komisariat nadzorował również lokalne instytucje rządowe, następnie w 1946 przemianowany został na Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR. Na terenie całego kraju NKWD działał zarówno bezpośrednio, jak i przez komisariaty spraw wewnętrznych poszczególnych republik, będące jego filiami.

CIK – Centralny Komitet Wykonawczy ZSRR

Narodowe Siły Zbrojne – polska konspiracyjna organizacja wojskowa obozu narodowego działająca podczas II wojny światowej i w okresie powojennym. Po Armii Krajowej i Batalionach Chłopskich była to największa formacja polityczno-wojskowa podczas okupacji. Narodowe Siły Zbrojne w czasie okupacji liczyły według

różnych danych od 80 tys. (w październiku 1943 72,5 tys.) do 100 tys. ludzi. Organizacja walczyła z Niemcami (choć od końca 1943 r. nie podejmowała już działań zaczepnych przeciwko nim) i zwalczała partyzantkę komunistyczną (Gwardię Ludową/Armię Ludową i partyzantkę sowiecką, traktując je jako bandyckie) oraz bandy rabunkowe.

PPR, Polska Partia Robotnicza – partia polityczna utworzona w czasie niemieckiej okupacji, 5 stycznia 1942 roku, w Warszawie z inicjatywy przybyłych z ZSRR polskich komunistów z tzw. Grupy Inicjatywnej (zrzuconych przez lotnictwo radzieckie na spadochronach 28 grudnia 1941 w okolicach Wiązowny), poprzez połączenie organizacji Związek Walki Wyzwoleńczej (utworzonej we wrześniu 1941) z kilkoma istniejącymi konspiracyjnymi grupami komunistycznymi, takimi jak: „Młot i Sierp”, Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR, Grupa Biuletynu Radiowego, Spartakus, Sztandar Wolności oraz grupa „Proletariusz”. Szkoleniem aktywistów PPR tworzących Grupę Inicjatywną m.in. w specjalnym ośrodku w miejscowości Puszkino pod Moskwą, zajmował się Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (NKWD). Działalność PPR podlegała kierowniczym czynnikom w Moskwie, ze względów taktycznych formalnie nie była związana z Międzynarodówką Komunistyczną w okresie jej istnienia. Mimo że nazwa "Polska Partia Robotnicza" została ustalona osobiście przez Stalina już 27 sierpnia 1941, to formalne zebranie założycielskie PPR odbyło się dopiero 5 stycznia 1942 r w Warszawie.

Wojskową organizacją PPR była Gwardia Ludowa (od 1944 jako Armia Ludowa), w styczniu 1943 r. PPR powołała organizację młodzieżową – Związek Walki Młodych. Organami prasowymi były m.in. „Trybuna Wolności” i „Trybuna Chłopska”.

AL, Armia Ludowa – komunistyczna konspiracyjna organizacja zbrojna Polskiej Partii Robotniczej (PPR) w okupowanej przez III Rzeszę Polsce, utworzona na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z 1 stycznia 1944, która była formalnym zwierzchnikiem, ale faktycznie była nią Polska Partia Robotnicza. Pierwszym Naczelnym Dowódcą AL został mianowany Michał Żymierski, ps. „Rola”. Zadaniem Armii Ludowej była walka z niemieckim okupantem oraz dywersja na korzyść Armii Czerwonej, co oznaczało niejednokrotnie rabunkowe rekwizycje na polskiej ludności, a także fizyczną eliminację żołnierzy Armii Krajowej (AK) i innych organizacji podziemnych nieuznających dominacji sowieckiej.

s. 114: **ZMP, Związek Młodzieży Polskiej** – młodzieżowa organizacja ideowo-polityczna, działająca w Polsce w latach 1948-1957 i wzorowana na radzieckim Komsomole. Powołana została przez rządzących krajem komunistów do realizowania polityki ich partii wobec młodzieży, służyła indoktrynacji młodych, kształceniu nowych kadr dla władzy oraz pomocy w przebudowie społeczeństwa na modłę komunistyczną. Stanowiła jeden z symboli polskiego stalinizmu.

s. 115: **Ludwik Hass** (1918-2008) – polski historyk, znawca masonerii, marksista-trockista. W marcu 1965 roku został aresztowany pod zarzutem powiązań z organizacjami trockistowskimi oraz pomocy w pisaniu i rozpowszechnianiu Listu Otwartego Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego skierowanego do działaczy partyjnych i młodzieży Związku Młodzieży Socjalistycznej. W czasie procesu przyznał się do stawianych mu zarzutów, w styczniu 1966 roku skazano go na 3 lata więzienia, skąd został zwolniony przedterminowo w końcu sierpnia 1966. Po zwolnieniu z więzienia podjął systematyczną współpracę z SB, początkowo jako kontakt obywatelski, a następnie jako tajny współpracownik ps. „Woliński”. W l. 70. pisał artykuły do "Więzi" pod pseudonimem, oraz rozprawki naukowe do "Kwartalnika Historycznego". W 1979 roku udało mu się uzyskać etat w Instytucie Historii PAN, zaś w styczniu 1980 roku uzyskał habilitację. W l. 80. współpracował z gazetami "Rzeczywistość" i "Argumenty".

trockiści – zwolennicy koncepcji ideologiczno-politycznej głoszonej przez Lwa Trockiego, powstałej w ZSRR w toku sporu o taktykę partii bolszewickiej i światowego ruchu komunistycznego po śmierci Włodzimierza Lenina. Myśl polityczną Trockiego można odróżnić od innych teorii markszystowskich poprzez pięć kluczowych elementów: 1. Wsparcie dla strategii rewolucji permanentnej, w opozycji do dwóch przeciwnych jej teorii; 2. Krytyka kierownictwa w ZSRR po 1924 roku, analiza jego funkcji, a od 1933 roku wsparcie dla rewolucji politycznej w ZSRR które było przez trockistów określane jako zdeformowane państwo robotnicze; 3. Wsparcie dla rewolucji społecznej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych poprzez wspieranie masowych akcji klasy pracowniczej; 4. Wsparcie dla proletariackiego internacjonalizmu; 5. Zastosowanie "przejściowego"

programu zadań między codziennymi problemami klasy robotniczej a "maksymalnym" wdrażaniem idei socjalistycznej transformacji społeczeństwa.

Kazimierz Badowski (1990-1990) – jeden z głównych polskich komunistów, pracował w stoczni w Gdańsku, aktywny w związkach zawodowych, następnie w Polskiej Partii Komunistycznej. W 1925 odszedł z partii, w której umacniali się zwolennicy Stalina. Stał się jednym z głównych zwolenników Trockiego w Polsce, zakładając Międzynarodowy Rewolucyjny Ruch/Nurt, nieformalną sieć organizacji anti-stalinowskich, trockistowskich i marksistowskich. Był więźniem obozów nazistowskich i więzień stalinowskich w latach 50. i ponownie 1962-1964. Promował Esperanto jako część ruchu trockistowskiego.

procesy stalinowskie, znane jako moskiewskie – główne narzędzie tzw. wielkiej czystki, czyli polityki eliminacji dotychczasowych bolszewickich elit władzy. Po zabójstwie Kirowa przez ponad rok nastąpił pozorny spokój. Poza kulisami Józef Stalin przygotowywał procesy pokazowe. 25 maja 1935 Komitet Centralny WKP(b) rozwiązał organizacje zrzeszające „starych bolszewików” i publikujące ich prace i wspomnienia. Był to wstęp do całkowitej rewizji historii partii bolszewickiej zgodnie z bieżącą wizją Stalina, przecinania więzi społecznych w ramach czystki, polityki wykluczania społecznego „starych bolszewików” i eliminacji tradycji partyjnej na rzecz stalinowskiej mitologii. Równoległe oficjalnym okólnikiem wycofano z bibliotek wszystkie książki autorstwa Trockiego, Kamieniewa i Zinowiewa. Stalin nie był jednak nadal w stanie przeprowadzić przez statutowe organy partyjne decyzji o egzekucji Zinowiewa i Kamieniewa. W konsekwencji przyjął opcję spreparowanego spisku terrorystycznego w oparciu o zeznania wymuszone na już więzionych członkach opozycji wewnątrzpartyjnych i prowokatorach NKWD. Jednocześnie publicznie Stalin zachowywał pozory utrzymywania kursu umiarkowanego – Karol Radek i Nikołaj Bucharin opracowywali nową, formalnie gwarantującą swobody obywatelskie Konstytucję ZSRR (przyjętą ostatecznie w roku 1936 i zwaną przez lata – do śmierci Stalina – „konstytucją stalinowską”). W lutym 1936 roku kierownik Tajnego Wydziału Politycznego NKWD Grigorij Mołczanow zwołał naradę 40 wysokich funkcjonariuszy NKWD, którym zakomunikował, że NKWD „wykryło” wielki spisek na życie przywódców partii bolszewickiej i państwa. Przywódcy opozycji rzekomo zorganizowali sieć terrorystyczną w całym ZSRR. Dla obecnych było oczywiste, że zarzuty są sfingowane. Ludowy komisarz spraw wewnętrznych Jagoda nakazał, by w razie konieczności (nie przyznanie się do winy, odmowa składania zeznań) nie cofnąć się nawet przed stosowaniem tortur. Oskarżeni podpisywali podyktowane przez śledczych zeznania, co było spowodowane ciężkimi warunkami w więzieniu (na przykład wysoka temperatura w jednoosobowej celi) i stosowaniem tortur. W owym czasie w celu wymuszenia zeznań oskarżeni byli bici, grożono im zabiciem członków rodziny. Często też w sali przesłuchań umieszczano lustro. Miało ono pokazać przesłuchiwanym, jak mocno się zmienili w wyniku tortur. Przesłuchania trwały wiele godzin. Z braku snu przesłuchiwanym nie byli często świadomi tego, co zeznają. Potem dostawali papierosy i żywność. Miało zachęcić ich to do złożenia dalszych fałszywych zeznań. Przed rozprawą następowało kolejne przesłuchanie, podczas którego śledczy mieli ostatecznie sprawdzić, czy podsądni złożą właściwe zeznania. Enkawudzista mówił również przesłuchiwanemu, żeby przyznał się do winy dla dobra partii bolszewickiej. Często też oskarżonym mówiono, że w razie wyrażenia skruchy wyrok jest fikcją, a tak naprawdę skazanemu darowane jest później życie. 19 sierpnia 1936 r. rozpoczął się „**proces szesnastu**” – oficjalnie: „**Proces trockistowsko-zinowjewowskiego centrum terrorystycznego**”. Oskarżono o trockizm, współudział w zamachu na Kirowa, przygotowywanie zamachu na członków Politbiura oraz szpiegostwo na rzecz m.in. Polski i Niemiec. Oskarżyciel Andriej Wyszynski zażądał najwyższego wymiaru kary – rozstrzelania. Nie było żadnych dowodów winy, sąd opierał się jedynie na zeznaniach oskarżonych, którzy przyznali się do stawianych im zarzutów. Wielu z nich zrobiło to z ideowych pobudek, kierowała nimi partyjna samodyscyplina. Uważali, że umierają dla dobra bolszewizmu. Zinowiew podczas procesu powiedział: „Mój wypaczony bolszewizm przekształcił się w antybolszewizm i poprzez trockizm doszedł do faszyzmu. Trockizm to odmiana faszyzmu”. Kamieniew poprosił sąd o najwyższy wymiar kary. Po sześciu dniach procesu sąd skazał wszystkich szesnastu oskarżonych na śmierć. Prawo gwarantowało oskarżonym możliwość wniesienia apelacji w ciągu 72 godzin od ogłoszenia wyroku, jednak wyroki wykonano już po 24 godzinach w Moskwie, na dziedzińcu więzienia na Łubiance. W konsekwencji dla eskalacji czystki przez Stalina było niezbędne usunięcie relatywnie niezależnego Jagody z funkcji szefa NKWD i usunięcie z aparatu NKWD lojalnych wobec niego ludzi. W skutek telegramu Stalina Mołotow – przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych ZSRR (premier rządu ZSRR) zwolnił Jagodę 26 września 1936 z funkcji szefa NKWD a mianował nim Nikołaja Jeżowa. Nominacja Jeżowa, dotychczas przewodniczącego Centralnej Komisji Kontroli WKP(b) i jednego z czterech sekretarzy KC WKP (b), charakteropatycznie uzależnionego w całej swej karierze od Stalina i oddanego mu, była zapowiedzią terroru

NKWD w niestosowanej dotąd w ZSRR skali. 23 stycznia 1937 r. rozpoczął się tzw. „**proces siedemnastu**” – oficjalnie „**Proces alternatywnego antysowieckiego centrum trockistowskiego**”. Oskarżeni mieli rzekomo być członkami skupionej wokół Trockiego opozycji. Postawiono im zarzut szpiegostwa na rzecz Niemiec i Japonii, planowanie sabotażu, utrudnianie kolektywizacji i industrializacji. I tym razem wszyscy przyznali się do winy. Poprosili sąd o wydanie wyroków skazujących. Najważniejszym oskarżonym był Jurij Piatakow, który był członkiem Komitetu Centralnego i zastępcą Ordżonikidze – wicekomisarzem przemysłu ciężkiego – faktycznie kierującym industrializacją i zarządzającym przemysłem. Bezpośrednio po procesie odbyło się plenum KC WKP(b), na którym oponenci Stalina ostatni raz próbowali powstrzymać czystkę. W przeddzień wyznaczonego terminu plenum Sergo Ordżonikidze został zmuszony do samobójstwa przez NKWD, lub zamordowany. Plenum zakończyło się uchwaleniem zgody na aresztowanie Bucharina, Rykowa i Jagody (członków Komitetu Centralnego) przez NKWD. Otworzyło to drogę do masowych aresztowań dokonywanych przez podległe już wyłącznie Jeżowowi i Stalinowi NKWD. 2 marca 1938 r. rozpoczął się „**proces dwudziestu jeden**” – oficjalnie „**Proces bloku prawicowo-trockistowskiego**”. Oskarżeni mieli być członkami antyradzieckiego prawicowo-trockistowskiego bloku. Oskarżono ich też o szpiegostwo na rzecz Niemiec, Wielkiej Brytanii, Japonii, Polski, współudział w zabójstwie Kirowa oraz planowanie sabotażu w przemyśle zbrojeniowym. Tym razem nie wszyscy od razu przyznali się do winy (Krestinski, Jagoda). Po dwunastu dniach procesu sąd skazał osiemnastu oskarżonych na śmierć, trzech na kary pozbawienia wolności. Był to ostatni z trzech pokazowych procesów moskiewskich. Początkowo przewidzianych do postawienia przed sądem było więcej, ale niektórych zabito w fazie śledztwa. Było to spowodowane obawą przed ujawnieniem przez nich na sali sądowej niewygodnych dla Stalina faktów, na przykład stosowania podczas śledztwa tortur. Pomimo prowadzonej przez Trockiego (poprzez Biuletyn Opozycji) i socjalistyczną emigrację rosyjską (Borys Nikołajewski) kampanii informacyjnej większość światowej opinii publicznej, dezinformowana przez INO NKWD była zdezorientowana co do sytuacji panującej w ZSRR i prawdziwości stawianych oskarżonym zarzutów. Miały na to wpływ informacje rozpowszechniane przez sowieckich agentów wpływu, w tym korumpowanego ambasadora USA w Moskwie Josepha Daviesa, jak i propagandę Kominternu.

Monteskiusz, właśc. Charles Louis de Secondat baron de la Brède et de Montesquieu (Karol Ludwik Monteskiusz; 1689-1755) – francuski filozof, prawnik, wolnomularz i pisarz epoki Oświecenia.

Oficer bezpieczeństwa – czyli oficer Służby Bezpieczeństwa, organu bezpieczeństwa państwa działającego w strukturach resortu spraw wewnętrznych, w PRL w latach 1956-1990, powołany m.in. do zapewniania porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnątrz kraju, zdobywania informacji i kreowania pozytywnych dla interesu państwa zdarzeń na zewnątrz. W końcowej fazie swojego istnienia, w sierpniu 1989 SB zatrudniała 24300 funkcjonariuszy, którzy kontrolowali 90000 tajnych współpracowników. Oznacza to, że na jednego funkcjonariusza przypadało statystycznie 1.564 obywateli, a TW stanowili 0,2 % ogółu ludności. W porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi są to stosunkowo niskie liczby.

procesy radomskie dot. wydarzeń radomskich – określenie strajków i zamieszek w Radomiu 25 czerwca 1976 będących największą akcją protestacyjną w ramach Czerwca 1976, spacyfikowaną przez jednostki milicji i ZOMO. W wydarzeniach tych wzięło udział ok. 20 tysięcy osób, w tym pracownicy 33 przedsiębiorstw z terenu Radomia i województwa oraz studenci ośrodka radomskiego Politechniki Świętokrzyskiej i uczniowie szkół średnich.

s. 116: **MO, Milicja Obywatelska** – mundurowa formacja państwowa o charakterze policyjnym służąca do utrzymania ładu i porządku, walki z przestępczością oraz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, działająca w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1990. Odpowiednik policji w innych krajach. Jej liczebność wynosiła ok. 80 000 funkcjonariuszy. Utworzona dekretem z 7 października 1944, gł. z partyzantów Armii Ludowej pod kierownictwem Franciszka Józwiaka. Następnie podporządkowana Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, od 1955 zaś Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Od marca 1946 do końca lat 40. XX wieku terenowe jednostki MO wraz z oddziałami LWP, KBW, WOP, UB i ORMO podporządkowane były wojewódzkim komisjom bezpieczeństwa, podległym Państwowej Komisji Bezpieczeństwa. W 1956 ponownie powiązano milicję ze służbami wewnętrznymi, lecz tym razem to MO miała pozycję „dominującą”. W Komendach MO utworzono stanowiska zastępców komendantów MO ds. Służby Bezpieczeństwa. Służbę Bezpieczeństwa połączono z milicją tymi samymi mundurami, nadawano stopnie MO w praktyce ukrywając napiętnowaną po 1956 roku bezpiekę, będącą zawsze „formacją w formacji” pod płaszczem milicji. Oprócz

zadań związanych z bezpieczeństwem i zwalczaniem przestępczości używana była w walce z opozycją i manifestacjami, skutkiem czego, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, była negatywnie postrzegana w społeczeństwie, a jej funkcjonariusze niekiedy poddani społecznemu ostracyzmowi. Pewne próby uzyskania autonomii w ramach związków zawodowych w 1981 zostały przekreślone przez sytuację stanu wojennego. Ze względu na zadania, które przewidziano dla MO, takie jak ewentualne działania przeciwpartyzanckie, formacja ta aż do chwili swojego rozwiązania była silnie uzbrojona, m.in. w transportery opancerzone BTR-60 z ciężkimi karabinami maszynowymi oraz w bardzo duże ilości karabinków AK, mało przydatnych do zwalczania przestępców na terenach zurbanizowanych ze względu na ogromną energię początkową pocisku 7,62 x 39 mm wz. 43 (z łatwością mógł on przebić cienkie ściany budynków i ranić osoby postronne). W 1983 utworzono Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych. Przekształcona w kwietniu 1990 w Policję.

s. 117: „**twarde łóżko**” – kara dyscyplinarna, pobyt w celi, w której jedynym meblem jest drewniany blat do spania, składany i zamykany w dzień na kłódkę.

s. 119: **służba bezpieczeństwa, SB** – działająca w strukturach resortu spraw wewnętrznych, działającego w PRL w latach 1956-1990, powołanego m.in. do zapewniania porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnątrz kraju, zdobywania informacji i kreowania pozytywnych dla interesu państwa zdarzeń na zewnątrz. W końcowej fazie swojego istnienia, w sierpniu 1989 SB zatrudniała 24300 funkcjonariuszy, którzy kontrolowali 90000 tajnych współpracowników. Oznacza to, że na jednego funkcjonariusza przypadało statystycznie 1.564 obywateli, a TW stanowili 0,2 % ogółu ludności. W porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi są to stosunkowo niskie liczby. Por. Paweł Piotrowski: Przemiany w MSW w latach 1989–1990, w: Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, NR 4 (39), kwiecień 2004, s. 45-52.

s. 125: **NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy)** – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

s. 130: **ABW, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego** – instytucja będąca służbą specjalną zajmująca się pozawojskowymi aspektami działalności związanymi z: ochroną informacji niejawnych, bezpieczeństwem wewnętrznym, teleinformatycznym, ekonomicznym Rzeczypospolitej Polskiej m.in. kontrwywiadem i zwalczaniem przestępczości zorganizowanej na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, ogólnej ochrony RP i jej porządku konstytucyjnego. Jest służbą ochrony państwa (pozawojskową) i krajową władzą bezpieczeństwa. Utworzona 29 czerwca 2002, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, powstała po rozwiązaniu Urzędu Ochrony Państwa, w miejsce którego utworzono dwie odrębne agencje: Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencję Wywiadu.

s. 138: **Józef Piłsudski** (1867-1935) – polski działacz socjalistyczny i niepodległościowy, polityk, Naczelnik Państwa w latach 1918–1922 i naczelny wódz Armii Polskiej od 11 listopada 1918, pierwszy marszałek Polski od 19 marca 1920; dwukrotny premier Polski (1926–1928 i 1930), twórca tzw. rządów sanacyjnych w II Rzeczypospolitej wprowadzonych w 1926 po przewrocie majowym, współzałożyciel PPS i szef Wydziału Bojowego PPS (OB PPS). W młodości, podczas prowadzenia działalności konspiracyjnej znany pod pseudonimami „Wiktor” i „Mieczysław”. Wśród zwolenników Piłsudskiego, zwłaszcza z czasów służby w Legionach Polskich, używano jego przydomków – Komendant, Dziadek i Marszałek oraz Ziuk.

zawieszenie „Kuriera Porannego” – w kontekście historii prasy i cenzury po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku wydarzenie o charakterze incydentalnym, związanym najprawdopodobniej z informowaniem na temat działań wojskowych w Kurierze, gdyż rząd Jędrzeja Moraczewskiego (18 listopada 1918 - 16 stycznia 1919) zniósł cenzurę prewencyjną i proklamował wolność prasy. 7 lutego 1919 roku Naczelnik Józef Piłsudski wydał „Dekret o tymczasowych przepisach prasowych” wzorowany na rosyjskiej ustawie z 1905 roku przyjmował system zgłoszeniowy przy powstawaniu czasopisma. Dekret zabraniał „ogłaszani[a] wiadomości

dotyczących ruchu wojsk i środków obrony państwowej”. W 1920 roku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości podpisały porozumienie w sprawie wprowadzenia cenzury w zakresie wiadomości dotyczących spraw wojskowych.

cenzura – odnosi się do Centralnego Zarządu Cenzury, który powstał 25 listopada 1918. Jego zadaniem było zajmowanie się m.in. kontrolą depesz w celach wywiadowczych. Jego siedziba mieściła się w Warszawie. Podlegał Oddziałowi II (wywiadowczemu) Sztabu Generalnego WP.

cenzura prewencyjna – polegająca na kontrolowaniu wszelkich przekazów zanim zostaną one opublikowane i zakazie publikowania czegokolwiek bez zgody odpowiedniej instytucji cenzurującej.

cenzura represyjna – polegającej na ściganiu, karaniu i ew. wycofywaniu z obiegu materiałów objętych cenzurą, jednak bez cenzurowania ich przed publikacją.

s. 139: **katastrofa w kopalni Katowice** – do katastrof górniczych dochodziło w kopalniach śląskich bardzo często. W czasach PRL-u wydobyte węgla ustalano odgórnie, nieraz pod dyktando zamówień płynących z zewnątrz. W 1970 wydobyte węgla wynosiło 2.089.040 ton, a już w 1979 – 3.882.850 ton rocznie. KWK "Wujek" jako pierwszy zakład wykonał już w czerwcu założenia planu pięcioletniego. Strajk na Wujku rozpoczął się 1 września 1980 i trwał do podpisania porozumień jastrzębskich 3 września 1980. Od pierwszych dni września w kopalni zaczęła działać Solidarność, której przewodniczącym po wyborach w grudniu 1980 został Jan Ludwiczak. 16 grudnia 1981 doszło do masakry / pacyfikacji górników strajkujących (strajk okupacyjny) przeciw ogłoszeniu stanu wojennego. Podczas pacyfikacji siłami milicji oraz wojska i w wyniku strzałów oddziału ZOMO zginęło 9 górników, a 21 zostało rannych. –

kardynał Stefan Wyszyński (1901-1981) – polski biskup rzymskokatolicki, biskup diecezjalny lubelski w latach 1946–1948, arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski oraz prymas Polski w latach 1948–1981, kardynał prezbiter od 1953. Zwany Prymasem Tysiąclecia, sługa Boży Kościoła katolickiego. Członek Franciszkańskiego Zakonu Świeckich, konfrater zakonu paulinów

Synod Biskupów – instytucja doradcza powołana do życia przez Pawła VI 15 września 1965. Według nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego to zebranie przedstawicieli Episkopatów (biskupów) z różnych regionów świata w celu omówienia zagadnień związanych z działalnością Kościoła. Podlega bezpośrednio papieżowi, posiada też własne struktury organizacyjne, takie jak Sekretariat Generalny. Obraduje na sesjach zwyczajnych (co 3-4 lata), nadzwyczajnych i specjalnych. Sesje specjalne poświęcone poszczególnym częściom świata lub krajom, i tak np. w 1991 odbył się Synod dla Europy, a w 1994-1995 Synod dla Afryki. W latach 1990-1994, 1994-2001, 2001-2005 członkiem Rady Stałej Synodu był abp Henryk Muszyński, metropolita gnieźnieński, prymas Polski.

klepsydra - zawiadomienie o czyjejs śmierci i pogrzebie mające formę małego plakatu

Powstanie Warszawskie 1944 – (1 sierpnia – 3 października 1944) – wystąpienie zbrojne przeciwko okupującym Warszawę wojskom niemieckim, zorganizowane przez Armię Krajową w ramach akcji „Burza”, połączone z ujawnieniem się i oficjalną działalnością najwyższych struktur Polskiego Państwa Podziemnego.

AK, Armia Krajowa – zakonspirowana organizacja zbrojna polskiego podziemia w latach II wojny światowej, działająca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, okupowanej przez Niemców, ZSRR i Słowaków. Kryptonimy: „Polski Związek Powstańczy” (PZP), „Siły Zbrojne w Kraju” (SZK). 27 września 1939 – powołanie Służby Zwycięstwu Polski, 13 listopada 1939 – rozkazem Naczelnego Wodza powstaje Związek Walki Zbrojnej, opierający się na strukturach SZP. 14 lutego 1942 – przemianowanie rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, gen. Władysława Sikorskiego na Armię Krajową. 19 stycznia 1945 rozwiązanie AK. Armia Krajowa wywodziła się ze Związku Walki Zbrojnej i Polskiego Związku Powstańczego, ale w skład jej weszło wiele mniejszych organizacji, m.in.: Narodowa Organizacja Wojskowa – od 1942 (częściowo), Konfederacja Narodu – od sierpnia 1943, Narodowe Siły Zbrojne – od 1944 (częściowo), Bataliony Chłopskie (częściowo), Gwardia Ludowa WRN (PPS-WRN) – od 1940 (autonomiczna). Głównym jej zadaniem było

prorowadzenie oporu zbrojnego przeciwko okupantowi hitlerowskiemu i przygotowanie mającego wybuchnąć w sposobnej chwili ogólnokrajowego powstania, akcja „Burza”.

„**Trybuna Ludu**” – gazeta codzienna wydawana w PRL, o jednym z największych nakładów w Polsce – ok. 1,5 mln egz. w połowie lat 70. (większy nakład miewała tylko „Trybuna Robotnicza”, wychodząca na Górnym Śląsku i zachodniej Małopolsce).

„**Nowe Drogi**” – polski miesięcznik ideologiczny, "organ teoretyczny i polityczny" KC PZPR (wcześniej KC PPR) wydawany w Warszawie w latach 1947-1989 przez "RSW Prasa-Książka-Ruch". Zamieszczał obszernie artykuły wyjaśniające założenia poczyną partii w dziedzinie polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz omawiał zagadnienia ideologiczne i organizacyjne Partii. Był lekturą obowiązkową dla działaczy PZPR.

Jerzy Giedrojc (1906-2000) – polski publicysta, polityk i działacz emigracyjny, epistolograf, w dwudziestoleciu międzywojennym związany z obozem młodokonserwatystów, autor wspomnień. Po przewrocie majowym jeden z liderów Myśli Mocarstwowej i Związku Pracy Mocarstwowej. Był m.in. prezesem Związku Drużyn Ludowych Mocarstwowej Polski. Pochodził z książęcego rodu, pieczętującego się herbem Hippocentaurus. Był synem farmaceuty Ignacego Giedroycia i Franciszki Starzyckiej (1889-1944). Miał dwóch młodszych braci: Zygmunta (1909-1973) oraz Henryka (1922-2010). Pradziadek Jerzego, Lucjan Giedroyc, był oficerem w wojsku rosyjskim.

Józef Mackiewicz (1902-1985) – polski pisarz i publicysta. W styczniu 1945 r. Mackiewiczowie wyjechali do Rzymu i na zlecenie Biura Studiów 2 Korpusu Polskiego J. Mackiewicz opracował białą księgę o mordzie katyńskim – Zbrodnie katyńska w świetle dokumentów z przedmową gen. Andersa, która ukazała się w roku 1948. W 1945 roku Mackiewicz został oczyszczony z zarzutu kolaboracji z hitlerowcami przez sąd koleżeński Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. W Rzymie ukazał się też reportaż J. Mackiewicza o mordzie w Ponarach. Współpracował z emigracyjną prasą francuską, angielską, litewską, ukraińską, białoruską i rosyjską. W tym też czasie Mackiewiczowie przenieśli się do Londynu. W roku 1949 Mackiewicz opublikował w Szwajcarii, w tłumaczeniu na język niemiecki swoją książkę o zbrodni katyńskiej Katyń. Zbrodnie bez sądu i kary (tytuł niemiecki: Katyn – ungesühntes Verbrechen). Autor nie chciał jej wydawać po polsku, aby nie skonfliktować się z generałem Władysławem Andersem, gdyż książka „Zbrodnie katyńska w świetle dokumentów” z przedmową generała już się ukazała. Rok 1951 to przede wszystkim publikacja The Katyn Wood Murders, pierwszej książki na temat zbrodni katyńskiej w języku angielskim. Kilka miesięcy później J. Mackiewicz został powołany przez Specjalną Komisję Śledczą Kongresu Stanów Zjednoczonych do Zbadania Zbrodni Katyńskiej (tzw. Komisję Maddena) jako świadek i jednocześnie ekspert. W 1955 r. Mackiewiczowie przenieśli się na stałe z Londynu do Monachium. Tu żyli oboje aż do śmierci, utrzymując się z mizernych honorariów za publikacje. W 1974 uniwersytet amerykański w Kansas zgłosił Mackiewicza do Nagrody Nobla.

Jan Nowak-Jeziorański, właśc. Zdzisław Antoni Jeziorański pseud. „Janek”, „Jan Zych” (1914-2005) – polski polityk, politolog, działacz społeczny, dziennikarz i żołnierz AK, kurier i emisariusz Komendy AK i Rządu RP w Londynie. Kawaler Orderu Orła Białego. Po wojnie pozostał na Zachodzie, mieszkając w Londynie, Monachium i Waszyngtonie. W latach 1948–1951 pracował w redakcji polskiej brytyjskiej rozgłośni BBC. Jego działalność w Wielkiej Brytanii pomogła w uświadomieniu zachodniej opinii publicznej o skali zbrodni hitlerowskich na terenie Polski. Pracował wówczas dla BBC w Sekcji Polskiej. Pod koniec 1951 roku podjął się kierowania Rozgłosnią Polską Radia Wolna Europa. Organizował ją przez kilka miesięcy, tworząc przede wszystkim zespół pracowników. Pierwsza audycja została nadana do kraju w 1952. Rozgłosnią Polską RWE kierował nieprzerwanie do 1976 r., kiedy to zastąpił go Zygmunt Michałowski (1918-2010). Po odejściu z RWE, przez 20 lat działał w Kongresie Polonii Amerykańskiej (dyrektor krajowy 1979–1996), był też konsultantem Narodowej Rady Bezpieczeństwa USA. Przez wiele lat był aktywny na forach polonijnych, a dzięki znaczącym wpływom w elitach władzy USA odegrał istotną rolę w przyjęciu Polski do NATO. Członek Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie (od 1985).

Czarna księga Cenzury PRL – książka napisana przez Tomasza Strzyżewskiego, na podstawie zebranych przez niego przez 18 miesięcy, czyli cały okres swego pobytu i pracy w krakowskiej delegaturze GUKPPIW, od sierpnia 1975 do lutego 1977. Pierwsze wydanie opublikowano w Londynie w 1977 roku w Wydawnictwie Aneks. Czarna księga... zawiera materiały i dokumenty cenzury z okresu PRL oraz ręcznie przepisywane

fragmenty najważniejszego jej dokumentu – zbioru instrukcji, mieszczącego się w „Książce Zapisów i Zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie”, zwanej przez niektórych „biblią cenzorską”.

s. 141: **4. rozbiór Polski** – wrzesień 1939 – sformułowanie używane przez współczesną historiografię polską i rosyjską dla opisanie wydarzeń poprzedzających upadek państwa polskiego w 1939 roku w wyniku współdziałania dyplomatycznego i militarnego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i III Rzeszy Niemieckiej. Już 23 maja 1939 Adolf Hitler na zebraniu wysokich rangą wojskowych powiedział, że zadaniem Niemiec będzie wyizolowanie Polski. 22 sierpnia 1939 roku przed najwyższym dowództwem Wehrmachtu wyraźnie wytyczył cel-zniszczenie Polski: mowa jest nie o zdobyciu określonego terytorium czy nowej granicy, ale o zniszczeniu wroga. Józef Stalin chciał odzyskać utracone w trakcie rewolucji bolszewickiej i wojny domowej terytoria byłego Imperium Rosyjskiego. Wybuch II wojny światowej poprzedziło podpisanie 23 sierpnia 1939 paktu Ribbentrop-Mołotow. 1 września 1939 roku nastąpiła agresja III Rzeszy na Polskę i następująca zaraz po niej agresja ZSRR na Polskę 17 września 1939. Określenie niemiecko-radzieckiego rozbioru Rzeczypospolitej Polskiej 28 września 1939, kolejnego po rozbiorach Rzeczypospolitej z XVIII w.. Agresorzy część okupowanego przez siebie terytorium II Rzeczypospolitej przekazali innym państwom. Niemcy przekazały 21 listopada 1939 część terytorium Polski okupowanego przez Wehrmacht (Spisz i Orawa) Słowacji, zaś ZSRR część terytorium Polski okupowanego przez Armię Czerwoną (Wilno z okręgiem) przekazał 10 października 1939 Litwie, wbrew prawu międzynarodowemu. Akty prawne rozporządzające terytorium II Rzeczypospolitej jako sprzeczne z ratyfikowaną przez Niemcy i Rosję Konwencją haską IV (1907) były nieważne w świetle prawa międzynarodowego i nie były uznawane zarówno przez Rząd RP na uchodźstwie jak i państwa sojusznicze wobec Polski, a także państwa trzecie (neutralne) przez cały czas trwania II wojny światowej.

politruk - pot. w armiach państw komunistycznych: oficer zajmujący się propagandą polityczną

Gierek, Edward (1913-2001) – polski polityk, działacz komunistyczny, w latach 1970–1980 I sekretarz KC PZPR, poseł na Sejm PRL I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII kadencji. Członek Rady Państwa. Tzw. gierkowska dekada, czyli okres sprawowania przez Edwarda Gierka władzy w latach 1970–1980, charakteryzował się w pierwszej połowie dynamicznym rozwojem gospodarczym PRL, aby w drugiej połowie zakończyć się wieloaspektowym kryzysem gospodarczym, który w efekcie doprowadził do upadku jego rządów oraz w dalszej perspektywie do upadku systemu socjalistycznego w Polsce.

PGR, Państwowe Gospodarstwa Rolne – forma socjalistycznej własności ziemskiej w Polsce w latach 1949–1993; gospodarstwo rolne, którego właścicielem było państwo. Niska efektywność pracy oraz w wielu przypadkach fatalne zarządzanie powodowały niewielką produktywność i deficyt pokrywany z dotacji państwowych, które do 1988 pochłaniały ponad 50% środków przeznaczanych na inwestycje w rolnictwie.

s. 142: **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO** – centroprawicowa organizacja antykomunistyczna i niepodległościowa powołana 25 marca 1977. Ruch nie był stowarzyszeniem, nie posiadał statutu, władz ani członkostwa. O uczestnictwie w nim decydowało samookreślenie. Na jego czele stali dwaj rzecznicy: Andrzej Czuma i Leszek Moczulski. Taka formuła ułatwiała działanie, utrudniała represje, ale także umożliwiała łatwą infiltrację Ruchu przez agentów nasyłanych przez Służbę Bezpieczeństwa PRL. Liczebność ROPCiO w chwili jego powstania szacuje się na 80-120 osób. Były to głównie osoby należące do tajnego Nurtu Niepodległościowego. Deklarowanym celem ROPCiO było wymuszenie na władzach PRL przestrzegania ratyfikowanych przez Radę Państwa PRL na początku marca 1977 roku Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka i Obywatela.

s. 145: **Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.** – zbiór praw człowieka i zasad ich stosowania uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 roku w Paryżu. W następstwie tego historycznego wydarzenia Zgromadzenie Ogólne wezwało Państwa Członkowskie do opublikowania tekstu Deklaracji i do "spowodowania, aby Deklaracja była rozpowszechniana, pokazywana, czytana i objaśniana przede wszystkim w szkołach i innych instytucjach oświatowych, wszędzie bez względu na status polityczny kraju lub terytorium".

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. –

(skrót MPPOiP) – traktat uchwalony w wyniku konferencji ONZ w Nowym Jorku, na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 roku. Wszedł w życie 23 marca 1976 roku. Obok Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych zakłada podstawowe prawa i wolności człowieka oraz zobowiązania Państwa wobec obywateli. Posiada wiążący charakter prawny, w przeciwieństwie do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku. Dokument został otwarty do ratyfikacji przez państwa, które zobowiązywały się przestrzegać jego postanowień na własnym terytorium. Składa się z pięciu części. Czwarta część Paktu powoływała do życia Komitet Praw Człowieka, który stoi na straży przestrzegania postanowień Paktu. Szczegóły działalności Komitetu określał wydany tego samego roku Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. W piątą zawarto formalno-prawne postanowienia końcowe. W 1989 roku, w Nowym Jorku sporządzony został Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, postulujący zniesienie kary śmierci. Dotychczas (czerwiec 2011) Pakt ratyfikowało 167 państw, w tym Polska, która ratyfikowała go w roku 1977.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r. – jeden z dwóch Paktów Praw Człowieka, o których utworzeniu zdecydowano już w roku 1947. Ze względu na głębokie rozbieżności co do zawartości Paktu, dopiero w 1954 roku Komisja Praw Człowieka ONZ przekazała dokumenty Zgromadzeniu Ogólnemu Narodów Zjednoczonych, te zaś zakończyło pracę w roku 1966 i przyjęło jednogłośnie 16 grudnia w Nowym Jorku razem z Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Politycznych. Oba Pakty weszły w życie 3 stycznia 1976. Polska ratyfikowała Pakt 3 marca 1977, w stosunku do Polski wszedł on w życie 18 marca tegoż roku. Obecnie Pakt ratyfikowało 160 państw. Pakt konkretyzuje i rozszerza katalog praw zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, w przeciwieństwie do niej nie jest jedynie rezolucją Zgromadzenia Ogólnego, a umową międzynarodową, dlatego jako prawo międzynarodowe jest obowiązujący dla państw, które go ratyfikowały.

Europejska Konwencja Praw Człowieka z 3 września 1953 r. (pełna nazwa: Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, w skrócie "Konwencja Europejska" lub EKPC) – umowa międzynarodowa z zakresu ochrony praw człowieka zawarta przez państwa członkowskie Rady Europy. Konwencja została otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r., a po uzyskaniu niezbędnych 10 ratyfikacji weszła w życie 3 września 1953 r. Stronami Konwencji jest wszystkie 47 państw członkowskich Rady Europy (jest to obecnie warunek członkostwa w tej organizacji). Zgodnie z preambułą Konwencji rządy państw europejskich przyjmując Konwencję, chciały podjąć kroki w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw zamieszczonych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Na podstawie Konwencji powołano do życia Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu. Skargi do Trybunału mogą składać zarówno osoby indywidualne, grupy osób i organizacje pozarządowe (tzw. skargi indywidualne), jak i państwa-strony Konwencji (tzw. skargi międzypaństwowe).

Konwencja o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r. (ang. Convention on the Rights of the Child) – międzynarodowa konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1989 r. Jest to dokument obowiązujący w niemal wszystkich państwach świata - liczba ratyfikacji (maj 2010) wynosi 193 (z wyjątkiem m.in. USA). W konwencji o prawach dziecka zostały spisane wszystkie prawa dziecka. Uchwalenie Konwencji jest jednym z ważniejszych osiągnięć Polski w dziedzinie ochrony praw dziecka. W roku 1978 Polska zaproponowała Komisji Praw Człowieka ONZ jej uchwalenie i przedstawiła projekt, który był później dwukrotnie modyfikowany. Na podstawie Konwencji powołano do życia organ nadzorujący jej realizację przez państwa, które ją ratyfikowały - Komitet Praw Dziecka.

s. 146: „**doroczny wstyd**” – Maria Dąbrowska napisała artykuł pt. Doroczny wstyd, dla „Dziennika Popularnego”, który ukazał się 14 listopada 1936 r., który traktował o zajściach antysemickich na uczelniach w II RP. Artykuł ten zaczynał się tak: „Każdy początek roku akademickiego przynosi we wszystkich prawie miastach uniwersyteckich Polski rozpętanie się ekscesów antyżydowskich, urągających już nie tylko cywilizacji, ale najelementarniejszym uczuciom ludzkim i obywatelskim. Ręka pisarza nieraz na pewno chwytła za pióro, żeby rozprawić się z barbarzyństwem rozbastwionej młodzieży i z niesumiennością jej inspirantów i cofa się w rozpaczliwym poczuciu daremności takiego trudu. Bo czyż ten, co pałkę, nóż, kastet i ukryty w teczce studenckiej łom żelazny uczynił dziś symbolem polskiego akademika, jest w stanie, jeżeli nie zrozumieć,

to bodaj odczuć słowa dyktowane przez uczciwość i ciężką troskę obywatelską? Na jakież poziom trzeba by zejść, aby mieć bodaj złudzenie, że zdoła się poruszyć serca jak gdyby jaskiniowe, mózgi jak gdyby ptasie.”.

Maria Dąbrowska (1889-1965) – z domu Szumska, powieściopisarka, eseistka, dramatopisarka, tłumaczka literatury duńskiej, angielskiej i rosyjskiej. Jedna z ważniejszych polskich powieściopisarek XX wieku, autorka tetralogii powieściowej *Noce i dnie*. Miała poglądy lewicowe, popierała ruch spółdzielczy (oraz idee spółdzielczości jako pośredniej formy własności), oraz była tolerancyjna wobec homoseksualizmu (np. uwagi w *Dzienniku* o homoseksualizmie: "taka sama miłość jak inne") i różnorodności społeczeństwa. Po roku 1956 przeszła do wewnętrznej opozycji, dając prywatnie na kartach *Dziennika* świadectwo sympatii dla wybitnych pisarzy osiadłych na emigracji oraz ich dzieł, jak Witold Gombrowicz (i jego *Dziennik*) i Czesław Miłosz (i tom esejów *Rodzina Europa*). Partnerem intelektualnym Dąbrowskiej po wojnie był osiadły na emigracji w Szwajcarii syn Stanisława, pisarz Jerzy Stempowski, z którym korespondowała. W końcowym okresie życia pisarka protestowała przeciw antyinteligentkiej polityce rządu komunistycznego, była jednym z sygnatariuszy Listu 34 (relację o tych działaniach Dąbrowskiej, w tym o jej wystąpieniu na zebraniu Związku Literatów Polskich w czerwcu 1964, dał w *Dzienniku* Andrzej Kijowski). Odwiedziła też pod Paryżem Jerzego Giedroycia i redakcję "Kultury". W tym czasie zafascynowała się papieżem Janem XXIII, o czym pisała w *Dzienniku*. W testamencie poprosiła o pogrzeb katolicki. Maria Dąbrowska początkowo poświęcała się publicystyce, od której przeszła do literatury pięknej, dając w niej studia psychologiczne o ludziach, często z nizin, wysnute z własnej obserwacji. Oddzielnie wydała: *Wspomnienia dzieciństwa*, *Celowała zwłaszcza w narracji epickiej i analizie psychiki kobiecej* oraz w opisach środowiska średniej inteligencji polskiej. Pozostawiła nadto prace przekładowe, artykuły z zakresu spółdzielczości, książki dla młodzieży, artykuły krytyczne w czasopismach (m.in. w „*Wiadomościach Literackich*”).

Obóz Narodowy - w II RP za polityczny wyraz nacjonalizmu uważano ruch narodowy (Liga Narodowa, Stronictwo Narodowo-Demokratyczne, Związek Młodzieży Polskiej "Zet", Narodowy Związek Robotniczy, Związek Ludowo-Narodowy, Obóz Wielkiej Polski, Stronictwo Narodowe) oraz jego odłamy (np. Obóz Narodowo-Radykalny). Współtwórcą i głównym ideologiem polskiego nacjonalizmu – Narodowej Demokracji (endecji) – był Roman Dmowski, jednakże obóz narodowy sam nie określał się jako nacjonalistyczny, wychodząc z założenia, że to określenie zawiera w sobie element doktrynalny i sprowadza obowiązek narodowy do części jakby tylko społeczeństwa. W latach 30. XX wieku, w Polsce wyodrębnił się nurt nacjonalizmu zwany narodowym radykalizmem. Tendencje nacjonalistyczne żywe były jednak także w kręgach sanacyjnych, czego przykładem Obóz Zjednoczenia Narodowego – organizacja polityczna tworzona na polecenie marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego od połowy 1936 r. Przypisywano jej sprzyjanie ideologiom faszystowskiej i antysemickiej.

ONR – narodowo-radykalne, nacjonalistyczne i antysemickie ugrupowanie polityczne, założone w 1934 przez młodych działaczy Obozu Wielkiej Polski, rozwiązane po 3 miesiącach działalności przez sanacyjne władze państwowe. W późniejszym okresie ONR działało nielegalnie. W 1935 rozpadło się na RNR „Falangę” i ONR „ABC”. Nazwy ABC i Falanga są umowne i nadane frakcjom przez historyków od nazw pism, wokół których koncentrowało się życie intelektualne tych grup ideowych. De facto ONR przestał istnieć w 1934 r., później działał RNR, a środowisko skupione wokół ABC nie uważało się już za ONR. Także nazwa Organizacja Polska jest umowna, gdyż historycy nadali ją nieformalnej grupie znajomych, ludzi wykształconych (Rossmann, Gluźński, Mosdorf i inni), którzy przejawiali szereg inicjatyw na różnych polach działalności społeczno-politycznej. Można powiedzieć, że grupa ta wykrystalizowała się zaraz po I wojnie światowej, stąd ONR był tylko jedną z jej wielu inicjatyw.

Marceli Handelsman (1882-1945) – ps. Maciej Romański, Maciej Targowski, mediewista, historyk dziejów nowożytnych i najnowszych, metodolog historii, pochodzenia żydowskiego. Jeden z najwybitniejszych historyków polskich I poł. XX wieku, wolnomularz.

s. 149: **stronictwo Narodowej Demokracji** lub ruch narodowy (popularna nazwa endecja od skrótu ND) – polski ruch polityczny o ideologii nacjonalistycznej, powstały pod koniec XIX wieku. Głównym ideologiem i współzałożycielem Narodowej Demokracji był Roman Dmowski. Program Narodowej Demokracji sformułowany został na przełomie XIX i XX wieku i ogłoszony w publikacjach Romana Dmowskiego, przede wszystkim w pracy *Myśli nowoczesnego Polaka* (1902) i Zygmunta Balickiego *Egoizm narodowy wobec etyki*

(1902), według którego wartości etyczne jednostki muszą się podporządkować interesom narodu. Ideą przewodnią ideologii Narodowej Demokracji jest nacjonalizm. Według Dmowskiego najwyższym dobrem jest dobro narodu polskiego, rozumianego jako wspólnota etniczna, niezależnego od podziałów zaborczych lub klasowych. Pod wpływem darwinizmu społecznego Dmowski sformułował tezę o permanentnej walce o przetrwanie między narodami, postrzeganej jako pozytywna, kształtująca świadomość narodową, hartująca i wzmacniająca. Przez pryzmat tak sformułowanego konfliktu Dmowski postrzegał narody sąsiednie jako mniejsze lub większe zagrożenie dla Polaków. Za największe uznał zagrożenie ze strony Niemiec, natomiast Rosjan, ze względów geopolitycznych, uznał po 1905 r. za sprzymierzeńców w walce z Niemcami i propagował lojalizm wobec władz rosyjskich.

Obóz Wielkiej Polski (OWP) – organizacja polityczna Obozu Narodowego, powołana podczas inauguracyjnego zjazdu 4 grudnia 1926 w Poznaniu z inicjatywy członków Związku Ludowo-Narodowego i przedstawicieli innych stronnictw prawicowych. Powstanie OWP miało na celu zjednoczenie prawicowych przeciwników sanacji i oddziaływanie na społeczeństwo w duchu idei narodowej. OWP stopniowo wyrósł na najsilniejszy ruch polityczny w Polsce, liczący od 200 (wliczając członków Stronnictwa Narodowego i sympatyków) do 300 tysięcy członków. Jednak pomimo starań jego twórców, nie zjednoczył całej prawicowej opozycji, skupiając przede wszystkim młodych narodowców oraz członków ZLN (od 1928 SN). Autorytarne władze sanacyjne wyczuwając realne dla siebie zagrożenie rozpoczęły represje wobec członków OWP. Już w maju 1927 aresztowano 15 czołowych działaczy OWP. Wzrost represji nastąpił na początku lat trzydziestych. Od czerwca do października 1932 w samej tylko Wielkopolsce odbyło się 150 procesów członków OWP. Władze stopniowo rozpoczęły rozwiązywać regionalne oddziały Obozu. Kilku działaczy OWP zostało zwerbowanych przez Wacława Kozielskiego do powstałej w 1933 roku Narodowo-Socjalistycznej Partii Robotniczej. Ostatecznie, 28 marca 1933, Obóz Wielkiej Polski rozwiązany został w całym kraju z powodu „działalności kolidującej z kodeksem karnym i nakazami władz państwowych przez stałe inspirowanie ekscesów i zaburzeń, podsycanie nienawiści partyjnej i rasowej, urządzenie demonstracji i zgromadzeń z wyraźnym zamiarem podburzania ludności przeciwko władzom państwowym”.

getto ławkowe – forma segregacji narodowościowej wprowadzona na polskich uniwersytetach w latach 30. XX wieku. Polegała na wydzieleniu części sali lekcyjnej lub wykładowej i przeznaczeniu jej dla studentów pochodzenia żydowskiego, którzy nie mieli prawa dowolnego wybierania miejsc. W 1937 r. pod wpływem endeckich nacjonalistycznych organizacji młodzieżowych (m.in. Młodzieży Wszepolskiej i ONR) rektorzy wielu polskich uniwersytetów stworzyli tzw. getta ławkowe, które były oznaką panującego wówczas antysemityzmu w środowiskach akademickich. W salach wykładowych wyznaczano ławki, w których siedzieć mieli studenci żydowskiego pochodzenia. Jako pierwsza getto ławkowe wprowadziła Politechnika Lwowska (w 1936). Np. na Uniwersytecie Jagiellońskim dochodziło do akcji wprowadzania getta ławkowego już w listopadzie 1932. Wtedy to odbyła się msza w intencji tragicznie zmarłego podczas antysemickich zamieszek w Wilnie 10 listopada 1931 polskiego studenta Stanisława Waclawskiego. Po jej zakończeniu doszło do zamieszek i usuwania siłą żydowskich studentów z sal wykładowych.

numerus clausus (łac. zamknięta liczba) – zasada ograniczania liczby studentów uniwersytetów, motywowana przyczynami politycznymi lub czysto praktycznymi, stosowana zarówno w okresie międzywojennym, jak i po drugiej wojnie światowej. Stosowano ją w Polsce, Rosji, Stanach Zjednoczonych, Niemczech, na Węgrzech i w Rumunii. W okresie międzywojennym, szczególnie w Europie Wschodniej, zasada numerus clausus była stosowana w oparciu o religię, co w praktyce odnosiło się do kandydatów pochodzenia żydowskiego. Po drugiej wojnie światowej stosowano tę zasadę, preferując jednakże np. kandydatów pochodzenia robotniczo-chłopskiego w krajach komunistycznych czy mniejszości etniczne w USA. W Polsce próbowano formalnie wprowadzić numerus clausus w 1923 roku, ale spotkało się to z zastrzeżeniami ze strony Ligi Narodów, a także protestami oświeconych warstw społeczeństwa. Stało się to jednak w 1937 roku, gdy niektóre uniwersytety przyjęły limit 10 procent, zgodny z udziałem ludności żydowskiej w kraju. Przedtem udział studentów żydowskich sięgał 20-40 procent. Oficjalnym powodem takiej polityki była chęć wyrównania szans młodzieży polskiej, która była dyskryminowana jeszcze w czasach carskich, oraz promowania młodzieży z małych ośrodków, która miała mniejsze szanse w porównaniu z miejską młodzieżą żydowską. Pomimo ograniczeń inteligencja pochodzenia żydowskiego stanowiła przed drugą wojną światową niemal połowę całej inteligencji.

„**żydokomuna**” – antysemityczny stereotyp przypisujący Żydom główną rolę w stworzeniu komunizmu, który miał otworzyć im drogę do zdobycia władzy nad całym światem. Oskarżenie to zdobyło popularność wśród przeciwników leninizmu w czasie wojny domowej w Rosji (1917-1922). W latach dwudziestych termin zdobył popularność na świecie i stał się jednym z ważniejszych elementów ideologii i propagandy nazistowskiej (niem. Jüdischer Bolschewismus). W Polsce używany też jako nazwa grupy lub organizacji lewicowej o prawdziwej lub rzekomej przewadze Żydów we władzach. Przypisywana Komunistycznej Partii Polski, a następnie Urzędowi Bezpieczeństwa.

s. 150: **Stalin Józef** (właś. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili, ros. Иосиф Виссарионович Джугашвили; Ioseb Besarionis Dze Dżugaszwili, gruz. იოსებ ბესარიონის ძე ჯუღაშვილი; ps. Stalin, ros. Сталин, Koba, 1878-1953) – radziecki polityk pochodzenia gruzińskiego, formalnie pełniący obieralne, kadencyjne funkcje sekretarza generalnego KPZR i jej poprzedniczek oraz premiera ZSRR, a faktycznie dożywotni dyktator Związku Radzieckiego, posiadający nieograniczoną władzę. W imię wyznawanej idei walki klasowej stosował jako metodę rządzenia masowy, państwowy wewnętrzny i zewnętrzny terror, który pochłoniął, według różnych ocen, od kilku do kilku dziesiątków milionów ofiar śmiertelnych. Podpisując sojusz z III Rzeszą, umożliwił Niemcom rozpoczęcie agresji zbrojnej na Polskę, przyczyniając się do wybuchu II wojny światowej. Jednocześnie powraca, przede wszystkim w Rosji, pogląd o zasługach Stalina dla industrializacji i obrony ZSRR.

„**biali**” **oficerowie** – zbiorcze określenie ruchów politycznych i sił zbrojnych działających podczas wojny domowej w Rosji w latach 1917-1923, walczących z komunistami (bolszewikami) i ruchami ich wspierającymi, mających na celu przywrócenie poprzedniego systemu ekonomicznego i politycznego. Biali określani są także jako Biała Armia (ros. Белая Армия), Biała Gwardia (Белая гвардия) lub Biały Ruch (Белое движение), lecz nie stanowili oni jednej organizacji, a poszczególne formacje działające w różnych częściach kraju nosiły różne nazwy. Nazwa "biali" powstała jako przeciwieństwo przyjętej przez komunistów symboliki związanej z kolorem czerwonym. Do białych nie zaliczają się formacje takie, jak anarchiści Machno, a także inne walczące zarówno przeciw bolszewikom, jak i białym (określane też jako "zieloni") oraz ruchy nacjonalistyczne, walczące w celu zyskania niepodległości poszczególnych terenów wchodzących poprzednio w skład Imperium Rosyjskiego. W propagandzie radzieckiej określenie "biali" było jednakże rozciągane na wszystkich przeciwników bolszewików, w tym na Polaków (nazywanych "białopolakami"). Armie białych były dowodzone przez dawnych carskich generałów sprzeciwiających się Rewolucji Październikowej i komunistycznemu rządowi. Ze względu na zamordowanie cara Mikołaja II i jego rodziny, biali nie posiadali nikogo, kto byłby w stanie pokierować działaniami wszystkich części, przy tym poszczególni liderzy mieli samodzielne ambicje polityczne.

s. 153: **Maksym Gorki** (1868-1936) – pisarz rosyjski, właściwie Aleksiej Maksimowicz Pieszkow (Алексей Максимович Пешков). Wybitna postać rosyjskiego modernizmu (tzw. srebrnego wieku). Debiutował jako prozaik w 1892. Rozgłoszono go trzema tomami Szkiców i opowiadań (1898-1899), a także dramataми Mieszczanie (1901) i Na dnie (1902), ukazującymi sprzeciw przeciwko drobnomieszczaństwu. Był jakoby zwiastunem rewolucji ludowej w Pieśni o Sokole (1895) i Pieśni o Zwiastunie Burzy (1901). Osądzał surowo burżuazję i inteligencję rosyjską z powodu jej konformizmu. Powieść Matka (1906) poświęcił życiu robotników.

s. 154: **ruch oporu** – W trakcie II wojny światowej Polska była krajem okupowanym, w którym ruch oporu rozpoczął swoją działalność niemal natychmiast po zaprzestaniu regularnych działań wojennych. Również od samego początku jedną z jego form była walka zbrojna.

czarny rynek – określenie obrotu nielegalnymi towarami i usługami. Nie należy go mylić z szarą strefą, która obejmuje nielegalny obrót legalnymi towarami i usługami. Czarny rynek polega m.in. na odpłatnym: obrocie towarami nielegalnymi (np. narkotykami, bronią), rozpowszechnianiu materiałów objętych prawem autorskim bez zezwolenia, wykonywaniu usług nielegalnych, bimbrownictwie, handel legalnymi towarami, lecz pochodzącymi z kradzieży.

Wehrmacht – całość sił zbrojnych III Rzeszy Niemieckiej z wyłączeniem Waffen-SS, utworzona 16 marca 1935 ustawą o powszechnym obowiązku służby wojskowej, która stanowiła jednostronne zerwanie klauzul

militarnych traktatu wersalskiego (1919). Wehrmacht został utworzony w miejsce zawodowej Reichswehry i obejmował trzy rodzaje sił zbrojnych: Heer (wojska lądowe), Kriegsmarine (marynarka wojenna) i Luftwaffe (lotnictwo), z których każdy posiadał własny sztab generalny. Naczelnym dowódcą Wehrmachtu był Adolf Hitler. W czasie II wojny światowej Wehrmacht brał udział w zbrodniach wojennych razem z Gestapo i Waffen-SS, a Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze orzekł w procesach norymberskich bezsporną winę wszystkich oskarżonych dowódców.

s. 157: **czerwiec 1941** – agresja III Rzeszy na ZSRR w trakcie II wojny światowej, kryptonim: operacja Barbarossa (niem. Unternehmen Barbarossa). Pierwotny plan przewidywał atak 15 maja 1941, ale z powodu obalenia proniemieckiego rządu księcia Pawła Hitler musiał interweniować na Bałkanach, w Jugosławii, a także w Grecji. Przełożono więc atak na 22 czerwca 1941 roku. Plan ataku był przygotowany i podpisany przez Adolfa Hitlera już 18 grudnia 1940 (dyrektywa nr 21). Była to największa i najważniejsza operacja niemiecka w czasie wojny, której porażka zdecydowała ostatecznie o niemieckiej przegranej w całej wojnie. Bitwy na froncie wschodnim, gdzie realizowano operację „Barbarossa”, okazały się być jednymi z najbrutalniejszych i najbardziej wyniszczających potyczek dla obu stron. Nazwa „Barbarossa” wywodzi się od przydomku cesarza rzymsko-niemieckiego Fryderyka I Barbarossy. Wynik operacji: państwa Osi zajęły zachodnie i środkowe terytoria ZSRR i zadały olbrzymie straty Armii Czerwonej, ale nie zdołały pokonać Związku Radzieckiego w szybkiej kampanii Blitzkriegu.

Armia Czerwona (ros. Красная Армия, pełna nazwa Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona, Рабоче-Крестьянская Красная Армия, РККА), od 23 lutego 1946 roku Armia Radziecka (ros. Советская армия, stosowane również tłumaczenie Armia Sowiecka) – powstała 28 stycznia 1918 roku poprzez przekształcenie dotychczasowych sił zbrojnych bolszewików, zwanych Gwardią Czerwoną, na mocy dekretu Rady Komisarzy Ludowych, w Robotniczo-Chłopską Armię Czerwoną. wojska lądowe Sił Zbrojnych ZSRR, istniejące do grudnia 1991 (przemianowane m.in. na Wojska Lądowe Republiki Białoruś, Wojska Lądowe Federacji Rosyjskiej oraz wojska lądowe każdej z pozostałych dawnych republik ZSRR).

Galicja Wschodnia – określenie używane w latach 1795-1809 na określenie całej Galicji, w opozycji do Nowej Galicji, zwanej niekiedy Zachodnią. Później, do roku 1850, do Galicji Wschodniej wliczano zaś wszystkie tereny na wschód od Tarnowa (z samym miastem włącznie). Po roku 1850 określenie to stosowano dla wschodnich terenów Królestwa Galicji i Lodomerii ze Lwowem, Stanisławowem, Tarnopolem, Przemyślem i Sanokiem, jej zachodni kres stanowiła granica okręgu sądu apelacyjnego we Lwowie - zachodnie granice powiatów: jarosławskiego, brzozowskiego i sanockiego. Stolicą tego regionu był Lwów. W II Rzeczypospolitej od nazwy Galicja Wschodnia stopniowo odchodzono na rzecz określenia – Małopolska Wschodnia. Były to, ogólnie, tereny z przewagą ludności ukraińskiej na wsiach oraz polskiej i żydowskiej w miastach.

26 września 1922 Sejm uchwalił ustawę O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego, w której m.in. dla każdego wymienionego województwa ustalono sejmik złożony z dwóch izb: polskiej i ruskiej, przy mianowaniu urzędników (i obsadzaniu innych posad) nakazano obok kwalifikacji urzędowej uwzględniać narodowość kandydatów, tak aby skład urzędów wydziałów wojewódzkich odpowiadał rzeczywistym potrzebom narodowościowym, zakazano na terytorium tych województw prowadzenia przez Państwo i jednostki samorządowe kolonizacji, proklamowano przyszłe utworzenie przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej autonomicznego uniwersytetu ruskiego finansowanego ze Skarbu Państwa polskiego, zarządzono aby ustawy wojewódzkie i wszelkie ogłoszenia urzędowe publikowano zarówno w języku polskim, jak i języku ruskim w dzienniku urzędowym województwa. Do kompetencji sejmików miały należeć sprawy szkolnictwa, religii, budownictwa, rolnictwa, przemysłu i handlu. Ustawa ta nie została wprowadzona w życie.

14 marca 1923 Rada Ambasadorów, korzystając z uprawnień przyznanych przez wielkie mocarstwa w art. 87 traktatu wersalskiego oraz art. 94 Traktatu z Saint-Germain, podjęła uchwałę o zatwierdzeniu wschodnich granic Polski i uznała polską suwerenność nad Galicją Wschodnią. Odpowiedni protokół – aneks do traktatu wersalskiego podpisano następnego dnia – 15 marca. W związku z tym do Polski powróciła znaczna część ukraińskiej emigracji politycznej, zlikwidowano również obozy internowania dla żołnierzy URL.

gwiazda Dawida – (ⴌⴎⴐ ⴌⴎⴐ Magen Dawid), zwana też Tarczą Dawida – sześcioramienna gwiazda (heksagram) złożona z dwóch zachodzących na siebie pionowo trójkątów równoramiennych (najczęściej równobocznych) odwróconych od siebie wierzchołkami. Wierzchołki Gwiazdy Dawida leżą na okręgu w punktach

odpowiadających parzystym godzinom na tarczy zegara. Przez Żydów zwana tarczą Dawida, w gnozie i innych systemach wiedzy ezoterycznej znana jest jako pieczęć Salomona. Najstarszym zabytkiem gdzie występuje ten symbol jest relief z VII w. p.n.e. autorstwa prawdopodobnie Jehoszui ben Asjahu (wykopaliska w Sydonie — na pieczęci). W średniowieczu była używana jako herb przez postseldżuckie (powstałe po upadku Sułtanatu Rum), tureckie emiraty w Anatolii np. przez Emirat Karaman. Od 1897 godło syjonizmu. Gwiazda Dawida nie jest symbolem religii żydowskiej, tylko znakiem, który ma wymiar narodowościowy. Jest charakterystyczny dla państwa Izrael - od 1948 roku stanowi jego godło (warto pamiętać, że najważniejszym symbolem religijnym judaizmu jest menora). Jest ona również oficjalnym symbolem państwa Izrael i jest umieszczana na oficjalnych dokumentach.

Szymon Petlura – Symon Wasylowycz Petlura (ukr. Сі́мон Васи́льович Петлю́ра; ur. 10 maja?/22 maja 1879 w Połtawie, zm. 25 maja 1926 w Paryżu) – ukraiński polityk socjaldemokratyczny i narodowy, naczelny dowódca wojsk URL, pisarz, dziennikarz, publicysta, prezydent Ukraińskiej Republiki Ludowej w latach 1919–1926 (od 1921 r. na uchodźstwie).

Szlomo Schwarcbard – Szolem-Szmuel Szwarcbard; jid. שלום-שמואל שוואַרצבאַרד znany w Polsce również jako Szlomo Szwarcbard lub Szwarcburd, ros. Шула́м-Шми́л Шва́рцбу́рд, Шоло́м Шва́рцба́рд, ps. Bal-Chalomes jid. תּוֹמֹלֶחֶלֶב (1886-1938) – żydowski poeta, publicysta i działacz anarchistyczny, zabójca Symona Petlury w 1926. Po uniewinnieniu i uwolnieniu Szwarcbard podjął pracę w firmach ubezpieczeniowych, dalej poświęcał się też działalności pisarskiej, wydał m.in. zbiór opowiadań poświęconych pierwszej wojnie światowej ("Milchome-Bilder", "Obrazki wojenne"), ukraińskiemu okresowi jego życia ("Fun tifn opgrund", "Z głębokiej przepaści..."). W gazecie "Arbejter-Frojnd" ("Przyjaciel Robotnika") opublikował serię opowiadań "Fun majne milchome-togbuch" ("Z mojego dziennika wojennego"), pisywał również do "Der Moment", "Fraje arbejter sztyrne" i "Jidysze cajtung". W 1937 wyjechał do RPA w celu poszukiwania materiałów dla "Encyclopedia Judaica", publikował tam m.in. w "Afrikaner jidysze cajtung". W 1927 Zolmen Rozental opublikował w Kiszyniowie zbiór reportaży w języku jidysz na temat procesu ("Der Szwarcbard-Proces – undzer cajt"). Był również bohaterem trzyaktówki Altera Kacizne (1885–1941) "Szwarcbard – a syntetisz reportaż", którą wystawiano w dwudziestoleciu międzywojennym w żydowskich teatrach Europy i USA (pełny tekst ukazał się w Paryżu dopiero w 1980). Obecnie jest patronem kilku ulic na terenie Izraela.

s. 158: **warszawskie getto** – getto dla ludności żydowskiej w Warszawie utworzone przez okupacyjne władze hitlerowskie w czasach II wojny światowej. Oficjalnie utworzone przez niemieckie władze okupacyjne 2 października 1940. Od 1940 nadzór nad gettem sprawował jego główny organizator, SA-Standartenführer Waldemar Schön. W maju 1941 na stanowisku komisarza do spraw dzielnicy żydowskiej zastąpił go Heinz Auerswald. Podstawą prawną było Rozporządzenie o dzielnicy żydowskiej w Warschau z dnia 19 kwietnia 1941 roku, wydane przez gubernatora Generalnego Gubernatorstwa Hansa Franka na podstawie par. 5 ust. 1 dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej z dnia 12 października 1939 roku. W styczniu 1941 roku w getcie znajdowało się ok. 400 tys. Żydów. Maksymalną liczbę ludności – ok. 460 tys. – getto osiągnęło w marcu 1941. W getcie panowały bardzo ciężkie warunki życia oraz terror. Gęstość zaludnienia sięgała 146 tys. osób na 1 km²; na jedną izbę w mieszkaniach getta warszawskiego przypadły średnio ok. 3 osoby. Przydział żywności na osobę wynosił ok. 180 kalorii dziennie. Od jesieni 1940 do lipca 1942 z głodu i chorób w getcie zmarło ok. 92 tys. Żydów. Pierwszą wielką akcją likwidacyjną getta rozpoczęto 22 lipca 1942. Do 21 września 1942 do obozu zagłady w Treblince wywieziono ok. 300 tys. (ok. 80%) mieszkańców getta, których następnie zamordowano. Do kolejnej akcji wysiedleńczej doszło w dniach 18-22 stycznia 1943 na rozkaz Heinricha Himmlera, który w dniu 9 stycznia 1943 dokonał osobistej inspekcji terenów getta. Wywieziono wtedy do Treblinki około 6 tysięcy Żydów. Styczniowa akcja wywózki Żydów doprowadziła do pierwszego oporu. Bojowcy Mordechaja Anielewicza zaatakowali zbrojnie Niemców prowadzących kolumnę Żydów na Umschlagplatz. O 6.00 rano 19 kwietnia 1943 oddziały niemieckie dowodzone przez szefa warszawskiej SS i policji płk. Ferdynanda von Sammern-Frankenegga wkroczyły na teren getta z dwóch kierunków: Nalewkami i od skrzyżowania ul. Gęsiej z Zamenhofa. Celem akcji było dokonanie ostatecznej likwidacji getta. Wybuchło powstanie. Żydzi stawili niespodziewanie silny opór, zmuszając niemieckie oddziały do wycofania się. Tego samego dnia dowództwo sił niemieckich objął gen. SS Jürgen Stroop. Grossaktion zakończyła się 16 maja o godzinie 20:15. Po upadku powstania nastąpiła ostateczna eksterminacja mieszkańców getta i jego zniszczenie, nadzorowane przez generała Stroopa. Na terenie „pustyni kamienno-ceglanej”, w którą Niemcy zmienili dzielnicę, przeprowadzane były masowe egzekucje mieszkańców Warszawy (polskich więźniów politycznych

oraz Żydów schwytych po „aryjskiej stronie”). Ponadto od lata 1943 w okolicach ulicy Gęsiej zaczął funkcjonować niemiecki obóz koncentracyjny – tzw. Konzentrationslager Warschau.

Janusz Korczak (1878 lub 1879–prawd. 5 sierpnia 1942 (właściwie Henryk Goldszmit), znany też jako: Stary Doktor lub Pan Doktor – polsko-żydowski lekarz, pedagog, pisarz, publicysta, działacz społeczny. Teoretyk i praktyk wychowania, twórca oryginalnego systemu pracy z dziećmi, opartego na partnerstwie, samorządnych procedurach i instytucjach oraz pobudzaniu samowychowania. Badacz świata dzieci. Był pionierem działań w dziedzinie diagnozowania wychowawczego oraz prekursorem działań na rzecz praw dziecka-człowieka. W 1926 zainicjował pierwsze pismo redagowane w większości przez dzieci – „Mały Przegląd”. Jako Żyd-Polak poczuwał się do podwójnej identyfikacji narodowej.

Dom Sierot – warszawski sierociniec dla dzieci żydowskich, założony przez Janusza Korczaka i Stefanię Wilczyńską, działający pomiędzy 1912 a 1942. W 1940 hitlerowcy utworzyli Getto warszawskie. Dom sierot znalazł się po stronie aryjskiej. Niedaleko od utworzonej granicy getta, przy ul. Chłodnej 33, znajdował się gmach Szkoły Handlowej im. Roeslerów. Pomiędzy Domem Sierot a Szkołą Handlową nastąpiła wymiana lokali, a Janusz Korczak i dyrektor Szkoły zobowiązali się wzajemnie zwrócić sobie budynki w stanie niezniszczonym. Przeniesienie Domu Sierot z Krochmalnej do getta nastąpiło przypuszczalnie w ostatnich dwóch dniach października lub na początku listopada 1940 roku. Nowy lokal był mniejszy, nieprzystosowany do potrzeb zakładu opiekuńczego dla dzieci. W dniu 21 października 1941 roku Niemcy wydali zarządzenie o zacieśnieniu granic getta. Dom Sierot z ul. Chłodnej przeniesiono do gmachu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych i Przemysłowych przy ulicy Siennej 16 (z drugim wejściem od ulicy Śliskiej 9). Z tego miejsca Korczak, dziesięcioro wychowawców i 192 sieroty 5 lub 6 sierpnia 1942 zostali wypędzeni na Umschlagplatz, skąd zostali przewiezieni do obozu zagłady w Treblince, gdzie zginęli.

Główny Dom Schronienia – ul. Dzielna 39, pracował tam Janusz Korczak, starając się przerobić go z "umieralni" na rzeczywiste schronienie dla sierot. Przyjmuje wszystkie dzieci, również w stanie agonalnym, których nie chcą szpitale. Korczak zakłada tam szkołę. Walczy o przydziały tranu, mleka, mąki, cukru. Prof. Ludwik Hirszfild, wizytujący zakład przy Dzielnej 39 pisał: "Było to piekło na ziemi/.../. Przy wejściu uderzał zapach kału i moczu. Niemowlęta leżały zanieczyszczone, pieluch nie było, zimą mocz zamarzał i na tym lodzie leżały zamrożone trupki. Dzieci nieco starsze siedziały po całych dniach na podłodze lub na ławeczkach, kiwały się monotennie, jak zwierzęta, żyły od posiłku do posiłku, czekając zbyt marnej strawy. Szalał dur plamisty, czerwonka. Lekarze nie byli złymi ludźmi, ale nie potrafili opanować niesłychanego wprost złodziejstwa personelu żerującego na tej nędzy" /"Historia jednego życia", s. 262-263/. w listopadzie 1941 r do G. D. S. przybyło 119 dzieci, zmarło 123. Korczak w grudniu wystąpił do Rady o zasadniczą interwencję - jednak przez dalsze dwa lata subsydia były doraźne. W ramach oficjalnego urlopu z Domu Sierot wystąpił o przyznanie mu na miesiąc etatu wychowawcy /w końcu go nie otrzymał, jego stanowisko było niejasne/. Sierociniec do końca swego istnienia był przedmiotem troski Korczaka, walki o poprawę beznadziejnej sytuacji. Główny Dom Schronienia powstał po przeniesieniu do getta sierot z Wolskiej 18, początkowo trafiły do internatu na ul. Leszno 127, gdzie był Główny Dom Schronienia Sierot i Starców Starozakonnych.

Ludwik Hirszfild (1884-1954) – lekarz, bakteriolog i immunolog, twórca polskiej szkoły immunologicznej oraz nowej dziedziny nauki – seroantropologii. W czasie II wojny światowej wraz z innymi Żydami został zmuszony do zamieszkania w getcie warszawskim. Prowadził tam wykłady, pracował naukowo, a także — dzięki szczepionce przekazanej przez prof. Rudolfa Weigla z lwowskiego Instytutu, nielegalnie przemycanej do getta — leczył chorych na tyfus plamisty. W lipcu 1942 uciekł z getta na aryjską stronę. Przez pewien okres ukrywał się. W roku 1943 spisał swoją autobiografię, która ukazała się w roku 1946 pt. "Historia jednego życia". Po wyzwoleniu Lublina w 1944 brał udział w tworzeniu UMCS. W 1945 przeniósł się do Wrocławia i podjął pracę na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wrocławskiego (był pierwszym dziekanem tego wydziału). W 1952 roku utworzył we Wrocławiu Instytut Immunologii i Terapii Doświadczalnej PAN.

s. 161: **200 procent normy** – dotyczy ilości pracy wyznaczona do wykonania w określonym czasie, odnosi się do jednego z założeń funkcjonowania łagrów: współzawodnictwa w pracy (podnoszenie norm, „wychowawcze” różnicowanie ilości pożywienia), które były sposobami eliminacji najsłabszych, nieprzydatnych gospodarce; kara to zesłanie na Kołymę.

lazaret – (z wł. lazaretto - szpital polowy, przytułek, z wł. Lazar – Łazarz, oraz z wł. Nazaretto - Nazaret) - dawne określenie szpitala wojskowego, zwłaszcza polowego, który przeznaczony był do opatrywania rannych na polu walki oraz izolacji i leczenia chorych żołnierzy. Określenie m.in. szpitali w obozach jenieckich.

łagr, łagier – obóz pracy przymusowej w Związku Radzieckim (lata 1919–1987), w którym więźniów zmuszano do ciężkich prac, powodujących często wyniszczenie i śmierć. Współcześnie, wyłącznie w języku potocznym bądź dziennikarskim – nieformalne określenie na obóz pracy przymusowej (kolonię karną) w Chinach, Korei Północnej, Rosji, Białorusi.

s. 162: **Armia Polska w ZSRR: Armia Andersa 1941-1942, Armia Berlinga 1943-1944**

umowa polsko-radziecka, dokładniej układ Sikorski-Majski - układ z dnia 30 lipca 1941 roku między Polską a ZSRR, przywracający stosunki dyplomatyczne między obu państwami, zerwane 17 września 1939 z chwilą agresji ZSRR na Polskę wobec wysuniętego wówczas w nocy skierowanej do ambasadora RP oficjalnego stwierdzenia strony radzieckiej o zaprzestaniu istnienia państwa polskiego. Układ miał na celu wspólną walkę obu państw z III Rzeszą w czasie II wojny światowej w ramach koalicji antyhitlerowskiej. Po agresji III Rzeszy na ZSRR (22 czerwca 1941) rząd Wielkiej Brytanii związany sojuszem politycznym i wojskowym z Polską pośredniczył w rozmowach zmierzających do normalizacji polsko-radzieckich stosunków dyplomatycznych. Było to elementem brytyjskiej gry dyplomatycznej zmierzającej do utworzenia faktycznej koalicji antyhitlerowskiej. Pierwsza bezpośrednia rozmowa Sikorski-Majski, z udziałem polskiego ministra spraw zagranicznych, Augusta Zaleskiego, w obecności stałego sekretarza stanu w Foreign Office, Aleksandra G.M. Cadogana odbyła się 5 lipca 1941 roku. Rokowania prowadzone za pośrednictwem brytyjskim w Londynie zakończyły się podpisaniem międzypaństwowego porozumienia pomiędzy Polską a ZSRR w dniu 30 lipca 1941 roku. Układ przewidywał przywrócenie stosunków dyplomatycznych między obydwojma krajami oraz budowę armii polskiej w Związku Radzieckim pod dowództwem polskim. Układ podpisany został przez premiera rządu RP na uchodźstwie generała Władysława Sikorskiego i ambasadora ZSRR w Londynie Iwana Majskiego – stąd jego kolokwialna nazwa. W artykule 1 układu Rząd ZSRR uznał, że traktaty radziecko-niemieckie z 1939 roku tracą moc, zaś Rząd RP stwierdził, że nie jest związany żadnym układem skierowanym przeciw ZSRR. W protokole dodatkowym rząd ZSRR zagwarantował „amnestię” dla obywateli polskich: więźniów politycznych i zesłańców pozbawionych wolności na terenie ZSRR w więzieniach i obozach Gułagu.

łagr, łagier – obóz pracy przymusowej w Związku Radzieckim (lata 1919–1987), w którym więźniów zmuszano do ciężkich prac, powodujących często wyniszczenie i śmierć. Współcześnie, wyłącznie w języku potocznym bądź dziennikarskim – nieformalne określenie na obóz pracy przymusowej (kolonię karną) w Chinach, Korei Północnej, Rosji, Białorusi.

Władysław Anders (1892-1970) – generał broni Wojska Polskiego, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych w latach 1944–1945 (wobec wzięcia do niewoli gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego), następca Prezydenta RP w latach 1950-1954. We wrześniu 1939 został dwukrotnie postrzelony przez Ukraińców, po czym dostał się do niewoli sowieckiej. Przetrzymany w lwowskim szpitalu przy ul. Kurkowej, następnie w więzieniu (Brygidki) we Lwowie, 29 lutego 1940 wywieziony przez NKWD do Moskwy i osadzony w centralnym więzieniu NKWD na Łubiance. Podczas 22-miesięcznego pobytu w więzieniu był wielokrotnie przesłuchiwany i bezskutecznie namawiany (jeszcze w lwowskim szpitalu) do wstąpienia do Armii Czerwonej. Został uwolniony po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i podpisaniu układu Sikorski-Majski. Wsiewołod Mierkułow uważał, że z Andersem jako byłym oficerem armii rosyjskiej rozprawić się nie będzie trudno. Od 4 sierpnia 1941 twórca i dowódca Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, a po ewakuacji latem 1942 wojska i ponad 20 tys. cywilów (uratowanych z więzień i łagrów) do Iranu – dowódca Armii Polskiej na Wschodzie (Irak, Palestyna) i 2 Korpusu Polskiego, którym dowodził w kampanii włoskiej (Bitwa o Monte Cassino; Bitwa o Ankonę). Ostro skrytykował ustalenia konferencji w Jałcie.

Stalin Józef (właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili, ros. Иосиф Виссарионович Джугашвили; Ioseb Besarionis Dze Dżughaszwili, gruz. იოსებ ბესარიონის ძე ჯუღაშვილი; ps. Stalin, ros. Сталин, Koba, 1878-1953) – radziecki polityk pochodzenia gruzińskiego, formalnie pełniący obieralne, kadencyjne funkcje sekretarza generalnego KPZR i jej poprzedniczek oraz premiera ZSRR, a faktycznie dożywotni dyktator Związku Radzieckiego, posiadający nieograniczoną władzę. W imię wyznawanej idei walki klasowej stosował

jako metodę rządzenia masowy, państwowy wewnętrzny i zewnętrzny terror, który pochłoniął, według różnych ocen, od kilku do kilku dziesiątków milionów ofiar śmiertelnych. Podpisując sojusz z III Rzeszą, umożliwił Niemcom rozpoczęcie agresji zbrojnej na Polskę, przyczyniając się do wybuchu II wojny światowej. Jednocześnie powraca, przede wszystkim w Rosji, pogląd o zasługach Stalina dla industrializacji i obrony ZSRR.

s. 165: **obszary włączone do III Rzeszy** – zachodnia część terytorium państwowego Rzeczypospolitej Polskiej okupowanego przez III Rzeszę w czasie II wojny światowej (1939–1945) anektowana przez III Rzeszę w 1939, czyli: województwo pomorskie, śląskie, poznańskie (Kraj Warty), łódzkie z Łodzią, Suwalszczyzna, północna i zachodnia część Mazowsza oraz zachodnie części województw krakowskiego i kieleckiego. Na pozostałej części terytorium RP okupowanego przez III Rzeszę utworzono Generalne Gubernatorstwo. W wyniku agresji Niemiec i ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r., po okupacji całości terytorium II Rzeczypospolitej przez Wehrmacht i Armię Czerwoną i ustaleniu w dniu 28 września 1939 r. w pakcie o granicach i przyjaźni pomiędzy III Rzeszą a ZSRR granicy niemiecko-sowieckiej na okupowanym terytorium Polski, Adolf Hitler dwoma dekretemi – z 8 i 12 października 1939 r. jednostronnie wcielił zachodnie terytoria Polski do Rzeszy.

Generalne Gubernatorstwo – (1939–1945) (czasem Generalna Gubernia, w skrócie GG; niem. Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete, dosłownie Generalne Gubernatorstwo na okupowanych ziemiach polskich) – jednostka administracyjno-terytorialna, utworzona na podstawie dekretu Adolfa Hitlera z 12 października 1939, z mocą obowiązującą od 26 października 1939, obejmująca część okupowanego wojskowo przez Niemcy terytorium II Rzeczypospolitej, która nie została wcielona bezpośrednio do Rzeszy. Generalne Gubernatorstwo podzielono na cztery (później pięć) jednostki administracyjne (dystrykty, niem. Distrikt): krakowski, lubelski, radomski, warszawski, galicyjski (od 1 sierpnia 1941). Proklamacja Generalnego Gubernatorstwa przez Rzeszę była sprzeczna z prawem międzynarodowym (konwencja haska IV z 1907 r.) i w konsekwencji nielegalna. Dlatego też Generalne Gubernatorstwo nie było podmiotem prawa międzynarodowego ani publicznego. Wszystkie akty władz Generalnego Gubernatorstwa, stanowiących jedynie władzę okupacyjną, de iure były bezskuteczne w międzynarodowych stosunkach prawnych (pozbawione od chwili wydania skutku prawnego).

Kraj Warty – (niem. Wartheland), Okręg Rzeszy Kraj Warty (niem. Reichsgau Wartheland lub Warthegau) – nazwa regionu administracyjnego utworzonego podczas II wojny światowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej anektowanym przez III Rzeszę. Kraj Warty został podzielony na trzy okręgi (rejencje (regencje), niem. Regierungsbezirk): 1. Rejencja Hohensalza (pl. Inowrocław), z miastami wydzielonymi: Inowrocław, Gniezno, Włocławek. 2. Rejencja Kalisch (pl. Kalisz), której stolicę przeniesiono w 1940 roku do miasta Litzmannstadt (pl. Łódź), z miastami wydzielonymi: Łódź, Kalisz. Rejencja Litzmannstadt (od lutego 1941), 3. Rejencja Posen (pl. Poznań), z miastem wydzielonym Poznań.

NSDAP, Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) – niemiecka partia polityczna, zwana potocznie nazistowską, sprawująca totalitarną władzę w III Rzeszy w latach 1933–1945 z Adolfem Hitlerem jako kanclerzem Rzeszy (od 30 stycznia 1933), a od sierpnia 1934 Führerem i kanclerzem Rzeszy[a]. Podczas procesów norymberskich korpusu kierownictwa politycznego została uznana za organizację zbrodniczą odpowiedzialną za szereg zbrodni przeciwko ludzkości. Z jej idei czerpały inne organizacje nacjonalistyczne takie jak Rosyjski Ruch Narodowo-Socjalistyczny, założony w 1933 roku przez rosyjskich białych emigrantów oraz ruchy Strzałokrzyżowców i Ustaszcy.

SS (niem. Die Schutzstaffel der NSDAP, pol. „eskadra ochronna NSDAP”) – paramilitarna i początkowo elitarna niemiecka formacja nazistowska, podległa Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP). W 1934 oddziały SS odegrały zasadniczą rolę w rozprawieniu się z opozycją wewnątrzpartyjną w trakcie tzw. nocy długich noży, podczas której wymordowano przywódców SA (także powołanej przez Hitlera). W wyniku tego ich rola jako zbrojnego ramienia partii niewymiernie wzrosła. W 1936 utworzono zmilitaryzowane jednostki dyspozycyjne SS (SS-Totenkopfverbände i SS-Verfügungstruppe), które w latach 1941–1943 zostały przekształcone w Waffen-SS. Oddziały SS stanowiły również załogi obozów koncentracyjnych. Do końca wojny SS stało się najpotężniejszą organizacją w III Rzeszy. Jej członkami byli najbardziej fanatyczni zwolennicy nazizmu, chociaż od 1942 roku tworzone również oddziały składające się z m.in. Rosjan, Ukraińców, Łotyszy, których motywacje były inne niż Niemców (przede wszystkim nienawiść do

komunizmu oraz chęć uniknięcia śmierci w obozach jenieckich). W czasie wojny oddziały SS wykazały się wyjątkową brutalnością, szczególnie gdy były rzucone do walk z partyzantami.

s. 166: **Edward Ochab** (1906-1989) – polski komunistyczny działacz społeczny i polityczny w okresie PRL. Generał brygady, I sekretarz KC PZPR w 1956 i przewodniczący Rady Państwa w latach 1964–1968. Poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL I, II, III i IV kadencji, członek Komisji Wojskowej Biura Politycznego KC PZPR, nadzorującej Ludowe Wojsko Polskie od maja 1949.

ziemie odzyskane – (początkowo także: Postulowane lub Powracające) – termin używany po II wojnie światowej na określenie ziem zachodnich i północnych współczesnej Polski, które zgodnie z postanowieniami konferencji poczdamskiej poddano polskiej jurysdykcji. Używany często przez propagandę PRL. W czasie trwania II wojny światowej wielka trójka omówiła kilka razy sprawę granic przyszłej Polski. W wyniku uzgodnień uznano m.in. zbrojną aneksję terytorium Polski dokonaną przez ZSRR w 1939, zmiany te zostały zaakceptowane następnie podczas konferencji teherańskiej oraz jałtańskiej. W wyniku tego Polska pod naciskiem mocarstw musiała odstąpić Związkowi Radzieckiemu 48% swojego terytorium, tracąc na wschodzie 175 667 km² i uzyskując w zamian na zachodzie i północy obszar o łącznej powierzchni 98 632 km². Podjęte zmiany granic Polski przez Wielką Brytanię, USA i ZSRR w 1943 i 1945 bez pytania o zdanie rządu polskiego, były wyraźnym pogwałceniem zasad Karty Atlantycznej. Status i przynależność tych ziem unormowano umowami dwustronnymi, układem zgorzeleckim z NRD zawartym w 1950, Układem PRL-RFN z 1970 i ostatecznie 14 listopada 1990 z RFN, gdy Rzeczpospolita Polska i Republika Federalna Niemiec podpisały polsko-niemiecki traktat graniczny uznający granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej.

konferencja poczdamska (17 lipca 1945 – 2 sierpnia 1945 w Poczdamie w pałacu Cecilienhof) – spotkanie przywódców koalicji antyhitlerowskiej, tzw. wielkiej trójki.

W spotkaniu wzięli udział przywódca Związku Radzieckiego Józef Stalin oraz prezydent USA Harry Truman, który zastąpił zmarłego w kwietniu Franklina Delano Roosevelta. Trzecim uczestnikiem konferencji był premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill, którego zastąpił od 28 lipca nowy premier tego państwa, Clement Attlee. zamiennie stosowana jest też nazwa „konferencja berlińska”, choć określenie to nie jest jednoznaczne. Była to ostatnia z trzech konferencji wielkiej trójki, miała miejsce po konferencji teherańskiej (28 listopada – 1 grudnia 1943) i konferencji jałtańskiej (4-11 lutego 1945).

s. 169: **ZSRR**, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, Związek Radziecki (ros. Советский Союз, Союз Советских Социалистических Республик [СССР], trb. Sowietiskij Sojuz, Sojuz Sowietiskich Socjalistycznych Republik, [SSSR]) – historyczne państwo socjalistyczne w Europie północnej i wschodniej oraz Azji północnej i środkowej. Państwo to istniało od 30 grudnia 1922 do 26 grudnia 1991. W 1991 ZSRR uległ rozwiązaniu na 15 niepodległych państw (największe z nich to, będąca jego sukcesorem, Rosja), z których część próbowała kontynuować współpracę w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw.

kułak – w latach 40. i 50. chłop posiadający indywidualne gospodarstwo rolne i odmawiający przekazania ziemi do spółdzielni rolnej. Formalnie kułakiem był właściciel dużego gospodarstwa - w istocie był nim każdy chłop sprzeciwiający się polityce kolektywizacji. Z kułakami walczone metodami administracyjnymi (setki tysięcy rolników aresztowano i więziono za niezrealizowanie absurdalnie wysokich obowiązkowych dostaw produktów rolnych) i terrorem (zastraszanie przez Urząd Bezpieczeństwa, rewizje połączone z grabieżą i niszczeniem sprzętu rolnego itd.). W 1956 r. spontanicznie rozwiązało się ok. 90 proc. spółdzielni rolnych, co położyło kres rozkułaczaniu.

reakcjonista – przeciwnik wszelkich zmian społecznych i politycznych, w PRL często związane z zarzutem braku zaangażowania w budowę komunizmu w Polsce, jak np. zarzucił Bierut Gomułce w 1948 r.

spekulant – osoba zajmująca się spekulacją. Spekulanci zwiększają płynność rynków, ale niekiedy, jak np. Soros, który grał w Wielkiej Brytanii na osłabienie funta, mogą być też powodem problemów gospodarczych. **Spekulanci w PRL**: W okresie PRL było to pejoratywne określenie, będące jednym z elementów ówczesnej nowomowy, charakteryzujące drobnego handlarza. Propaganda państwowa przedstawiała spekulantów jako odpowiedzialnych za niedobory w sklepach. Ze "spekulacją" walczone na równi z przestępstwami kryminalnymi. Etykieta ta posiadała funkcję piętnującą i niewiele miała wspólnego z pierwotnym określeniem

spekulant, którego etymologia związana jest głównie ze zorganizowanym rynkiem finansowym, surowcowym, towarowym, bądź nieruchomości. Jednak ideologiczne podłoże tego pejoratywnego znaczenia widoczne jest jeszcze wcześniej - jak np. od czasów Rewolucji Francuskiej - gdzie winą za całe zło na świecie obarcza się spekulantów.

sabotażysta – określenie odnoszące się do sabotażu, rozumianego jako: 1. forma walki z wrogiem lub protestu polegająca na uchylaniu się od pracy, wadliwym jej wykonywaniu lub na uszkodzaniu maszyn i narzędzi, 2. ukryte działanie mające na celu przeszkodzenie komuś w realizacji jakiegoś planu.

imperialista – w propagandzie PRL określano kraje kapitalistyczne imperialistycznymi. Był to element sztucznego języka nowomowy, mający również znaczenie terrorystyczne. Propaganda okresu Polski Ludowej używała stereotypowych, wartościujących określeń, np. wobec państw niesocjalistycznych – „pachołkowie imperializmu”. W celu wywołania określonego nastawienia do wybranych spraw, posługiwano się zgodnie z regułami psychologii społecznej, językiem emocji, oraz atakowano sferę intuicji – bez racjonalnego wyjaśniania problemów.

Określenie w jakimś sensie odnoszące się do idei **imperializmu**: polityka państw o statusie lub aspiracjach mocarstwowych, zmierzająca do rozszerzenia ich wpływów politycznych, militarnych, gospodarczych i kulturalnych na obszary do nich nienależące. Jest to również okres historyczny zapoczątkowany w ostatniej ćwierci XIX wieku, odznaczający się światową dominacją kilku wielkich mocarstw. W myśli marksistowskiej, to najwyższe stadium rozwoju kapitalistycznej formacji społeczno-ekonomicznej. W dawnych czasach imperializm odwoływał się do idei uniwersalistycznych. Państwo to miało być dobre dla każdego narodu, plemienia, religii, kultury która nie była antypaństwowa (według władz). W polityce zagranicznej imperializm cechuje się ekspansywnością i interwencjonizmem dyplomatycznym. Ekspansjonizm związany jest z chęcią powiększenia granic lub wpływów państwa i ustanowienie swojego porządku (Francja Napoleońska).

syjonista – zwolennik Syjonizmu (od nazwy wzgórza Syjon w Jerozolimie, na którym stała Świątynia Jerozolimska), ruchu politycznego i społecznego, dążącego do stworzenia żydowskiej siedziby narodowej na terenie Palestyny. Syjonizm doprowadził do powstania państwa Izrael w 1948 r. Współcześnie jego celem jest także utrzymanie jedności narodu żydowskiego żyjącego w rozproszeniu i jego więzi z Izraelem. Ruch zapoczątkowany w końcu XIX wieku miał wiele nurtów i postaci, powszechnie utożsamiany z syjonizmem politycznym, interpretowanym w różny sposób: jako nacjonalizm żydowski, rasistowski, jako ruch narodowowyzwoleńczy, wreszcie jako ruch religijny. Poza syjonizmem politycznym mówiono o syjonizmie duchowym, którego celem była nowa tożsamość żydowska (Ahad ha-Am), odrodzenie języka hebrajskiego (Eliezer ben-Yehuda) i powstanie literatury i kultury w tym języku. Syjonizm od początku był przedmiotem krytyki zarówno ze strony innych ruchów żydowskich, jak i nieżydowskich. Zasadniczy konflikt, nierozstrzygnięty do dziś, trwa między syjonizmem a palestyńskim ruchem narodowym, nacjonalizmem arabskim oraz fundamentalizmem islamskim.

rewizjonista – kierunek w międzynarodowym ruchu robotniczym, występujący z hasłami rewizji marksizmu; też: wszelkie próby interpretacji marksizmu odbiegające od jego oficjalnej wykładni aprobowanej przez kierownictwo partii komunistycznej

Kazimierz Witaszewski (1906-1992) – włókniarz, generał dywizji Wojska Polskiego, pierwszy prezydent Łodzi po II wojnie światowej (od 25 stycznia 1945 do 7 marca 1945), poseł do Krajowej Rady Narodowej, na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL I kadencji.

WP, lub też Ludowe Wojsko Polskie – Ludowe Wojsko Polskie (LWP) – potoczna nazwa polskich sił zbrojnych sformowanych w latach 1943–1944 w ZSRR oraz wywodzącego się z nich Wojska Polskiego w Polsce Ludowej w l. 1944–1952 i Sił Zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w l. 1952–1989. Nazwa „Ludowe Wojsko Polskie” używana była powszechnie od lat 50. XX w. przez władze państwowe i propagandę oraz piśmiennictwo tego okresu w celu podkreślenia związku z panującym w państwie ustrojem.

Tadeusz Trepkowski (1914-1954) – polski artysta plakatu, wykonywał plakaty polityczne, społeczne, BHP, oraz plakaty filmowe min. do filmu Ostatni etap Wandy Jakubowskiej, sportowe (Warszawa - 1952),

imprezowe (Festiwal sztuk radzieckich - 1949), (Ogólnopolska wystawa plastyki - 1951), (Targi Poznańskie - 1954), (II Festiwal Muzyki Polskiej - 1954). Zajmował się też wystawiennictwem i grafiką prasową.

związki zawodowe – organizacja społeczna zrzeszająca na zasadzie dobrowolności ludzi pracy najmniej

s. 170: **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)** (kol. Komitet Lubelski) – samozwańczy tymczasowy organ władzy wykonawczej w Rzeczypospolitej Polskiej, działający od 21 lipca 1944 do 31 grudnia 1944, na obszarze wyzwalanym spod okupacji niemieckiej – pomiędzy przesuwającą się linią frontu sowiecko-niemieckiego a Linią Curzona. PKWN został powołany w Moskwie (zob. rząd marionetkowy) i funkcjonował pod polityczną kontrolą Józefa Stalina. Zdominowany był przez komunistów polskich i realizował politykę ZSRR w Polsce. Na powstanie PKWN miało wpływ Centralne Biuro Komunistów Polskich, jednak ostateczną decyzję o jego powstaniu, nazwie, statusie i kształcie personalnym podjął Stalin.

spekulant – osoba zajmująca się spekulacją. Spekulanci zwiększają płynność rynków, ale niekiedy, jak np. Soros, który grał w Wielkiej Brytanii na osłabienie funta, mogą być też powodem problemów gospodarczych. **Spekulanci w PRL:** W okresie PRL było to pejoratywne określenie, będące jednym z elementów ówczesnej nowomowy, charakteryzujące drobnego handlarza. Propaganda państwowa przedstawiała spekulantów jako odpowiedzialnych za niedobory w sklepach. Ze "spekulacją" walczono na równi z przestępstwami kryminalnymi. Etykieta ta posiadała funkcję piętnującą i niewiele miała wspólnego z pierwotnym określeniem spekulant, którego etymologia związana jest głównie ze zorganizowanym rynkiem finansowym, surowcowym, towarowym, bądź nieruchomości. Jednak ideologiczne podłoże tego pejoratywnego znaczenia widoczne jest jeszcze wcześniej - jak np. od czasów Rewolucji Francuskiej - gdzie winą za całe zło na świecie obarcza się spekulantów.

s. 173: **Błażej Brzostek** – adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego:

Adam Ważyk (1905-1982) – polski poeta, prozaik, eseista, tłumacz pochodzenia żydowskiego.

Poemat dla dorosłych – utwór Adama Ważyka, jednego z pierwszych z dawnych piewców nowej epoki, który w „Poemacie dla dorosłych” podjął próbę rozrachunku z epoką stalinizmu w Polsce (krytykując m.in. socrealizm, fałsz propagandy komunistycznej i demoralizację obyczajową robotników, a zwłaszcza jedno z głównych przedsięwzięć stalinizmu w Polsce - Nową Hutę). Utwór, wydrukowany w 1955 w „Nowej Kulturze”, wywołał niesłychany rezonans, egzemplarze pisma sprzedawano na bazarach, a sam utwór masowo kopiowano. Podrażniony aparat partyjny odwołał redaktora czasopisma oraz zainicjował zmasowany atak propagandy. Niemniej echa poematu spowodowały powołanie specjalnej komisji partyjnej i odwołanie zarządu kombinatu oraz dymisję miejscowej organizacji PZPR, a także zmiany na lepsze w warunkach socjalnych pracowników. Sam Ważyk zmienił także swój stosunek do osób, które wcześniej atakował.

Nowa Huta (Huta im. T. Sendzimira) – zakład przemysłowy w Krakowie, założony w 1947, pod Krakowem, obecnie w dzielnicy Nowa Huta. Kombinat metalurgiczny, 21 stycznia 1954, otrzymał nazwę Huty im Lenina. W 1955 r. otrzymano stal z pierwszego pieca martenowskiego i rozpoczęła pracę walcownia-zgniatacz. Druga pod względem wielkości produkcji stali huta w Polsce.

Częstochowa – dotyczy Jasnej Góry, sanktuarium, zespół klasztorny zakonu paulinów w Częstochowie, położony na wzgórzu Jasna Góra, którego nazwa pochodzi od nazwy klasztoru. Jest jednym z ważniejszych miejsc kultu maryjnego i od setek lat, najważniejszym centrum pielgrzymkowym w Polsce. Na Jasnej Górze znajduje się obraz Matki Bożej Częstochowskiej, oraz zbiór wielu innych dzieł sztuki, najczęściej sakralnej, stanowiących w większości dary wotywno wiernych. 16 września 1994 roku obiekt został wpisany na listę Pomników historii.

ambit – daw. ambicja, odnosi się do staropolskiego zwrotu: brać coś na ambit, czyli chcieć coś osiągnąć za wszelką cenę biorąc to za punkt honoru

s. 174: **Dziady w reżyserii Kazimierza Dejmka** – W 1965 Kazimierz Dejmek po raz pierwszy zajął się repertuarem romantycznym, reżyserując Kordiana Juliusza Słowackiego. W roli tytułowej wystąpił wówczas

Ignacy Gogolewski, a obok niego m.in. Stanisław Zaczek (Car) i Ignacy Machowski (Wielki Książę Konstanty). Kolejną próbą wystawienia dramatu romantycznego w Teatrze Narodowym były Dziady Adama Mickiewicza. Premiera spektaklu, która odbyła się 25 listopada 1967, miała uświetnić obchody 50. rocznicy rewolucji październikowej. Spektakle stały się głośnym wydarzeniem artystycznym. Chwalono kreację Gustawa Holoubka w roli Gustawa-Konrada, a także scenografię autorstwa Andrzeja Stopki. Walory artystyczne inscenizacji zostały jednak przyćmione przez jej polityczne reperkusje. Wbrew intencjom reżysera, Dziady zostały przez władze PRL uznane za „antyrosyjskie” i „antyradzieckie”, a I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka publicznie zaatakował twórców inscenizacji. 30 stycznia 1968 sztukę zdjęto z afisza. Ta decyzja wywołała protesty i demonstracje z udziałem studentów, poprzedzające wydarzenia marca 1968. Kazimierza Dejmka zaś usunięto z PZPR (do której należał od 1951), a następnie zwolniono ze stanowiska dyrektora Teatru Narodowego.

8 marca – coroczne święto obchodzone 8 marca jako wyraz szacunku dla ofiar walki o równouprawnienie kobiet. Ustanowione zostało w 1910 roku. Dzień Kobiet w Polsce był obchodzony na szeroką skalę do 1993 roku. wręczanymi wtedy masowo goździkami. Z okazji tego dnia publikowano portrety kobiet różnych sektorów życia gospodarczego zgodnie z opinią Władysława Gomułki, że "nie ma dziś w Polsce dziedziny, w której kobiety nie odgrywałyby ważnej roli". W zakładach pracy czy szkołach był obchodzony obowiązkowo. Była to okazja do uzupełniania braków w zaopatrzeniu, dlatego wręczano paniom takie dobra materialne jak rajstopy, ręcznik, ścierka, mydło, kawa.

MSW, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – struktura administracji państwowej Polski Ludowej, która w latach 1954-1990 nadzorowała organy administracyjno-porządkowe oraz kontrolowała działalność organów bezpieczeństwa państwa (od 1956). W wyniku likwidacji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w 1954, zostały powołane dwie odrębne struktury, Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Już dwa lata później, czyli w 1956, dokonano następnych zmian, (między innymi) Ustawą z dnia 13 listopada 1956 został rozwiązany Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, a kompetencje dotychczas mu podległe – walka ze szpiegostwem, dywersją, terrorem, oraz inne wrogie działania skierowane przeciwko PRL, przeszły w zakres działań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

PZPR, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – partia komunistyczna założona w grudniu 1948, na skutek połączenia Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej, po przeprowadzeniu czystek w ich szeregach. Określana również jako realno-socjalistyczna, sprawująca rządy w Polsce Ludowej, w latach 1948–1989. Realizowała ideologię marksizmu-leninizmu. Zgodnie z obowiązującą nomenklaturą partyjną i ówczesnymi założeniami ideowymi, PZPR stanowiła awangardę rządzącej klasy robotniczej.

Mieczysław Moczar (1913-1986) – właśc. Mykoła Demko vel Diomko, pseudonim Mietek, Woron, komunistyczny działacz społeczny i polityczny okresu PRL, generał dywizji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, minister spraw wewnętrznych, wieloletni prezes Najwyższej Izby Kontroli, poseł na Sejm PRL II, III, IV, V, VI i VII kadencji. Agent wywiadu GRU, czyli Głównego Zarządu Wywiadowczego, instytucji wywiadu wojskowego ZSRR.

Władysław Gomułka (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymstoku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitofrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest

pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenie prawicowo - nacjonalistyczne. 10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsyczał Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekollektywizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał powszechną sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1960 zginęła w Krośnie w pożarze siostra Władysława Gomułki – p. Paczosowa. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zajściu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja "aresztowała" wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. zaostrzył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na "właściwe stosunki" z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny Dziadów w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemitycznej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

Gomułka, Władysław (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymstoku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody

Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitifrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenie prawicowo - nacjonalistyczne. 10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsyczał Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekollektywizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zajściu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja „aresztowała” wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. Gomułka zaostriżył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na „właściwe stosunki” z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny *Dziadów* w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemickiej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia. Pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

wojna sześciodniowa – także: wojna izraelsko-arabska 1967, trzecia wojna izraelsko-arabska, an-Naksah lub wojna czerwcową. Wojna stoczona pomiędzy Izraelem a Egiptem, Jordanią i Syrią w 1967 roku. W wojnę zaangażowały się także inne arabskie państwa: Irak, Arabia Saudyjska, Kuwejt i Algieria. Przyczyna: brak zgody na istnienie państwa Izrael. Wynik: zdecydowane zwycięstwo Izraela. Izrael zdobył terytoria półwyspu Synaj, Strefę Gazy, Judeę z Jerozolimą, Samarię i Wzgórza Golan

syjoniści – zwolennicy Syjonizmu (od nazwy wzgórze Syjon w Jerozolimie, na którym stała Świątynia Jerozolimska), ruchu politycznego i społecznego, dążącego do stworzenia żydowskiej siedziby narodowej na terenie Palestyny. Syjonizm doprowadził do powstania państwa Izrael w 1948 r. Współcześnie jego celem jest

także utrzymanie jedności narodu żydowskiego żyjącego w rozproszeniu i jego więzi z Izraelem. Ruch zapoczątkowany w końcu XIX wieku miał wiele nurtów i postaci, powszechnie utożsamiany z syjonizmem politycznym, interpretowanym w różny sposób: jako nacjonalizm żydowski, rasistowski, jako ruch narodowyzwoleńczy, wreszcie jako ruch religijny. Poza syjonizmem politycznym mówiono o syjonizmie duchowym, którego celem była nowa tożsamość żydowska (Ahad ha-Am), odrodzenie języka hebrajskiego (Eliezer ben-Yehuda) i powstanie literatury i kultury w tym języku. Syjonizm od początku był przedmiotem krytyki zarówno ze strony innych ruchów żydowskich, jak i nieżydowskich. Zasadniczy konflikt, nierozstrzygnięty do dziś, trwa między syjonizmem a palestyńskim ruchem narodowym, nacjonalizmem arabskim oraz fundamentalizmem islamskim.

dokument wyjazdu – W rezultacie wyjeżdżający nie byli uznawani za obywateli polskich i nie wydawano im paszportu, lecz tak zwany dokument podróży. Był to dokument specyficzny, gdyż stwierdzał przede wszystkim, kim jest jego posiadacz - "posiadacz niniejszego dokumentu podróży nie jest obywatelem polskim".

s. 177: **mieszkanie spółdzielcze** – podstawowym sposobem otrzymania własnego lokum było zapisanie się do spółdzielni mieszkaniowej. System ten wytworzył jednak wiele patologii. charakterystyczne dla PRL jest oczekiwanie na przydział mieszkania spółdzielczego lub kwaterunkowego. Wydłużanie się tej kolejki było dowodem postępującej zapaści gospodarczej PRL - o ile na początku lat 60., na mieszkanie spółdzielcze czekało się 5-7 lat, to pod koniec lat 80. w dużych miastach -już ponad 20 lat. Kolejkę można było ominąć - przylej ów przysługiwał członkom partii i tzw. ludziom z „układami”

Gierek, Edward (1913-2001) – polski polityk, działacz komunistyczny, w latach 1970–1980 I sekretarz KC PZPR, poseł na Sejm PRL I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII kadencji. Członek Rady Państwa. Tzw. gierkowska dekada, czyli okres sprawowania przez Edwarda Giereka władzy w latach 1970–1980, charakteryzował się w pierwszej połowie dynamicznym rozwojem gospodarczym PRL, aby w drugiej połowie zakończyć się wieloaspektowym kryzysem gospodarczym, który w efekcie doprowadził do upadku jego rządów oraz w dalszej perspektywie do upadku systemu socjalistycznego w Polsce.

„fabryka domów” – określenie używane w latach siedemdziesiątych XX wieku w odniesieniu do zakładów zajmujących się produkcją płyt i elementów przestrzennych potrzebnych do budowy prefabrykowanych, żelbetowych domów mieszkalnych w technologii „wielkiej płyty”

Gomułka, Władysław (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymstoku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitifrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenia prawicowo - nacjonalistyczne. 10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsyczał Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku

wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekolokalizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał powszechną sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1960 zginęła w Krośnie w pożarze siostra Władysława Gomułki – p. Paczosowa. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zajściu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja "aresztowała" wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. zaostrzył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na "właściwe stosunki" z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny Dziadów w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemitycznej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

Gomułka, Władysław (1905-1982) – ps. Wiesław, Feliks Duniak, polski polityk, działacz komunistyczny, I sekretarz KC Polskiej Partii Robotniczej (1943-1948), I sekretarz KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1956-1970), poseł na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II, III, IV i V kadencji. W latach 1922-1925 działał w organizacji młodzieżowej Polskiej Partii Socjalistycznej Siła. Został sekretarzem okręgu związku w Drohobyczu. W latach 1925-6 należał do Niezależnej Partii Chłopskiej, od 1926 roku do Komunistycznej Partii Polski. W tym samym roku zorganizował strajk w kopalniach ropy w Drohobyczu, za co został aresztowany. Po pobycie w więzieniach w Łodzi, Łęczycy i Białymstoku otrzymał krótki urlop zdrowotny, podczas którego pod fałszywym nazwiskiem wyjechał do ZSRR. W latach 1934-1935 leczył się na Krymie i przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną – Międzynarodową Akademię Leninowską. Po powrocie do kraju został zawodowym funkcjonariuszem partyjnym działającym w podziemiu; mieszkał w Chorzowie, kierując okręgiem śląskim KPP. W 1936 roku został ponownie aresztowany, skazany na 4,5 roku więzienia za „przygotowywanie zbrodni stanu”. Inicjator utworzenia Krajowej Rady Narodowej, bez uprzedniej zgody Moskwy zorientowanej wówczas na „jednolitifrontową” linię polityczną. Utworzenie KRN wiązało się też z konfliktem Gomułki z Bierutem. Gomułka uważał, że kluczową sprawą dla komunistów w Polsce jest pozyskanie autentycznego poparcia społecznego. Bierut uznawał za najważniejsze wkroczenie do Polski Armii Czerwonej i jej poparcie dla przemian ustrojowych, gdyż wtedy to PPR „stanie się przedmiotem zabiegów ze strony innych partii”. W 1947 na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie, na którym powstał Kominform, wygłosił mowę, w której skrytykował pomysł realizacji w Polsce polityki kolektywizacji wsi, co było głównym powodem oskarżenia go o tzw. odchylenie prawicowo - nacjonalistyczne. 10 sierpnia 1948, w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu go za "prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie" i zastąpieniu przez Bolesława Bieruta. Od tej pory

trwała nagonka na Gomułkę, a oskarżenia podsycił Bierut. 2 sierpnia 1951 roku Gomułkę aresztowano i usunięto z partii. Więziony był do grudnia 1954 roku. Ponownie został przyjęty do partii w 1956, w wyniku wypadków czerwcowych i dokooptowany w skład KC; 21 października został wybrany I sekretarzem. 24 października 1956 wygłosił na wiecu ludności Warszawy na placu Defilad emocjonalne przemówienie, które zyskało mu powszechną sympatię. Po dramatycznych pertraktacjach z przybyłymi do Warszawy władzami sowieckimi, zdołał uzyskać wycofanie do baz zmierzających na Warszawę oddziałów radzieckich i częściową akceptację władz ZSRR dla umiarkowanych reform. W dniach 16–18 listopada przewodniczył udającej się do Moskwy polskiej delegacji, która uzyskała znaczne ustępstwa strony radzieckiej. W początkowym okresie swoich rządów realizował politykę umiarkowanych reform i odprężenia (zwaną odwilżą gomułkowską), czemu towarzyszyła dekoloktywizacja rolnictwa, poprawa stosunków z Kościołem katolickim i pierwsze próby uzyskania od Niemiec potwierdzenia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W pierwszym okresie po październikowym przełomie Gomułka zyskał sympatię społeczeństwa. Pamiętano mu, że przesiedział lata w więzieniu za wierność swoim poglądom, a wybaczano to, że sam przyczynił się do powstania ustroju, w którym można było więzić za poglądy. Oczekiwano od niego spełnienia obietnic, gdy zaczął się z nich wycofywać - szybko stracił popularność. W 1959 i 1961 roku przeżył dwie próby zamachów na swoje życie. W pierwszym zająciu głównym celem był odwiedzający Polskę Nikita Chruszczow, w drugim celem był sam Gomułka. W latach 60. XX wieku nastąpiło pogorszenie stosunków Państwa z Kościołem. W 1960 zniesiono święta Trzech Króli i Matki Boskiej Zielnej. W tym samym roku zabroniono nauki religii w budynkach szkół. Od 1961 władze lokalne pod wpływem władz centralnych zabraniały przeprowadzaniu procesji Bożego Ciała na ulicach miast. W 1966 władze PRL nie dopuściły do pielgrzymki Papieża Pawła VI, który chciał uczcić 1000-lecie Chrztu Polski. Milicja „aresztowała” wędrującą kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. W okresie II Soboru Watykańskiego odmawiano paszportu do Rzymu arcybiskupowi Wrocławia – Bolesławowi Kominkowi, a później prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. W II połowie lat 60. Gomułka zaostrzył kurs, zwiększając jednocześnie nacisk na „właściwe stosunki” z ZSRR, czego skutkiem było zdjęcie ze sceny Dziadów w reż. Kazimierza Dejmka. W czasie jego rządów doszło do antysemitkiej kampanii w 1968, która spowodowała masową emigrację Żydów z Polski. Po wypadkach marcowych jego pozycja uległa osłabieniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż sam był mężem Zofii (Liwy) Szoken – Polki pochodzenia żydowskiego. Poparł interwencję LWP w Czechosłowacji w 1968, uważając, że przejęcie władzy w Czechosłowacji przez ekipę prozachodnią i proniemiecką zagrozi nieuznawanej i negowanej wówczas oficjalnie przez RFN granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej. 7 grudnia 1970 doprowadził do podpisania pomiędzy Polską a RFN układu, w którym RFN oficjalnie przyjęło do wiadomości zachodnią granicę Polski. Korzystając z tego niewątpliwego sukcesu w polityce zagranicznej postanowił wprowadzić podwyżkę cen na mięso i jego przetwory, co w konsekwencji doprowadziło do protestów społecznych. W grudniu 1970 na polecenie Biura Politycznego stłumiono (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych) robotnicze manifestacje na Wybrzeżu 20 grudnia. Pod naciskiem zwolenników Edwarda Gierka zmuszony do ustąpienia ze stanowiska I sekretarza, a w 1971 przeniesiony na emeryturę.

Jaruzelski, Wojciech Witold (1923) – polski polityk i dowódca wojskowy, działacz komunistyczny, prezydent PRL (1989) i prezydent RP (1989–1990), generał armii Wojska Polskiego, szef Głównego Zarządu Politycznego WP (1960–1965), szef Sztabu Generalnego WP (1965–1968), minister obrony narodowej (1968–1983), przewodniczący Komitetu Obrony Kraju – Zwierzchnik Sił Zbrojnych, Naczelnny Dowódca Sił Zbrojnych na wypadek wojny, współtwórca Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego; w nocy 12/13 grudnia 1981 stanął na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, która w czasie stanu wojennego (1981–1983) sprawowała faktyczną władzę w Polsce, członek Biura Politycznego KC PZPR (1971–1989), I sekretarz KC PZPR (1981–1989), poseł na Sejm PRL III, IV, V, VI, VII, VIII i IX kadencji, prezes Rady Ministrów PRL (1981–1985), przewodniczący Rady Państwa PRL (1985–1989).

deweloper – inwestor, czyli osoba fizyczna lub prawna, która inwestuje w budowę nieruchomości budynkowych (domów mieszkalnych, obiektów biurowych, handlowych, przemysłowych) z przeznaczeniem na sprzedaż lub wynajem. Zwyczajowo deweloper kupuje nieruchomość, nadzoruje pełen proces inwestycyjny od fazy projektowania do zakończenia budowy (również rozbudowy lub renowacji) aż po jej sprzedaż bądź wynajem.

s. 178: **NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy)** - ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków

opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

Jan Rulewski (1944) – polski polityk i związkowiec, poseł na Sejm I, II i III kadencji, od 2007 senator VII i VIII kadencji. W l. 1980–1981 oraz powtórnie od 1990 przewodniczył Regionowi Bydgoskiemu Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. W czasie wydarzeń bydgoskich (19 marca 1981) został pobity przez funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej podczas sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy. Po ogłoszeniu stanu wojennego w dniu 13 grudnia 1981 został zatrzymany w sopockim Grand Hotelu i następnie internowany. W ośrodkach odosobnienia w Strzebielinku i Warszawie-Białoleże przebywał do 22 grudnia 1982.

Wojewódzka Rada Narodowa – terenowy organ władzy państwowej w PRL. Zgodnie z Konstytucją z 1952 roku były wybieralnymi na 3 lata organami w gminach, miastach, dzielnicach większych miast, powiatach i województwach. Rady narodowe poszczególnych szczebli wybierały swoje prezydium i były zależne od rad wyższego szczebla. Stanowiły fasadowy twór mający stwarzać pozory demokracji. W rzeczywistości ich zadaniem było realizowanie polityki rządu, która była całkowicie zależna od PZPR. Do zadań RN należało: uchwalanie terenowych planów i budżetów gospodarczych, kontrola uchwał Rad niższego szczebla, utrzymanie porządku publicznego, współdziałanie w umacnianiu obronności i bezpieczeństwa państwa.

Stanisław Mach (1938) – polski inżynier, polityk, minister przemysłu lekkiego, wicepremier. 1975–1981 był zastępcą członka KC PZPR, sprawował też funkcję I sekretarza KW PZPR w Słupsku (1975–1977). 1976–1980 był posłem na Sejm PRL VII kadencji. 1977–1980 był ministrem przemysłu lekkiego. 1980–1981 był wicepremierem. W latach 1988–1990 członek Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Milicja Obywatelska/MO – mundurowa formacja państwowa o charakterze policyjnym służąca do utrzymania ładu i porządku, walki z przestępczością oraz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, działająca w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1990. Odpowiednik policji w innych krajach. Jej liczebność wynosiła ok. 80 000 funkcjonariuszy. Utworzona dekretem z 7 października 1944, gł. z partyzantów Armii Ludowej pod kierownictwem Franciszka Józwiaka. Następnie podporządkowana Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, od 1955 zaś Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Od marca 1946 do końca lat 40. XX wieku terenowe jednostki MO wraz z oddziałami LWP, KBW, WOP, UB i ORMO podporządkowane były wojewódzkim komisjom bezpieczeństwa, podległym Państwowej Komisji Bezpieczeństwa. W 1956 ponownie powiązano milicję ze służbami wewnętrznymi, lecz tym razem to MO miała pozycję „dominującą”. W Komendach MO utworzono stanowiska zastępców komendantów MO ds. Służby Bezpieczeństwa. Służbę Bezpieczeństwa połączono z milicją tymi samymi mundurami, nadawano stopnie MO w praktyce ukrywając napiętnowaną po 1956 roku bezpiekę, będącą zawsze „formacją w formacji” pod płaszczem milicji. Oprócz zadań związanych z bezpieczeństwem i zwalczaniem przestępczości używana była w walce z opozycją i manifestacjami, skutkiem czego, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, była negatywnie postrzegana w społeczeństwie, a jej funkcjonariusze niekiedy poddani społecznemu ostracyzmowi. Pewne próby uzyskania autonomii w ramach związków zawodowych w 1981 zostały przekreślone przez sytuację stanu wojennego. Ze względu na zadania, które przewidziano dla MO, takie jak ewentualne działanie przeciwpartyzanckie, formacja ta aż do chwili swojego rozwiązania była silnie uzbrojona, m.in. w transportery opancerzone BTR-60 z ciężkimi karabinami maszynowymi oraz w bardzo duże ilości karabinków AK, mało przydatnych do zwalczania przestępców na terenach zurbanizowanych ze względu na ogromną energię początkową pocisku 7,62 x 39 mm wz. 43 (z łatwością mógł on przebić cienkie ściany budynków i ranić osoby postronne). W 1983 utworzono Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych. Przekształcona w kwietniu 1990 w Policję.

Jaruzelski, Wojciech Witold (1923) – polski polityk i dowódca wojskowy, działacz komunistyczny, prezydent PRL (1989) i prezydent RP (1989–1990), generał armii Wojska Polskiego, szef Głównego Zarządu Politycznego WP (1960–1965), szef Sztabu Generalnego WP (1965–1968), minister obrony narodowej (1968–1983), przewodniczący Komitetu Obrony Kraju – Zwierzchnik Sił Zbrojnych, Naczelnny Dowódca Sił

Zbrojnych na wypadek wojny, współtwórca Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego; w nocy 12/13 grudnia 1981 stanął na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, która w czasie stanu wojennego (1981–1983) sprawowała faktyczną władzę w Polsce, członek Biura Politycznego KC PZPR (1971–1989), I sekretarz KC PZPR (1981–1989), poseł na Sejm PRL III, IV, V, VI, VII, VIII i IX kadencji, prezes Rady Ministrów PRL (1981–1985), przewodniczący Rady Państwa PRL (1985–1989).

Krajowa Komisja Porozumiewawcza „S” – później Komisja Krajowa NSZZ Solidarność – struktura władz NSZZ Solidarność, powołana 17 września 1980, jako organ koordynujący działalność struktur regionalnych i zakładowych związku. Początkowo skupiała przedstawicieli Międzyzakładowych Komitetów Strajkowych. Przewodniczącym KKP został wybrany Lech Wałęsa, a wiceprzewodniczącymi Andrzej Gwiazda i Ryszard Kalinowski. Statut NSZZ Solidarność przyjęty 20 września określił kompetencje KKP. Należały do nich: reprezentowanie związku wobec władz, organów administracji państwowej i gospodarczej, koordynacja działalności statutowej organizacji regionalnych związku, uchwalanie budżetu, zawieranie układów zbiorowych, wybór przewodniczącego KKP i członków prezydium.

WRN, Wojewódzka Rada Narodowa – terenowy organ władzy państwowej w PRL. Zgodnie z Konstytucją z 1952 roku były wybieralnymi na 3 lata organami w gminach, miastach, dzielnicach większych miast, powiatach i województwach. Rady narodowe poszczególnych szczebli wybierały swoje prezydium i były zależne od rad wyższego szczebla. Stanowiły fasadowy twór mający stwarzać pozory demokracji. W rzeczywistości ich zadaniem było realizowanie polityki rządu, która była całkowicie zależna od PZPR. Do zadań RN należało: uchwalanie terenowych planów i budżetów gospodarczych, kontrola uchwał Rad niższego szczebla, utrzymanie porządku publicznego, współdziałanie w umacnianiu obronności i bezpieczeństwa państwa.

s. 181: **rewizjonista (1956)** – kierunek w międzynarodowym ruchu robotniczym, występujący z hasłami rewizji marksizmu; też: wszelkie próby interpretacji marksizmu odbiegające od jego oficjalnej wykładni aprobowanej przez kierownictwo partii komunistycznej.

Odnosi się do wydarzeń „**Poznańskiego Czerwca**” 1956: – pierwszy w PRL strajk generalny i demonstracje uliczne, które miały miejsce w końcu czerwca 1956 w Poznaniu. Protesty zostały krwawo stłumione przez wojsko i milicję a samo wydarzenie było przez propagandę PRL bagatelizowane jako „wypadki czerwcowe” lub przemilczane. Obecnie przez część historyków i uczestników Czerwiec ’56 bywa określane także jako poznański bunt, rewolta oraz powstanie poznańskie. Strajk wybuchł rankiem 28 czerwca (w tzw. czarny czwartek) w Zakładach Przemysłu Metalowego H. Cegielski Poznań (w latach 1949-1956 noszących nazwę Zakłady im. Józefa Stalina Poznań – w skrócie ZISPO) i przerodził się w spontaniczny protest Wielkopolan przeciw władzy. Stłumiony przez liczące ponad 10 tys. żołnierzy oddziały LWP i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego pod dowództwem wywodzącego się z Armii Czerwonej generała Stanisława Popławskiego. W 2006 roku dr Łukasz Jastrzęb ogłosił zweryfikowaną listę 57 zabitych i zmarłych w wyniku odniesionych ran. Jego badania potwierdził w 2007 roku Instytut Pamięci Narodowej, który ponadto uzupełnił listę Łukasza Jastrzębia o nazwisko Andrzeja Styperka zmarłego w 1964 roku w wyniku postrzału kręgosłupa, do którego doszło w Czerwcu 1956.

syjonista (1968) – zwolennik Syjonizmu (od nazwy wzgórza Syjon w Jerozolimie, na którym stała Świątynia Jerozolimska), ruchu politycznego i społecznego, dążącego do stworzenia żydowskiej siedziby narodowej na terenie Palestyny. Syjonizm doprowadził do powstania państwa Izrael w 1948 r. Współcześnie jego celem jest także utrzymanie jedności narodu żydowskiego żyjącego w rozproszeniu i jego więzi z Izraelem. Ruch zapoczątkowany w końcu XIX wieku miał wiele nurtów i postaci, powszechnie utożsamiany z syjonizmem politycznym, interpretowanym w różny sposób: jako nacjonalizm żydowski, rasistowski, jako ruch narodowowyzwoleńczy, wreszcie jako ruch religijny. Poza syjonizmem politycznym mówiono o syjonizmie duchowym, którego celem była nowa tożsamość żydowska (Ahad ha-Am), odrodzenie języka hebrajskiego (Eliezer ben-Yehuda) i powstanie literatury i kultury w tym języku. Syjonizm od początku był przedmiotem krytyki zarówno ze strony innych ruchów żydowskich, jak i nieżydowskich. Zasadniczy konflikt, nierozstrzygnięty do dziś, trwa między syjonizmem a palestyńskim ruchem narodowym, nacjonalizmem arabskim oraz fundamentalizmem islamskim.

Odnosi się do wydarzeń „**Marca 1968**”: (8–23 marca 1968) – kryzys polityczny zapoczątkowany demonstracjami studenckimi, m.in. w Warszawie, Gdańsku, Krakowie i Poznaniu, brutalnie rozbitymi przez oddziały Milicji Obywatelskiej i Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej tzw. aktywu robotniczego. Gomułka wygłosił 19 czerwca 1967 roku przemówienie na VI Kongresie Związków Zawodowych. Zawarł w nim tezę o istnieniu w Polsce "syjonistycznej V kolumny" (sformułowanie to nie pojawiło się w prasie, faktycznie zostało jednak użyte), która akceptuje i popiera agresję Izraela na kraje arabskie. Stwierdził też, że "agresja Izraela jest rezultatem spisku najbardziej reakcyjnych sił międzynarodowego imperializmu". Przemówienie Gomułki umożliwiło próbę przejęcia władzy "partyzantom", czyli frakcji PZPR o nacjonalistycznych i populistycznych zapatrywaniach, skupionej wokół gen. Mieczysława Moczara (od 1964 Ministra Spraw Wewnętrznych). Atakowali oni "syjonistów" na wszelkich zebraniach i zjazdach. Sam Moczar porównał działania armii izraelskiej do metod hitlerowców w czasie II wojny światowej. Oskarżano obywateli pochodzenia żydowskiego np. o nadużycia w UB. Do akcji "partyzantów" włączył się też "PAX" Bolesława Piaseckiego, który atakował rewizjonistów i "kosmopolitów". Do wybuchu zajęć protestacyjnych na uniwersytetach przyczyniła się demonstracja studentów pod pomnikiem Adama Mickiewicza w Warszawie (30 stycznia 1968) przeciwko zdjęciu przez cenzurę spektaklu Dziady w reżyserii Kazimierza Dejmka, granego w warszawskim Teatrze Narodowym.

chuligan (1970) – określenie człowieka, na ogół kilkunasto lub dwudziestoparolatka, który w sposób szczególnie agresywny i ostentacyjny łamie zasady współżycia społecznego, dokonując drobnych kradzieży i rozbojów, zaczepiając osoby postronne, niszcząc mienie i wdając się w bójkę z innymi osobami. Chuligani zazwyczaj działali w kilkusobowych grupach, dających im przewagę fizyczną nad pojedynczymi przechodniami, a także poczucie siły i bezkarności.

Określenie wykorzystywane w propagandzie PRL szczególnie w odniesieniu do strajków w **Grudniu 1970** roku, inaczej nazywanych „wydarzenia grudniowe, rewolta grudniowa, wypadki grudniowe, masakra na Wybrzeżu” – bunt robotników w Polsce w dniach 14-22 grudnia 1970 roku (demonstracje, protesty, strajki, wiece, zamieszki) głównie w Gdyni, Gdańsku, Szczecinie i Elblągu, stłumiony przez milicję i wojsko. Bezpośrednią przyczyną strajków i demonstracji była wprowadzona 12 grudnia podwyżka cen detalicznych mięsa, przetworów mięsnych oraz innych artykułów spożywczych. Decyzję w tej sprawie podjęto już 30 listopada 1970 na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR. Od 8 grudnia w Ministerstwie Obrony Narodowej i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych rozpoczęto przygotowania w ramach "ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego" a 11 grudnia jednostki MSW zostały postawione w stan pełnej gotowości. 12 grudnia wieczorem za pośrednictwem radia poinformowano społeczeństwo o podwyżkach cen żywności głównych artykułów, średnio o 23% (mąka o 17%, ryby o 16%, dzemy i powidła o 36%). 13 grudnia komunikaty o podwyżkach cen podała prasa. Społeczeństwo zareagowało protestem. Zbierano się na wiecach domagając się od władz cofnięcia podwyżki, uregulowania systemu płac (w szczególności zasad naliczania premii) i wreszcie odsunięcia od władzy odpowiedzialnych za podwyżkę (m.in. Władysława Gomułki, Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kociołka). W wyniku represji w grudniu 1970 zostało zabitych 41 osób – 1 w Elblągu, 6 w Gdańsku, 16 w Szczecinie i 18 w Gdyni. Ranne zostały 1164 osoby. Zatrzymano przeszło 3 tysiące osób. W wyniku starć oraz wypadków zginęło też kilku funkcjonariuszy MO oraz żołnierzy LWP, a kilkudziesięciu zostało rannych. Zniszczeniu uległo kilkanaście pojazdów wojskowych, w tym transportery BTR i czołgi. Podpalono 17 gmachów (w tym budynki Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku i Szczecinie), rozbito 220 sklepów, podpalono kilkadziesiąt samochodów. Niektórzy historycy twierdzą że ze względu na liczbę ofiar, wewnątrzpartyjne rozgrywki w PZPR posłużyły skompromitowaniu Gomułki i w efekcie odsunięcia go od władzy (na stanowisku pierwszego sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zastąpił go 20 grudnia Edward Gierek).

warchoł (1976) – potoczne określenie hulaki, przestępcy i samowładcy, człowieka siejącego zamęt w imię tylko własnych celów.

Odnosi się do wydarzeń **Czerwca 1976** roku: określenie nadane fali strajków i protestów, które miały miejsce w PRL pod koniec czerwca 1976 r., po ogłoszeniu przez rząd Piotra Jaroszewicza wprowadzenia drastycznych podwyżek cen urzędowych na niektóre artykuły konsumpcyjne.

anarchista (1980) – zwolennik anarchii lub wolnościowego socjalizmu – doktryny postulującej model społeczeństwa opartego na dobrowolnej współpracy, równości społecznej, solidarności międzyludzkiej i poszanowaniu wolności jednostki, odrzucającej potrzebę istnienia instytucji państwa, kapitalizmu oraz innych form władzy, wyzysku, przymusu i hierarchii, a także ruch społeczny dążący do realizacji tych celów.

Odnosi się do wydarzeń **Sierpnia 1980** roku: strajki na Wybrzeżu, zakończone zawarciem czterech porozumień sierpniowych.

antysocjalista (1981) – określenie używane już w 1968 w odniesieniu do wydarzeń Praskiej Wiosny, w Polsce miały między innymi miejsce wydarzenia bydgoskie w marcu 1981 roku, które takim mianem zostały określone.

Odnosi się do wydarzeń **marca i grudnia 1981**:

pobicie działaczy NSZZ Solidarność podczas sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w dniu 19 marca 1981 roku w Bydgoszczy. Było to jedno z najbardziej dramatycznych wydarzeń, do których doszło w czasie tzw. karnawału Solidarności, czyli w okresie między sierpniem 1980 a wprowadzeniem stanu wojennego w grudniu 1981 r. Do zdarzenia doszło podczas sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy, w której brał udział wicepremier Stanisław Mach, a jako zaproszeni goście przybyli przedstawiciele bydgoskiej Solidarności z szefem regionu Janem Rulewskim na czele. Jednak jak dokładnie doszło do pobicia działaczy Solidarności przez funkcjonariuszy MO na sali obrad bydgoskiej WRN, do dziś właściwie nie wiadomo. Przybyła z Gdańska do Bydgoszczy Krajowa Komisja Porozumiewawcza NSZZ "Solidarność" wydała oświadczenie, że napaść na działaczy związku była prowokacją przeciwko rządowi generała Jaruzelskiego (który był wówczas stosunkowo popularny w społeczeństwie), choć na poparcie takiego stanowiska nie było żadnych dowodów. Chodziło o to, by uniknąć frontalnej konfrontacji z rządem i doprowadzić do ograniczenia wpływów twardego skrzydła w PZPR, które całkiem jawnie żądało siłowej rozprawy ze związkiem.

Pacyfikacja kopalni „Wujek” miała miejsce w KWK Wujek w związku z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego (1981-1983). 16 grudnia 1981 doszło do masakry górników strajkujących (strajk okupacyjny) przeciw ogłoszeniu stanu wojennego. Podczas pacyfikacji siłami milicji oraz wojska i w wyniku strzałów oddziału ZOMO zginęło 9 górników, a 21 zostało rannych.

s. 180: **NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy)** – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

G. U. K. P. i W., Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk – instytucja państwowa utworzona w 1946 (pierwotnie, od 19.01.1945, pod nazwą Centralne Biuro KPPiW), która zajmowała się kontrolą i weryfikacją publikacji prasowych, radiowych i telewizyjnych, wydawnictw książkowych, filmów, spektakli teatralnych, widowisk, wystaw itp. Jego centrala mieściła się w Warszawie, przy ulicy Mysiej. Był to organ cenzury (obecny we wszystkich krajach tzw. obozu socjalistycznego), badający wszelkie formy oficjalnego przekazu informacji z punktu widzenia ich zgodności z aktualną polityką państwa. Monopol informacyjny państwa został przełamany przez powstanie niezależnego, podziemnego ruchu wydawniczego, który nie podlegał żadnej formie cenzury, co w Polsce na małą skalę miało miejsce jeszcze na początku lat 50. XX wieku, a na większą stało się faktem w połowie lat 70. W lipcu 1981 GUKPPIW przekształcony został w Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, ale była to tylko zmiana kosmetyczna. Pod koniec istnienia GUKPiW liczba zatrudnionych wynosiła 465 osób (na przełomie lat 1989/1990), a planowany na utrzymanie tej instytucji budżet na rok 1990 wynosił bez mała pięć miliardów ówczesnych złotych. Ostatecznie GUKPiW został zlikwidowany w kwietniu 1990 roku, ale już od zwycięstwa Komitetów Obywatelskich „Solidarność” w wyborach 4 czerwca 1989 w praktyce nie pełnił swej funkcji. Mimo to zdarzały się pojedyncze przypadki cięć.

s. 181: **Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk**, właśc. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk – instytucja państwowa utworzona w 1946 (pierwotnie, od 19.01.1945, pod nazwą Centralne Biuro KPPiW), która zajmowała się kontrolą i weryfikacją publikacji prasowych, radiowych i telewizyjnych, wydawnictw książkowych, filmów, spektakli teatralnych, widowisk, wystaw itp. Jego centrala mieściła się w Warszawie, przy ulicy Mysiej. Był to organ cenzury (obecny we wszystkich krajach tzw. obozu socjalistycznego), badający wszelkie formy oficjalnego przekazu informacji z punktu widzenia ich zgodności z aktualną polityką państwa. Monopol informacyjny państwa został przełamany przez powstanie niezależnego, podziemnego ruchu wydawniczego, który nie podlegał żadnej formie cenzury, co w Polsce na małą skalę miało miejsce jeszcze na początku lat 50. XX wieku, a na większą stało się faktem w połowie lat 70. W lipcu 1981 GUKPPIW przekształcony został w Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, ale była to tylko zmiana kosmetyczna. Pod koniec istnienia GUKPiW liczba zatrudnionych wynosiła 465 osób (na przełomie lat 1989/1990), a planowany na utrzymanie tej instytucji budżet na rok 1990 wynosił bez mała pięć miliardów ówczesnych złotych. Ostatecznie GUKPiW został zlikwidowany w kwietniu 1990 roku, ale już od zwycięstwa Komitetów Obywatelskich „Solidarności” w wyborach 4 czerwca 1989 w praktyce nie pełnił swej funkcji. Mimo to zdarzały się pojedyncze przypadki cenzury.

Tomasz Strzyżewski (1945) na emigracji znany również jako Thomas Starski – niezależny publicysta, działacz emigracyjny. W 1977, po emigracji do Szwecji, opublikował Czarną Księgę Cenzury PRL, ujawniając mechanizmy funkcjonowania cenzury w PRL.

Radio Wolna Europa – (Radio Wolna Europa/Radio Swoboda, ang. Radio Free Europe/Radio Liberty) – rozgłośnia finansowana przez Kongres Stanów Zjednoczonych, utworzona w 1949 z połączenia "Radia Wolna Europa" i "Radia Swoboda". Swoją misję określa następująco: "Promować wartości i instytucje demokratyczne przez rozpowszechnianie prawdziwych informacji i idei". Audycje tworzone są w ponad dwudziestu językach i nadawane na falach krótkich, przez satelity i Internet oraz retransmitowane lokalnie w wielu krajach na falach średnich i ultrakrótkich.

Wydawnictwo NOWa, Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA – pierwsze polskie wydawnictwo publikujące w kraju poza cenzurą, powstałe w 1977, w latach 70. największe w II obiegu. W 1989 przekształcone w tzw. „superNową”.

Czarna księga Cenzury – książka napisana przez Tomasza Strzyżewskiego, na podstawie zebranych przez niego przez 18 miesięcy, czyli cały okres swego pobytu i pracy w krakowskiej delegaturze GUKPPIW, od sierpnia 1975 do lutego 1977. Pierwsze wydanie opublikowano w Londynie w 1977 roku w Wydawnictwie Aneks. Czarna księga... zawiera materiały i dokumenty cenzury z okresu PRL oraz ręcznie przepisywane fragmenty najważniejszego jej dokumentu – zbioru instrukcji, mieszczącego się w „Księżce Zapisów i Zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie”, zwanej przez niektórych „biblią cenzorską”.

Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka – zbiorcza nazwa dla dwóch umów międzynarodowych uchwalonych przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 16 grudnia 1966 roku: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych.

Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, właśc. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (skrót MPPOiP) – traktat uchwalony w wyniku konferencji ONZ w Nowym Jorku, na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 roku. Wszedł w życie 23 marca 1976 roku. Obok Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych zakłada podstawowe prawa i wolności człowieka oraz zobowiązania Państwa wobec obywateli. Posiada wiążący charakter prawny, w przeciwieństwie do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku. Dokument został otwarty do ratyfikacji przez państwa, które zobowiązywały się przestrzegać jego postanowień na własnym terytorium. Składa się z pięciu części. Czwarta część Paktu powoływała do życia Komitet Praw Człowieka, który stoi na straży przestrzegania postanowień Paktu. Szczegóły działalności Komitetu określał wydany tego samego roku Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. W piątej zawarto formalno-prawne postanowienia końcowe. W 1989 roku, w Nowym Jorku sporządzony został Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, postulujący

zniesienie kary śmierci. Dotychczas (czerwiec 2011) Pakt ratyfikowało 167 państw, w tym Polska, która ratyfikowała go w roku 1977.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

okres legalnej „Solidarności” (17.09.1980-13.12.1981) – zasięg protestów z sierpnia 1980 roku był tak wielki, że partia została zmuszona do negocjacji. 21 sierpnia do Gdańska przybyła Komisja Rządowa z Mieczysławem Jagielskim, a do Szczecina z Kazimierzem Barcikowskim. 30 i 31 sierpnia oraz 3 i 11 września przedstawiciele komitetów strajkowych oraz rządzącej partii podpisali Porozumienia sierpniowe. Na ich mocy 17 września w Gdańsku przedstawiciele robotników z całej Polski powołali do życia ogólnopolski Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”. Rezultatem podpisanych w Gdańsku, Szczecinie i Jastrzębiu porozumień było utworzenie – i w konsekwencji zarejestrowanie przez sąd – związku. O północy 13 grudnia 1981 wprowadzony został stan wojenny. Rano w państwowej telewizji pojawił się Wojciech Jaruzelski i ogłosił powołanie WRON. „Solidarność” została zdelegalizowana. Przywódców internowano i umieszczono w strzeżonych przez SB ośrodkach odosobnienia.

s. 182: **Dziennik Telewizyjny** (DT, do końca lat 70. DTV) – główny program informacyjny TVP w czasach PRL, nadawany w latach 1958-1989. W 1989 roku został zastąpiony przez Wiadomości TVP1. W latach 70. i 80. był głównym ośrodkiem propagandy władz PRL i PZPR, mogącym oddziaływać na całe społeczeństwo.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

SB, Służba Bezpieczeństwa – działająca w strukturach resortu spraw wewnętrznych, działającego w PRL w latach 1956-1990, powołanego m.in. do zapewniania porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnątrz kraju, zdobywania informacji i kreowania pozytywnych dla interesu państwa zdarzeń na zewnątrz. W końcowej fazie swojego istnienia, w sierpniu 1989 SB zatrudniała 24300 funkcjonariuszy, którzy kontrolowali 90000 tajnych współpracowników. Oznacza to, że na jednego funkcjonariusza przypadało statystycznie 1.564 obywateli, a TW stanowili 0,2 % ogółu ludności. W porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi są to stosunkowo niskie liczby. Por. Paweł Piotrowski: Przemiany w MSW w latach 1989–1990, w: Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, NR 4 (39), kwiecień 2004, s. 45-52.

NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy) – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

13 grudnia 1981 – Decyzją Rady Państwa z dnia poprzedniego o północy został wprowadzony stan wojenny, powołano Wojskową Radę Ocalenia Narodowego, władzę w kraju przejęło wojsko, internowano działaczy opozycyjnych, zdelegalizowano Solidarność, zawieszono naukę w szkołach i na uczelniach, wprowadzono cenzurę korespondencji, przerwano łączność telefoniczną, wprowadzono godzinę milicyjną.

s. 185: „**karta zaopatrzeniowa**“, właśc. Talon - wcześniej zwany „asygnatą, bon uprawniający do nabycia jakiegoś dobra. Ludzie nazywali talony „kartkami“. W PRL-owskiej gospodarce niedoboru brakowało wszystkiego, a „przejściowe trudności rynkowe” pogłębiały się z każdym rokiem. W latach 80. na „kartki” sprzedawano cukier, słodycze, czekoladę, mięso, alkohol, papierosy. W wolnej sprzedaży trudno było kupić też telewizor, pralkę, lodówkę, samochód, nawet buty. Ludzie ustawiali się po te dobra w wielodniowych kolejkach, tworzyli „listy kolejkowe”. Poza kolejka mógł je nabyć ktoś, kto otrzymał od władz specjalny talon. Mechanizm ów z jednej strony powodował głębokie uzależnienie obywateli od władzy - w latach 80 władze werbowwały do wronich związków (zob.)- oferując talony uprawniające do zakupu kawy czy pończoch nylonowych. Z drugiej strony, talony stały się pierwszym polskim papierem wartościowym, będąc przedmiotem handlu na bazarach.

urbanizacja Polski – pierwszy powojenny spis powszechny w 1946 r. daje tylko przybliżony obraz zróżnicowań poziomu urbanizacji na obszarze Polski w jej nowych granicach. Migracje związane z przesiedleniami i wysiedleniami nie były jeszcze zakończone. Niemniej spis ten wykazał, że w 1946 r. w miastach Polski (w nowych granicach) mieszkało 33,1% ludności kraju. W latach 1946-1950 następowały dalsze intensywne przemieszczenia regionalne ludności, w rezultacie których liczba ludności miast ziem dawnych wzrastała o 4,5%, a miast ziem przyłączonych 9,1% rocznie (Gawryszewski, 2005). W okresie tym zdecydowanie dominowały migracje (nad przyrostem naturalnym), jako podstawowy składnik wzrostu liczby mieszkańców miast i poziomu urbanizacji. Warto dodać, że był to okres znacznego wzrostu poziomu urbanizacji, który nie zachodził pod wpływem uprzemysłowienia. W rezultacie według danych z Narodowego Spisu Powszechnego 1950 r. w miastach mieszkało 39% ludności kraju, w tym na ziemiach dawnych udział ludności miejskiej wynosił 35,6%, a na ziemiach przyłączonych 47,5%. Przemiany, jakie dokonały się w Polsce po drugiej wojnie światowej początkowo dotyczyły sfery politycznej, gospodarczej i społecznej. Przemiany zróżnicowań społeczno-przestrzennych na skutek przesunięć terytorialnych, przemieszczeń i wymiany ludności w miastach, a zwłaszcza formacji społeczno-gospodarczej poprzez narzucenie ustroju komunistycznego straciły swój ewolucyjny charakter na rzecz radykalnych zmian. Zmianie uległ system zachowań i preferencji przestrzennych. Ukształtowała się wizja życia miejskiego jako symbolu awansu społecznego, postępu i polepszenia warunków życia - dostępna niemal dla każdego, kto zdecyduje się przenieść do miasta. Począwszy od lat 1950. urbanizacja w Polsce determinowana była głównie forsownym uprzemysłowieniem, sterowanym potrzebami ideologii komunistycznej. Specyfikę tego typu urbanizacji J. Musil (1984) nazwał „urbanizacją kierowaną”. Badania K. Dziewońskiego (1977) wykazały, że w latach 1950-1955 procesy zarówno urbanizacji, jak i uprzemysłowienia miały najbardziej intensywny przebieg. Uprzemysłowienie w tym okresie znacznie wyprzedzało urbanizację, natomiast w latach 1956-1960, na skutek zwolnienia tempa uprzemysłowienia, proces urbanizacji uzyskał przewagę. W następnym dziesięcioleciu, w latach 1960., ponownie dominuje proces uprzemysłowienia. Sprzyja temu prowadzona przez całe lata 1960. akcja deglomeracyjna polegająca na administracyjnym ograniczaniu przyrostu liczby mieszkańców poprzez selektywne restrykcje meldunkowe. W układzie regionalnym, południowa i środkowa część Polski charakteryzowała się przewagą procesów uprzemysławiania, a północna przewagą procesów urbanizacji. W badaniach geograficznych i socjologicznych wykazano również, że szybszy rozwój miast bez rozwoju bazy przemysłowej w warunkach gospodarki centralnie sterowanej nie był możliwy. W sumie przemieszczenia ludności ze wsi do miasta, generowane głównie przez potrzeby procesu uprzemysłowienia, spowodowały, że w 1966 r. liczba ludności zamieszkałej w miastach przekroczyła liczbę ludności zamieszkałej na wsi. Przemieszczenia ze wsi do miasta miały w znacznym stopniu charakter regionalny, tj. polegały na migracji do najbliższego większego miasta. Zachodziły również przemieszczenia międzyregionalne lub międzymiejskie, ale tylko obszary metropolitalne Warszawy, Górnego Śląska i Trójmiasta przyciągały imigrantów z całego obszaru kraju. Przemieszczenia ludności związane z procesem urbanizacji przyczyniły się również do tego, że w całym okresie powojennym wzrost liczby ludności dotyczył głównie obszarów miejskich, natomiast liczba ludności na obszarach wiejskich pozostawała prawie niezmienną. W następnych dwóch dziesięcioleciach (1970. i 1980.) proces urbanizacji stał się bardziej istotny niż proces uprzemysłowienia, pomimo olbrzymich nakładów na przemysł. W latach 1970. miasta rosły średnio rocznie o 2,4%, w tym dynamika wzrostu liczby ludności w 22 miastach przekraczała 22% rocznie (Gawryszewski, 2005). Dekadę lat 1970. nazywano drugą fazą uprzemysłowienia, skoncentrowaną na rewolucji naukowo-technicznej i wzroście udziału wykwalifikowanej siły roboczej w procesach produkcji (Dziewoński, 1988). Celem polityki państwa stało się również podniesienie standardów życia i zaspokojenia w większym stopniu niż dotychczas potrzeb konsumpcyjnych (w tym mieszkaniowych) zwłaszcza w miastach. Realizacja takich celów stała się częściowo możliwa dzięki korzystnej sytuacji

międzynarodowej zapewniającej łatwy dostęp do tanich zachodnich kredytów i nowoczesnej technologii. Lokalizacja inwestycji poza istniejącymi regionami przemysłowymi, na skutek lansowania idei wyrównywania różnicowań przestrzennych (zwłaszcza w latach 1971-1974), przekładała się na wzmacnianie procesu urbanizacji w regionach o relatywnie niższym udziale ludności miejskiej oraz znaczny przyrost ilościowy mieszkalnictwa na obszarze dotychczasowych aglomeracji miejskich. W latach 1980. (pomiędzy spisami powszechnymi 1978-1988) dynamika wzrostu liczby ludności miast spada do 1,5% rocznie (Gawryszewski, 2005). Od końca lat 1980. zaobserwować można dalsze zwalnianie procesu urbanizacji. Było to związane z recesją gospodarczą schyłkowej fazy komunizmu w Polsce, z restrukturyzacją gospodarki na skutek transformacji, a zwłaszcza z pojawieniem się bezrobocia. Bardziej stałym elementem zwalniania procesu urbanizacji stało się spowolnienie, od połowy lat 1980. przyrostu ludności Polski poprzez systematyczny spadek liczby urodzeń, przy średnio rocznym przyroście ludności miejskiej na poziomie 0,1% (w latach 1988-2002). Zwalnianie procesu urbanizacji jest silnie zróżnicowane regionalnie. Tempo urbanizacji pozostaje względnie wyższe na obszarach wschodnich, gdzie następuje dalszy wzrost udziału ludności miejskiej oraz stabilizacja lub regres ludności miejskiej na obszarach zachodnich. Jednym ze skutków urbanizacji jest pojawienie się coraz większych obszarów wyludniających się na terenach wiejskich. W latach 1950-1970., między innymi dzięki wysokiemu przyrostowi naturalnemu na terenach wiejskich, zjawisko wyludniania się nie było widoczne. Ujawniło się natomiast w większej skali i narasta, od czasu spadku przyrostu naturalnego, nawet pomimo zmniejszenia skali migracji do miast. W rezultacie, pomimo zwolnienia procesu urbanizacji i koncentracji ludności w miastach i obszarach metropolitalnych, następuje stałe pogłębianie się procesów wyludniania obszarów wiejskich.

http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_Polsce/Documents/OECD_raportpdf.pdf S. 10-11.

industrializacja Polski [łac. industrialis ‘przemysłowy’] uprzemysłowienie – proces szybszego rozwoju przemysłu w stosunku do innych działów gospodarki i wynikający z tego zwiększony udział przemysłu we wzroście dochodu narodowego; specyfika miasta polskiego jako miasta socjalistycznego: pojęcie miasta socjalistycznego w Polsce jest ściśle powiązane z pojęciem miasta przemysłowego. Rządzący komuniści traktowali miasto jako ośrodek politycznego poparcia ze strony klasy robotniczej, a dopiero potem, jako ośrodek produkcji przemysłowej. Nowe miasta przemysłowe, a także radykalnie przebudowywane stare miasta, kształtowane były, jako miasta socjalistyczne. Starsze miasta duże oraz średnie, były przekształcane znacznie wolniej. Specyficznymi przypadkami są: Warszawa - ze względu na skalę zniszczeń wojennych i utrzymanie funkcji centralnych oraz Wrocław - ze względu na całkowitą wymianę ludności. Miasta średnie były przekształcane radykalnie dopiero w momencie zlokalizowania w nich wielkiego zakładu przemysłowego. Wprowadzanie w tradycyjną strukturę miasta nowych, wielkich kompleksów osiedli mieszkaniowych dla pracowników nowego zakładu, często postępowało tak daleko, że następowało rozbitcie starej struktury urbanistycznej i wchłonięcie jej przez nowy styl budownictwa blokowego. Przykładami są: Tarnobrzeg, Puławy, Płock, Bełchatów, Konin, Legnica i Tychy. Por.

http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_Polsce/Documents/OECD_raportpdf.pdf S. 11. Por. też: http://historia.na6.pl/zjawiska_gospodarcze_w_prl oraz „druga industrializacja Gierka”: <http://dzieje.pl/aktualnosci/fiasco-wielkiego-skoku-prof-roszkowski-o-polityce-gospodarczej-gierka>

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

s. 186: **Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS** – stowarzyszenie studentów powstałe 22 września 1980 w wyniku wydarzeń i strajków robotniczych z sierpnia 1980, będących sprzeciwem społeczeństwa wobec ówczesnego reżimu politycznego w Polsce.

SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego – warszawski uniwersytet przyrodniczy, uważany za najstarszy i największy ośrodek tego typu w Polsce. Jej początki sięgają 23 września 1816, kiedy utworzono Instytut Agronomiczny w miejscowości Marymont (obecnie: Bielany, dzielnica Warszawy).

Konfederacja Polski Niepodległej, KPN – polska partia polityczna, założona 1 września 1979 przez Leszka Moczulskiego, nawiązująca do tradycji piłsudczykowskich. Pierwsza o charakterze antykomunistycznym w Europie Środkowo-Wschodniej.

Leszek Moczulski (1930) – polski dziennikarz, polityk, historyk, geopolityk akademicki. Działacz opozycji w okresie PRL, wielokrotnie aresztowany, łącznie przez około sześć lat więziony w tym okresie z przyczyn politycznych. Współzałożyciel Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, założyciel i wieloletni przywódca Konfederacji Polski Niepodległej. Kandydat w wyborach prezydenckich w 1990, poseł na Sejm I i II kadencji. Używał pseudonimów Lem, Leszek Karpatowicz, Natalia Naruszewicz, Rt., Robert Trzywdar.

Jacek Kuroń (1934-2003) – polski polityk, jeden z przywódców opozycji w okresie PRL, historyk, działacz tzw. Czerwonego Harcerstwa, współzałożyciel KOR, dwukrotny minister pracy i polityki socjalnej, w latach 1989–2001 poseł na Sejm X, I, II i III kadencji. Kawaler Orderu Orła Białego.

Adam Michnik (ur. 1946) – polski publicysta, eseista, pisarz, historyk i działacz polityczny. Od 1989 redaktor naczelny „Gazety Wyborczej”. W latach 1968–1989 należał do głównych organizatorów antykomunistycznej opozycji w PRL. Jego relegowanie z uczelni przyczyniło się do zaistnienia wydarzeń marcowych w 1968. Adam Michnik był działaczem Komitetu Obrony Robotników i „Solidarności”, więziony i represjonowany jako więzień polityczny. Od 1989 do 1991 sprawował mandat posła na Sejm kontraktowy. Jest kawalerem najwyższych odznaczeń państwowych: polskiego Orderu Orła Białego i francuskiej Legii Honorowej.

s. 189: **NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy)** – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

strajk sierpniowy w Stoczni Gdańskiej – strajki na Wybrzeżu, zakończone zawarciem czterech porozumień sierpniowych.

s. 190: **NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy)** – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

Święto 1 Maja – Święto Pracy, Międzynarodowy Dzień Solidarności Ludzi Pracy, popularnie zwany 1 Maja – międzynarodowe święto klasy robotniczej, obchodzone od 1890 corocznie 1 maja. W Polsce Święto Pracy jest świętem państwowym od 1950. Święto wprowadziła w 1889 II Międzynarodówka dla upamiętnienia wydarzeń, które miały miejsce w pierwszych dniach maja 1886 r. w Chicago, w Stanach Zjednoczonych podczas strajku będącego częścią ogólnokrajowej kampanii na rzecz wprowadzenia 8-godzinnego dnia pracy. Na ziemiach polskich pierwsze obchody miały miejsce w 1890 i odbywały się niejednokrotnie wbrew woli zaborców współorganizowane m.in. przez działaczy II Proletariatu. Masowe demonstracje, pochody oraz starcia z carskim wojskiem, policją oraz kozakami, a także wspierającymi je nacjonalistycznymi bojówkami miały miejsce w czasie rewolucji 1905 roku na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego, organizowały je głównie Polska Partia Socjalistyczna, Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy oraz BUND. Podobnie liczne pochody i demonstracje klasowych organizacji robotniczych i partii lewicowych, w tym Polskiej Partii Socjalistycznej, żydowskiego BUND-u, nielegalnej Komunistycznej Partii Polski, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi odbywały się też w ten dzień w okresie II RP, często były one atakowane przez policję oraz nacjonalistycznych bojówkarzy, dochodziło do morderstw działaczy klasowych związków zawodowych i partii lewicowych. Po zakończeniu wojny rząd komunistyczny nadał dniu 1 maja status święta państwowego, wolnego od pracy i stan ten trwa do chwili obecnej. W czasach PRL organizowano tego dnia pochody pierwszomajowe.

Święto 3 Maja – polskie święto obchodzone 3 maja, ustanowione w 1919 oraz ponownie w 1990, w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Konstytucja 3 maja (właściwie Ustawa Rządowa) uchwalona 3 maja 1791 roku, ustawa regulująca ustrój prawny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Powszechnie przyjmuje się, że Konstytucja 3 maja była pierwszą w Europie i drugą na świecie (po konstytucji amerykańskiej z 1787 r.) nowoczesną, spisaną konstytucją. Konstytucja 3 maja została ustanowiona ustawą rządową przyjętą tego dnia przez sejm. Została zaprojektowana w celu zlikwidowania obecnych od dawna wad opartego na wolnej elekcji i demokracji szlacheckiej systemu politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Konstytucja zmieniła ustrój państwa na monarchię dziedziczną, ograniczyła znacząco demokrację szlachecką odbierając prawo głosu i decyzji w sprawach państwa szlachcie nie posiadającej ziemi (gołocie), wprowadziła polityczne zrównanie mieszczan i szlachty oraz stawiała chłopów pod ochroną państwa, w ten sposób łagodząc najgorsze nadużycia pańszczyzny. Konstytucja formalnie zniosła praktycznie nieużywane od 27 lat (od wprowadzenia w 1764 roku skonfederowanej organizacji pracy sejmu) liberum veto. W tym samym czasie przetłumaczono Konstytucję na język litewski. Przyjęcie monarchicznej Konstytucji 3 maja spowodowało opozycję republikanów oraz sprowokowało wrogość Imperium Rosyjskiego, które od 1768 roku było protektorem Rzeczypospolitej i gwarantem nienaruszalności jej ustroju. W wojnie w obronie konstytucji, Polska zdradzona przez swojego pruskiego sprzymierzeńca Fryderyka Wilhelma II została pokonana przez wojska rosyjskie Katarzyny Wielkiej, wspierające konfederacją targowicką – spisek polskich magnatów przeciwnych zmianie ustroju Rzeczypospolitej. Po utracie niepodległości w 1795 roku, przez 123 lata rozbiorów, przypominała o walce o niepodległość. Zdaniem dwóch współautorów, Ignacego Potockiego i Hugona Kołłątaja była „ostatnią wolą i testamentem gasnącej Ojczyzny”. Konstytucja obowiązywała przez 14 miesięcy, w tym czasie Sejm Czteroletni uchwalił szereg ustaw szczegółowych, które były rozwinięciem jej postanowień. Sejm grodzieński (1793), aktem oblatowanym w Grodnie 23 listopada 1793 roku uznał Sejm Czteroletni za niebyły i uchylił wszystkie ustanowione na nim akty prawne.

Tymczasowa Komisja Koordynacyjna „Solidarności” – podziemny organ koordynujący działalność regionalnych struktur zdelegalizowanej Solidarności w stanie wojennym, utworzony 22 kwietnia 1982. TKK tworzyli: Zbigniew Bujak (Region Mazowsze), Bogdan Lis (Region Gdańsk), Władysław Frasyniuk (Region Dolny Śląsk), Władysław Hardek (Region Małopolska). W pierwszych oświadczeniach TKK wyraziła gotowość podjęcia negocjacji z władzą po zwolnieniu wszystkich internowanych oraz po ogłoszeniu amnestii dla aresztowanych i skazanych. Zapowiedziała także, że na delegalizację Związek odpowie strajkiem generalnym. Z TKK współpracowały komitety koordynacyjne utworzone w wielu regionach Polski. Tuż po powstaniu TKK, w Gdańsku utworzono Regionalny Komitet Koordynacyjny (na czele z Bogdanem Borusewiczem i Aleksandrem Hallem). W Brukseli powstało również przedstawicielstwo zagraniczne. Współpracownikami TKK byli też m.in. Henryk Wujec, Jerzy Buzek, Antoni Stawikowski, Ryszard Musielak, Zdzisław Najder, Józef Pinior, Lech Kaczyński i inni liderzy regionalnych oddziałów podziemnej "S". 25 października 1987 roku na wspólnym posiedzeniu TKK "S" i Tymczasowej Rady NSZZ "S" powołano

jednolite kierownictwo - Krajową Komisję Wykonawczą NSZZ "S", w skład której weszli członkowie TKK. Komisja stała się jawną władzą "Solidarności". Działalność TKK, a później Krajowej Komisji Wykonawczej w znacznym stopniu przyczyniła się do odzyskania wolności w Polsce w 1989 roku.

MO, Milicja Obywatelska w PRL – mundurowa formacja państwowa o charakterze policyjnym służąca do utrzymania ładu i porządku, walki z przestępczością oraz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, działająca w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1990. Odpowiednik policji w innych krajach. Jej liczebność wynosiła ok. 80 000 funkcjonariuszy. Utworzona dekretem z 7 października 1944, gł. z partyzantów Armii Ludowej pod kierownictwem Franciszka Józwiaka. Następnie podporządkowana Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, od 1955 zaś Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Od marca 1946 do końca lat 40. XX wieku terenowe jednostki MO wraz z oddziałami LWP, KBW, WOP, UB i ORMO podporządkowane były wojewódzkim komisjom bezpieczeństwa, podległym Państwowej Komisji Bezpieczeństwa. W 1956 ponownie powiązano milicję ze służbami wewnętrznymi, lecz tym razem to MO miała pozycję „dominującą”. W Komendach MO utworzono stanowiska zastępców komendantów MO ds. Służby Bezpieczeństwa. Służbę Bezpieczeństwa połączono z milicją tymi samymi mundurami, nadawano stopnie MO w praktyce ukrywając napiętnowaną po 1956 roku bezpiekę, będącą zawsze „formacją w formacji” pod płaszczem milicji. Oprócz zadań związanych z bezpieczeństwem i zwalczaniem przestępczości używana była w walce z opozycją i manifestacjami, skutkiem czego, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych, była negatywnie postrzegana w społeczeństwie, a jej funkcjonariusze niekiedy poddani społecznemu ostracyzmowi. Pewne próby uzyskania autonomii w ramach związków zawodowych w 1981 zostały przekreślone przez sytuację stanu wojennego. Ze względu na zadania, które przewidziano dla MO, takie jak ewentualne działanie przeciwpartyzanckie, formacja ta aż do chwili swojego rozwiązania była silnie uzbrojona, m.in. w transportery opancerzone BTR-60 z ciężkimi karabinami maszynowymi oraz w bardzo duże ilości karabinków AK, mało przydatnych do zwalczania przestępców na terenach zurbanizowanych ze względu na ogromną energię początkową pocisku 7,62 x 39 mm wz. 43 (z łatwością mógł on przebić cienkie ściany budynków i ranić osoby postronne). W 1983 utworzono Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych. Przekształcona w kwietniu 1990 w Policję.

godzina milicyjna – wprowadzone dekretem o stanie wojennym ograniczenia w poruszaniu się osób w miejscach publicznych między godziną 22:00 a 6:00 na terenie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

11 listopada – polskie święto, obchodzone co roku 11 listopada, dla upamiętnienia rocznicy odzyskania przez Naród Polski niepodległego bytu państwowego w 1918 roku po 123 latach od rozbiorów dokonanych przez Rosję, Prusy i Austrię. W 1945 ustanowiono Narodowe Święto Odrodzenia Polski, obchodzone 22 lipca, w rocznicę ogłoszenia Manifestu PKWN (1944); zniesiono jednocześnie Święto Niepodległości ustanowione w 1937. W PRL wielokrotnie organizowane w całym kraju przez opozycję manifestacje patriotyczne były w okresie stalinowskim i po wprowadzeniu stanu wojennego tego dnia brutalnie tłumione przez oddziały ZOMO, a ich uczestnicy aresztowani przez Służbę Bezpieczeństwa. Święto obchodzone 11 listopada zostało przywrócone przez Sejm PRL-u IX kadencji ustawą z 15 lutego 1989, lecz pod nieco zmienioną nazwą: Narodowe Święto Niepodległości.

31 sierpnia/porozumienia gdańskie, bardziej znane jako porozumienia sierpniowe – cztery porozumienia zawarte przez rząd PRL z komitetami strajkowymi powstałymi w 1980. Porozumienia zakończyły wydarzenia sierpnia 1980. Były to (kolejno): 1. porozumienie w Szczecinie – 30 sierpnia 1980, sygnowane przez Mariana Jurczyka (z ramienia PZPR Kazimierza Barcikowskiego), 2. porozumienie w Gdańsku – 31 sierpnia 1980, sygnowane przez Lecha Wałęsę - w sali BHP Stoczni Gdańskiej im. Lenina, słynnym wielkim długopisem (z ramienia PZPR przez Mieczysława Jagielskiego), 3. porozumienie w Jastrzębiu-Zdroju – 3 września 1980, sygnowane przez Jarosława Sienkiewicza (z ramienia PZPR przez Aleksandra Kopcia), 4. porozumienie w Hucie Katowice (Dąbrowa Górnicza) – 11 września 1980, sygnowane przez Zbigniewa Kupisiewicza (z ramienia PZPR przez Franciszka Kaima). W pierwszym punkcie porozumień gdańskich stwierdzano, że działalność związków zawodowych nie spełniła nadziei i oczekiwań pracowników, dlatego uznaje się za celowe powołanie nowych, samorządnych związków zawodowych, które byłyby autentycznym reprezentantem klasy pracującej. Na podstawie tego punktu dopuszczono do zarejestrowania NSZZ Solidarność. W dalszej części rząd zobowiązał się m.in. do wniesienia do Sejmu ustawy o ograniczeniu cenzury. Władze zobowiązały się do ponownego zatrudnienia osób zwolnionych z pracy po wydarzeniach 1970 i 1976. W kwestii gospodarczej władze zobowiązały się do opublikowania podstawowych założeń reformy i umożliwienia nad nią

publicznej dyskusji. Reforma miała opierać się na zwiększonej samodzielności przedsiębiorstw i udziale samorządu robotniczego w zarządzaniu.

s. 193: **obozy dla internowanych w stanie wojennym** – – miejsca przetrzymywania osób uznanych za niebezpieczne przez Wojskową Radę Ocalenia Narodowego, w czasie obowiązywania stanu wojennego w PRL, na mocy dekretu Rady Państwa. Władze komunistyczne rozpoczęły przeprowadzanie akcji Jodła (internowania) już 12 grudnia 1981 po godzinie 23.00. Zatrzymano przywódców i doradców NSZZ Solidarność, działaczy NZS-u, NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych, KIK-u, KPN-u, ROPCiO i KSS KOR. Internowano też byłego I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka. Pierwszej nocy internowano ponad 3 tysiące osób. Łącznie wydano 10 132 decyzji o internowaniu w stosunku do 9736 osób. W miejscach odosobnienia przebywało równocześnie – według danych Ministerstwa Sprawiedliwości – 5128 internowanych, w tym 313 kobiet (dane z 21 grudnia 1981). Stworzono sieć obozów dla internowanych, których przeważnie umieszczano w zakładach karnych. Wyjątek stanowiły kobiety i prominentni działacze Solidarności, których umieszczano w ośrodkach rządowych.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

NSZZ „Solidarność” (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy) – ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 dla obrony praw pracowniczych, do 1989 również jeden z głównych ośrodków opozycji przeciw rządowi Polski Ludowej. Początkowo duże wpływy polityczne organizacji w III Rzeczypospolitej (np. Akcja Wyborcza Solidarność w latach 1997–2001) uległy następnie znacznemu osłabieniu. „Solidarność” powstała na bazie licznych komitetów strajkowych (w tym Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku), które z czasem przekształciły się w komisje założycielskie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. NSZZ „Solidarność” został zarejestrowany 10 listopada 1980 przez Sąd Wojewódzki w Warszawie.

NZS, Niezależne Zrzeszenie Studentów – stowarzyszenie studentów powstałe 22 września 1980 w wyniku wydarzeń i strajków robotniczych z sierpnia 1980, będących sprzeciwem społeczeństwa wobec ówczesnego reżimu politycznego w Polsce.

NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych, NSZZ RI "Solidarność" – związek zawodowy rolników powstały jako część ruchu Solidarności zapoczątkowanego w sierpniu 1980. Legalizacja związku stała się możliwa po zawarciu porozumień rzeszowsko-ustrzyckich 19 lutego 1981 (władze odmawiały prawa bytu związkowej reprezentacji rolników, co wywołało strajki chłopskie w styczniu 1981).

KIK, Kluby Inteligencji Katolickiej – stowarzyszenia skupiające osoby, które pragną w sposób świadomy przeżywać swoje powołanie katolików świeckich. Pierwsze kluby (w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu i Toruniu) powstały na fali odwilży październikowej w 1956. W latach 1957-1976 przedstawiciele tych klubów tworzyli w Sejmie rodzaj umiarkowane opozycyjnego wobec władz przedstawicielstwa środowisk ludzi wierzących. Po 1976 wielu działaczy KIK przeszło do działalności mniej lub bardziej jawnie opozycyjnej, współpracując ze środowiskiem KOR-u, a następnie współtworzyło NSZZ Solidarność. W 1989 środowisko KIK odegrało rolę pomostu między obozem władzy i opozycji solidarnościowej, współtworząc okrągły stół. Po 1989 wielu działaczy KIK-ów (m.in. Tadeusz Mazowiecki) włączyło się aktywnie w dokonujące się przemiany ustrojowe w Polsce.

KPN, Konfederacja Polski Niepodległej – polska partia polityczna, założona 1 września 1979 przez Leszka Moczulskiego, nawiązująca do tradycji piłsudczykowskich. Pierwsza o charakterze antykomunistycznym w Europie Środkowo-Wschodniej.

ROPCiO, Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela – centroprawicowa organizacja antykomunistyczna i niepodległościowa powołana 25 marca 1977. Ruch nie był stowarzyszeniem, nie posiadał statutu, władz ani członkostwa. O uczestnictwie w nim decydowało samookreślenie. Na jego czele stali dwaj rzecznicy: Andrzej Czuma i Leszek Moczulski. Taka formuła ułatwiała działanie, utrudniała represje, ale także umożliwiała łatwą infiltrację Ruchu przez agentów nasyłanych przez Służbę Bezpieczeństwa PRL. Liczebność ROPCiO w chwili jego powstania szacuje się na 80-120 osób. Były to głównie osoby należące do tajnego Nurtu Niepodległościowego. Deklarowanym celem ROPCiO było wymuszenie na władzach PRL przestrzegania ratyfikowanych przez Radę Państwa PRL na początku marca 1977 roku Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka i Obywatela.

KSS KOR, Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” – po uwolnieniu z aresztu członków Komitetu Obrony Robotników w lipcu 1977 roku, KOR zaczął zastanawiać się nad sensem dalszej działalności. Np. Adam Michnik przekonywał, że KOR należy przekształcić w komitet złożony z ludzi o wybitnym autorytecie moralnym, ale nie działających politycznie i nie kierujących bezpośrednio inicjatywami opozycyjnymi. 29 września 1977 r. odbyło się zebranie KOR-u, na którym przyjęto tekst "Deklaracji Ruchu Demokratycznego" oraz podjęto uchwałę o przekształceniu Komitetu Obrony Robotników w Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Uchwały nie poparli trzej członkowie KOR, którzy działali już w Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. W uchwale napisano, że KSS KOR w dalszym ciągu będzie udzielać pomocy osobom represjonowanym w związku z wydarzeniami z czerwca 1976 r.

KC PZPR, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – organ kierowniczy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w latach 1948–90; najwyższa władza PZPR między zjazdami, kierująca całokształtem pracy partii.

Gierek, Edward (1913-2001) – polski polityk, działacz komunistyczny, w latach 1970–1980 I sekretarz KC PZPR, poseł na Sejm PRL I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII kadencji. Członek Rady Państwa. Tzw. gierkowska dekada, czyli okres sprawowania przez Edwarda Gierka władzy w latach 1970–1980, charakteryzował się w pierwszej połowie dynamicznym rozwojem gospodarczym PRL, aby w drugiej połowie zakończyć się wieloaspektowym kryzysem gospodarczym, który w efekcie doprowadził do upadku jego rządów oraz w dalszej perspektywie do upadku systemu socjalistycznego w Polsce.

s. 194: **debit** – zezwolenie urzędu cenzury na rozpowszechnianie wydawnictwa. Także zezwolenie na sprowadzanie wydawnictw zagranicznych (tzw. debit pocztowy lub komunikacyjny). Słowo pochodzi z francuskiego débit, oznaczającego „sprzedaż”, „zbyt”, „miejsce sprzedaży”. To określenie wywodzi się z kolei z łacińskiego źródłosłowu debēre („być [komuś] winnym”), podobnie jak wyraz debet.

bibuła – potoczne określenie wydawnictwa podziemnego, inaczej bibuła, drugi obieg – wydawnictwa wydawane w krajach, w których obowiązywała cenzura (PRL, ZSRR itp.). Były to publikacje bezdebitowe, czyli bez dopuszczenia do rozpowszechniania przez stosowny urząd (w Polsce do 1989 był to Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk), niejednokrotnie ignorujące prawo autorskie. Bywały wydawane w nakładach od kilkunastu kopii do kilku a nawet kilkudziesięciu tysięcy egzemplarzy przez nielegalne ("podziemne") wydawnictwa lub przez osoby prywatne. Niektóre z takich nielegalnych instytucji po roku 1989 przekształciły się w normalnie prosperujące instytucje wydawnicze (np. "NOWA"). Takie publikacje np. w ZSRR nosiły nazwę "samizdat" (sam wydał). Termin ten pochodzi z lat czterdziestych, kiedy to poeta Nikołaj Głazkow (Николай Глазков) użył go dla nazwania rozpowszechnianych w formie maszynopisów zbiorów swoich poezji.

drugi obieg w PRL – W Polsce wydawnictwa d. o. zaczęły ukazywać się w połowie lat 70. Były one inspirowane powstającymi wówczas niezależnymi organizacjami i partiami politycznymi (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Konfederacja Polski Niepodległej, Komitet Obrony Robotników). Do istniejących wcześniej pism "Tu Polska", "Spotkania", "Robotnik" niezależne organizacje i partie dodawały swoje - "Opinia", "Droga", "Gospodarz", "Bratniak", "Komunikat KOR". W latach 1976 - 1980 wydano prawie 200 tytułów czasopism. W latach 1980 - 1981 w okresie działalności legalnej "Solidarności" na rynku funkcjonowało około 160 wydawnictw i drukarzy, którzy wydali ogółem około 2,5 tysiąca tytułów książek oraz ponad 3 tysiące tytułów czasopism. Po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku ruch wydawniczy

nie zamarł, a wprost przeciwnie - powiększył się. Od 1981 do 1988 roku ukazało się ponad 4,5 tysiąca tytułów książkowych oraz około 2 tysięcy tytułów czasopism. Najwięcej książek i broszur (636 pozycji) ukazało się w 1983 roku. Największy nakład osiągnął wrocławski tygodnik "Z dnia na dzień" (43 tys. egzemplarzy). Pisma studenckie ukazywały się w nakładach od 0,5 do 10 tysięcy egzemplarzy, a uczniowskich do 2 tysięcy egzemplarzy. Największą grupę stanowiły czasopisma ukazujące się nieregularnie. Przypuszcza się, że stały kontakt z wydawnictwami drugiego obiegu w latach 80-tych miało do 100 tysięcy osób, natomiast do 250 tysięcy osób miało kontakt nieregularny i sporadyczny. Przełomem było zorganizowanie się w Polsce podziemnego ruchu wydawniczego inspirowanego przez Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela i KOR w PRL od 1977 roku. W efekcie spontanicznego rozwoju oraz pomocy spoza PRL doszło do częściowej "profesjonalizacji" samizdatu i utworzenia oficyn zawodowo trudniących się podziemnym drukiem opartym w znacznej mierze na materiałach i sprzęcie kradzionych instytucjom państwowym oraz przemyconych spoza PRL. Dominował druk na powielaczach z matrycami białkowymi i woskowymi, sitodruk oraz druk offsetowy. Największe nakłady (przekraczające 100 tys. egzemplarzy) realizowano w drukarniach opierających się na "ręcznej" technice sitodruku. Nakłady prasy i książek np. wydawnictwa "Nowa" rzadko przekraczały 4-5 tys. egzemplarzy. Żelazną zasadą podziemnego drukarstwa było (częściowo przestrzegane nawet w czasach legalnego istnienia "Solidarności") utrzymywanie w największej tajemnicy lokalizacji i zasad pracy podziemnych drukarni; w opracowywaniu sposobów ich ukrywania pomagali m.in. żyjący jeszcze w latach 70. fachowcy z AK. Dzięki temu straty z powodu wpadek drukarni w latach 70. były minimalne. Rozproszenie i zagubienie większej części opozycyjnych organizacji na początku stanu wojennego spowodowały konfiskatę ogromnej ilości sprzętu drukującego (choć ten moment był impulsem do rozpoczęcia działalności, m.in. Krakowskiego Towarzystwa Wydawczego). Sytuacja zaczęła się zmieniać w drugiej połowie lat 80., po ustabilizowaniu kanałów przerzutowych materiałów i sprzętu z Zachodu, a także wskutek powoli rosnącej tolerancji władz PRL wobec zorganizowanej opozycji. Bezpośrednio przed 1989 rokiem przeciętne duże wydawnictwo podziemne (takie jak np. "Tygodnik Mazowsze") dysponowało kilkoma lub kilkunastoma powielaczami bardzo wysokiej klasy, a także sprzętem tak na owe czasy nowoczesnym jak składopisy, a nawet komputery domowe. Dzięki temu natychmiast po praktycznym zniesieniu cenzury możliwa była organizacja już legalnych redakcji i wydawnictw opozycyjnych.

KOR, Komitet Obrony Robotników – polska organizacja opozycyjna działająca od września 1976 do września 1977, sprzeciwiająca się polityce władz PRL, niosąca pomoc osobom represjonowanym w wyniku wydarzeń Czerwca 1976, przede wszystkim w Radomiu i Ursusie. Po częściowym spełnieniu jej postulatów przez władze PRL przekształciła się w Komitet Samoobrony Społecznej KOR.

Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO – centroprawicowa organizacja antykomunistyczna i niepodległościowa powołana 25 marca 1977. Ruch nie był stowarzyszeniem, nie posiadał statutu, władz ani członkostwa. O uczestnictwie w nim decydowało samookreślenie. Na jego czele stali dwaj rzecznicy: Andrzej Czuma i Leszek Moczulski. Taka formuła ułatwiała działanie, utrudniała represje, ale także umożliwiała łatwą infiltrację Ruchu przez agentów nasyłanych przez Służbę Bezpieczeństwa PRL. Liczebność ROPCiO w chwili jego powstania szacuje się na 80-120 osób. Były to głównie osoby należące do tajnego Nurtu Niepodległościowego. Deklarowanym celem ROPCiO było wymuszenie na władzach PRL przestrzegania ratyfikowanych przez Radę Państwa PRL na początku marca 1977 roku Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka i Obywatela.

okres legalnej „Solidarności” (17.09.1980-13.12.1981) – zasięg protestów z sierpnia 1980 roku był tak wielki, że partia została zmuszona do negocjacji. 21 sierpnia do Gdańska przybyła Komisja Rządowa z Mieczysławem Jagielskim, a do Szczecina z Kazimierzem Barcikowskim. 30 i 31 sierpnia oraz 3 i 11 września przedstawiciele komitetów strajkowych oraz rządzącej partii podpisali Porozumienia sierpniowe. Na ich mocy 17 września w Gdańsku przedstawiciele robotników z całej Polski powołali do życia ogólnopolski Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”. Rezultatem podpisanych w Gdańsku, Szczecinie i Jastrzębiu porozumień było utworzenie – i w konsekwencji zarejestrowanie przez sąd – związku. O północy 13 grudnia 1981 wprowadzony został stan wojenny. Rano w państwowej telewizji pojawił się Wojciech Jaruzelski i ogłosił powołanie WRON. „Solidarność” została zdelegalizowana. Przywódców internowano i umieszczono w strzeżonych przez SB ośrodkach odosobnienia.

s. 196: **Tydzień Więźnia Politycznego** (3-10 listopada 1985) – cele:

3-10 LISTOPADA 1985r.

Tygodniem Więźnia Politycznego

KOMUNIKAT

TZR i RKK NSZZ SOLIDARNOŚĆ REGIONU ŚRODKOWO-WSCHODNIEGO

Jak w całej Polsce tydzień 3-10 listopada 1985 ogłaszamy Tygodniem Więźnia Politycznego.

Celem tygodnia jest:

- zwrócenie uwagi społeczeństwa na fakt więzienia w naszym kraju coraz większej liczby ludzi z powodów politycznych;
- przypomnienie o potrzebie stałego upominania się przez społeczeństwo o wolność dla więźniów politycznych, czyli ludzi, których jedyną winą w naszych warunkach jest to, że walczą o podstawowe prawa człowieka, o prawo do swobodnego zrzeszania się, do swobodnego tworzenia partii politycznych, o prawo do wolności wypowiedzi i nieskrępowanego obiegu informacji;
- nasilenie działań na rzecz odzyskania wolności przez więźniów politycznych;
- nasilenie działań, których celem jest niesienie pomocy ofiarom represji politycznych i ich rodzinom;
- zwrócenie uwagi na konieczność wywalczenia w Polsce statusu więźnia politycznego;
- zwrócenie uwagi społeczeństwa na warunki odbywania w naszym kraju kary pozbawienia wolności oraz na potrzebę objęcia więziennictwa i polityki penitencjarnej kontrolą społeczną.

W związku z powyższym apelujemy:

- 1/ o podejmowanie w swoich zakładach pracy, w swoich środowiskach wszelkich akcji na rzecz kolegów przebywających w więzieniach i aresztach z powodów politycznych;
- 2/ o otaczanie troskliwą opieką rodzin więźniów politycznych;
- 3/ o szerokie poparcie dla ogólnopolskich akcji na rzecz więźniów politycznych, jeśli akcje takie zostaną podjęte.

Jednocześnie informujemy, że w niedzielę 3 listopada 1985 w kościele O.O. Jezuitów w Lublinie o godz. 18 odprawiona zostanie Msza Św. w intencji więźniów politycznych. W niedzielę 10 listopada Msza Św. w tej samej intencji odprawiona zostanie w kościele Matki Boskiej Zwycięskiej /kościół Powiszykowski/ w Lublinie o godz. 18.

Gorąco zachęcamy do udziału w tych Mszach Św.

TZR i RKK

http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/30609/inf_116_1985.pdf

RKK – Regionalna Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność”

TZR – Tymczasowy Zarząd Regionu

Inicjatorami i głównymi organizatorami Tygodnia byli Zofia Romaszewska oraz jej mąż Zbigniew Romaszewski (ur. 2 stycznia 1940 r. w Warszawie) polityka, działacza opozycji w okresie PRL, doktora fizyki, senatora (siedmiu kolejnych kadencji w latach 1989-2011), wicemarszałka Senatu VII kadencji, członka Trybunału Stanu. Po Powstaniu Warszawskim został wywieziony wraz z matką do obozu pracy w Gross-Rosen. W latach 1980-1981 był wielokrotnie zatrzymywany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa. W stanie wojennym zorganizował podziemne Radio „Solidarność”. 29 sierpnia 1982 r. został aresztowany i sądzony w dwóch kolejnych procesach twórców Radia i KSS KOR. W l. 1982-1984 był więziony. W 1985 Zbigniew Romaszewski powołał również wspólnie z żoną, Polski Fundusz Praworządności i został jego prezesem. Od grudnia 1986 r. kierował reaktywowaną w podziemiu Komisją Interwencji i Praworządności NSZZ „Solidarność”, która zajmowała się dokumentowaniem przypadków represji i pomocą ofiarom.

<http://www.radawarszawy.um.warszawa.pl/aktualnosci/Documents/broszura%2030.07.13.pdf>

s. 201: **Okragły Stół** – negocjacje prowadzone od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 przez przedstawicieli władz PRL, opozycji solidarnościowej oraz kościelnej (status obserwatora - Kościół Ewangelicko-Augsburski oraz Kościół rzymskokatolicki). Prowadzone były w kilku miejscach, a ich rozpoczęcie i zakończenie odbyło się w siedzibie Urzędu Rady Ministrów PRL w Pałacu Namiestnikowskim (obecnie Pałac Prezydencki) w Warszawie. W obradach wszystkich zespołów brały udział 452 osoby. Jedno z najważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Polski, od którego rozpoczęły się zmiany ustrojowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w tym częściowo wolne wybory do Sejmu, tzw. wybory czerwcowe.

okres legalnej „Solidarności” (17.09.1980-13.12.1981) – zasięg protestów z sierpnia 1980 roku był tak wielki, że partia została zmuszona do negocjacji. 21 sierpnia do Gdańska przybyła Komisja Rządowa z Mieczysławem Jagielskim, a do Szczecina z Kazimierzem Barcikowskim. 30 i 31 sierpnia oraz 3 i 11 września przedstawiciele komitetów strajkowych oraz rządzącej partii podpisali Porozumienia sierpniowe. Na ich mocy 17 września w Gdańsku przedstawiciele robotników z całej Polski powołali do życia ogólnopolski Niezależny Samorządny

Związek Zawodowy „Solidarność”. Rezultatem podpisanych w Gdańsku, Szczecinie i Jastrzębiu porozumień było utworzenie – i w konsekwencji zarejestrowanie przez sąd – związku. O północy 13 grudnia 1981 wprowadzony został stan wojenny. Rano w państwowej telewizji pojawił się Wojciech Jaruzelski i ogłosił powołanie WRON. „Solidarność” została zdelegalizowana. Przywódców internowano i umieszczono w strzeżonych przez SB ośrodkach odosobnienia.

stan wojenny – stan nadzwyczajny wprowadzony 13 grudnia 1981 roku (niezgodnie z Konstytucją PRL) na terenie całej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na mocy uchwały Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 roku, podjętej niejednogłośnie[a], na polecenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (pozakonstytucyjnego tymczasowego organu władzy, faktycznie nadrzędnego wobec konstytucyjnych władz państwowych), poparty przez Sejm PRL uchwałą z dnia 25 stycznia 1982 roku. Został zawieszony 31 grudnia 1982 roku, a zniesiono go 22 lipca 1983 roku. W trakcie jego trwania z rąk milicji oraz SB zginęło kilkadziesiąt osób.

Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS – stowarzyszenie studentów powstałe 22 września 1980 w wyniku wydarzeń i strajków robotniczych z sierpnia 1980, będących sprzeciwem społeczeństwa wobec ówczesnego reżimu politycznego w Polsce.

Józef Piłsudski (1867-1935) – polski działacz socjalistyczny i niepodległościowy, polityk, Naczelnik Państwa w latach 1918–1922 i naczelny wódz Armii Polskiej od 11 listopada 1918, pierwszy marszałek Polski od 19 marca 1920; dwukrotny premier Polski (1926–1928 i 1930), twórca tzw. rządów sanacyjnych w II Rzeczypospolitej wprowadzonych w 1926 po przewrocie majowym, współzałożyciel PPS i szef Wydziału Bojowego PPS (OB PPS).

W młodości, podczas prowadzenia działalności konspiracyjnej znany pod pseudonimami „Wiktor” i „Mieczysław”. Wśród zwolenników Piłsudskiego, zwłaszcza z czasów służby w Legionach Polskich, używano jego przydomków – Komendant, Dziadek i Marszałek oraz Ziuk.

s. 202: **macewy** – (hebr. מַצֵּבָה macewa) – żydowska stela nagrobna, najczęściej w formie pionowo ustawionej, prostokątnej płyty kamiennej lub drewnianej (od XIX w. także żeliwnej) zwieńczonej linią prostą, trójkątem, półkolem lub dwoma odcinkami koła. Górną jej część wypełnia płaskorzeźba, dolną zaś inskrypcja (epitafium). Płaskorzeźby mają znaczenie nie tylko dekoracyjne, lecz także symboliczne – ich elementy symbolizują cechy zmarłego. Niektóre z motywów dekoracyjnych występujących na macewach przeznaczone są dla przedstawicieli tradycyjnych grup społeczności żydowskiej, np. dla osoby pochodzącej z rodu kapłańskiego (kohena) – złożone w geście modlitwy dłonie, dla potomka rodu lewitów – dzbanek, dla uczonego lub rabina – korona Tory lub księga, dla kobiety świecznik, dla potomków pokolenia Judy – lew. Z biegiem czasu nadawano macewom coraz bardziej złożoną formę architektoniczną, z gzymsami, kolumnami, wnękami, zaś jej wysokość rosła, osiągając nieraz 4 metry.

wertykalne ujęcie praw człowieka – pionowe, czyli przedstawiciele władzy z ludźmi

s. 205: **egalitaryzm** – pogląd społeczno-polityczny uznający za podstawę sprawiedliwego ustroju społecznego zasadę przyrodzonej równości wszystkich ludzi (w odróżnieniu od elitaryzmu). Występuje jako element wielu ideologii i systemów politycznych (m.in. chrześcijaństwo, demokracja, komunizm), często znacznie różniących się od siebie pod względem znaczenia i sposobu realizacji. W chrześcijaństwie wobec Boga równe są wszystkie narody, mężczyźni i kobiety, wyznawcy różnych religii, wierzący i niewierzący. W doktrynie liberalnej (Milton Friedman) równość jest rozumiana jako równość szans. W doktrynie komunistycznej – jako równy dochód.

PGR, Państwowe Gospodarstwa Rolne – forma socjalistycznej własności ziemskiej w Polsce w latach 1949–1993; gospodarstwo rolne, którego właścicielem było państwo. Niska efektywność pracy oraz w wielu przypadkach fatalne zarządzanie powodowały niewielką produktywność i deficyt pokrywany z dotacji państwowych, które do 1988 pochłaniały ponad 50% środków przeznaczanych na inwestycje w rolnictwie.